



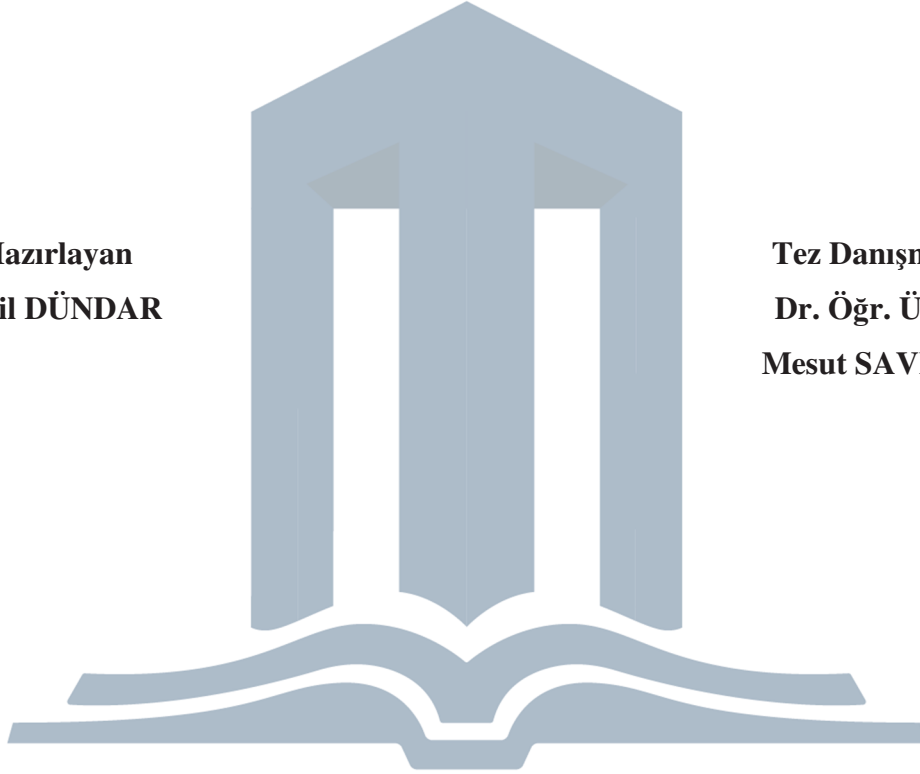
**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARDA DIŞ
TİCARET VE YABANCI SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Sevil DÜNDAR**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi
Mesut SAVRUL**



Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

İktisat Tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Dahil Olduğu Ekonomik Entegrasyonlarda Dış Ticaret ve Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.08.2019


Sevil DÜNDAR



Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne



Sevil DÜNDAR'a ait "Türkiye'nin Dâhil Olduğu Ekonomik Entegrasyonlarda Dış Ticaret ve Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Mesut SAVRUL
(Danışman)

Doç. Dr. Serdar KURT

Doç. Dr. Hasan Alp ÖZEL

Tez No : 10299604
Tez Savunma Tarihi : 26.08.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

01.10.2019

ÖZET

TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARDA DIŞ TİCARET VE YABANCI SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Küreselleşen dünya ortamında tek başlarına rekabet edemeyeceklerini düşünen uluslar bölgesel entegrasyonlara dahil olarak ticari ve finansal anlamda rekabet edebilirliklerini artırmaktadırlar. Entegrasyonlar ticari ve finansal ilişkileri geliştirmesinin yanı sıra sosyal, siyasal ve hatta ideolojik anlamda farklı kültürlerin de biraraya gelmesini sağlarken ideolojik ayrışmaların, kutuplaşmaların da bir anlamda önünde engel oluşturur. Ticaretin önündeki idari engellerin kalkması, ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşmesi, gümrük duvarlarının ortadan kaldırılması ülkelerin ticaret yoğunluklarını ve rekabetlerini artırır. Entegrasyonlar, dünya ekonomisinde rekabet oluştururken bir taraftan rekabet avantajı olmayan gelişmekte olan ülkeleri de küresel rekabet ortamında desteklemektedir. Bu çalışmada, Türkiye’nin dahil olduğu ekonomik entegrasyonların dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları açısından ülkeye etkileri incelenmiştir. Öncelikle entegrasyonun tanımı yapılmış, ortaya çıkma nedenleri incelenmiş ve bütünleşmeye dahil olan ülkelerin entegrasyona girme sebepleri pozitif ve negatif sonuçlarıyla değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği (AB)’ne üyelik sürecinde olan Türkiye’nin üyesi olması durumunda ekonomik büyümedeki payıyla üyeliğinin devam ettiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Gelişmekte Olan 8 Ülke (D-8)’in ekonomik büyümedeki katkıları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, Türkiye ile ECO, D-8, KEİ ve AB arasındaki 1990-2018 yıllarını kapsayan dönemde ithalat, ihracat ve yabancı yatırımların GSYİH üzerinde anlamlı bir ilişkide bulunup bulunmadığının tespiti için zaman serisi analizinden yararlanılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre söz konusu entegrasyonlardan ECO ve KEİ’nin gelecekte Türkiye için dış ticaret artışı ve yabancı sermaye çekimi anlamında daha fazla avantaj sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Gümrük Birliği Teorisi, Ortak Pazar, Doğrudan Yabancı Yatırım, Dış Ticaret Hacmi.

ABSTRACT

**THE EFFECT OF FOREIGN TRADE AND FOREIGN CAPITAL ON
ECONOMIC GROWTH IN ECONOMIC INTEGRATIONS THAT
TURKEY PARTICIPATED IN**

Nations, who think that they cannot complete alone in the globalized world environment, increase their competitiveness in commercial and financial terms by being included in regional integrations. In addition to enhancing commercial and financial relations, integrations also bring together different cultures in social, political and even ideological terms, while also constituting an obstacle in front of ideological divisions and polarizations. The removal of administrative barriers to trade, reduced transportation and communication costs, and the elimination of customs walls increase the trade intensity and competition of countries. While integrations create competition in the world economy, they also support developing countries that do not have a competitive advantage in a global competitive environment. In this study, the effects of economic integrations that Turkey was included in terms of the foreign trade and foreign investment to the country were examined. Firstly, the economic integration was defined, the reasons for its emergence were examined and the reasons for the integrated countries have been evaluated with positive and negative outcomes. Since Turkey is in the process of accession to the European Union (EU), the contribution of being EU member on the economic growth was evaluated and the results were compared with other economic integrations such as the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), The Economic Cooperation Organization (ECO) and the Developing 8 Countries (D-8) that Turkey was already included.

Based on the aim of this study, time-series analysis were adopted to determine whether there was a meaningful impact on Turkey's GDP of import, export and foreign investment in the period covering the years between 1990 to 2018 of ECO, D-8, BSEC and EU integrations. According to the results obtained from the analysis of foreign trade growth for these integrations ECO and BSEC Turkey's future and attract foreign capital investments are expected to deliver more in terms of benefits.

Keywords: Economic Integration, Customs Union Theory, Common Market, Foreign Direct Investment, Foreign Trade Volume.

ÖNSÖZ

Çalışmamda, tecrübe ve birikimiyle bana destek olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mesut SAVRUL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu süreçte beni her zaman motive eden, zorlandığımda desteğini esirgemeyen kısacası benim için zor olanı kolaylaştıran değerli arkadaşlarım Selen SAVAŞKAN, Gülgün PEKER ve Nurcan UZUNCA'ya ve tabii ki varlıkları yaşam kaynağım olan güzel kızlarım Yağmur ve Masal'a bu süreçteki sabırlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Sevil DÜNDAR

Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLOLAR	vii
ŞEKİLLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TEORİSİ

1.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı	3
1.2. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	5
1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi	6
1.2.2. Gümrük Birliği	8
1.2.3. Ortak Pazar	9
1.2.4. Ekonomik Birlik	10
1.3. Ekonomik Entegrasyon Teorileri	12
1.3.1. Gümrük Birliği Teorisi	13
1.3.1.1. Teoriye Viner Öncesi Katkılar	14
1.3.1.2. Viner Teorisi	15
1.3.1.3. Teoriye Viner Sonrası Katkılar	16
1.3.2. İkinci En İyi Teorisi	17
1.3.3. Kutuplaşma Teorisi	19
1.4. Ekonomik Entegrasyonun Nedenleri ve Etkileri	20
1.4.1. Statik Etki	23
1.4.1.1. Üretim Etkisi	24
1.4.1.2. Tüketim Etkisi	28
1.4.1.3. Ticaret Hadleri Etkisi	28
1.4.2. Dinamik Etki	30
1.5. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları	36
1.5.1. Kalkınma Düzeyi ve Kaynak Donatımı	37
1.5.2. Altyapı İmkanları	38
1.5.3. Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru	38

1.5.4. Milli Hakimiyet Anlayışı	38
1.5.5. Bölgesel Yatırım Politikaları	39
1.5.6. Ortaya Çıkacak Farklılıklar ve Tazmin Prensibi	39
1.5.7. Siyasi, Kültürel, Tarihsel, Dinsel ve Coğrafi Yakınlık	40
1.5.8. Tamamlayıcılık ve Rakiplik Tartışması	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARLA İLİŞKİLERİ

2.1. ECO	42
2.1.1. ECO’nun Kuruluşu	43
2.1.2. ECO’nun Hedefleri	45
2.1.3. ECO’nun Yapısı ve Faaliyetleri	45
2.1.4. ECO Türkiye İlişkileri	49
2.2. D-8	54
2.2.1. D-8’in Kuruluşu	54
2.2.2. D-8’in Hedefleri	55
2.2.3. D-8’in Yapısı ve Faaliyetleri	56
2.2.4. D-8 Türkiye İlişkileri	56
2.3. KEİ	60
2.3.1. KEİ’nin Kuruluşu	60
2.3.2. KEİ’nin Hedefleri	62
2.3.3. KEİ’nin Yapısı ve Faaliyetleri	63
2.3.4. KEİ Türkiye İlişkileri	64
2.4. AB	67
2.4.1. AB’nin Kuruluşu	68
2.4.2. AB’nin Hedefleri	71
2.4.3. AB’nin Yapısı ve Faaliyetleri	71
2.4.4. AB Türkiye İlişkileri	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARDA
DIŞ TİCARET VE YABANCI SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜMEYE
ETKİSİ

3.1.	Literatür İncelemesi	76
3.2.	Veri ve Model	79
3.3	Ekonometrik Yöntem	80
3.3.1.	Korelasyon Analizi	80
3.3.2.	Durağanlık Sınaması Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi	81
3.3.3.	Eşbütünleşme Analizi	83
3.3.4.	Nedensellik Analizi	84
3.4.	Bulgular ve Değerlendirme	85

SONUÇ VE ÖNERİLER

KAYNAKÇA

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
CACO	: Orta Asya İşbirliği Teşkilatı
D-8	: Developing Eight (Gelişmekte Olan 8 Ülke)
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ECOTA	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması
EU	: Avrupa Birliği
EFTA	: European Free Trade Area (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
GB	: Gümrük Birliği
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
RCD	: Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
UNCTAD	: United Nations Conference On Trade And Development

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1.	Ekonomik Entegrasyonlar ve Özellikleri	6
Tablo 1.2.	Ülkelerin Telefon Maliyetleri (TL bazında)	26
Tablo 1.3.	Ülkelerin Fırın Üretim Maliyetleri (TL bazında)	27
Tablo 2.1.	Türkiye İhracatında ECO'nun payı (1995-2018)	50
Tablo 2.2.	Türkiye İthalatında ECO'nun Payı (1995-2018).....	52
Tablo 2.3.	Türkiye İhracatında D-8'in Payı (1995-2018)	57
Tablo 2.4.	Türkiye İthalatında D-8'in Payı (1995-2018)	59
Tablo 2.5.	Türkiye İhracatında KEİ'nin Payı (1995-2018)	65
Tablo 2.6.	Türkiye İthalatında KEİ'nin Payı (1995-2018)	66
Tablo 2.7.	Türkiye İhracatında AB'nin Payı (1995-2018)	73
Tablo 2.8.	Türkiye İthalatında AB'nin Payı (1995-2018)	74
Tablo 3.1.	Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 1)	85
Tablo 3.2.	Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 2)	86
Tablo 3.3.	Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 3)	86
Tablo 3.4.	Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 4)	86
Tablo 3.5.	Korelasyon Analizi Sonuçları (model 1)	87
Tablo 3.6.	Korelasyon Analizi Sonuçları (model 2)	87
Tablo 3.7.	Korelasyon Analizi Sonuçları (model 3)	88
Tablo 3.8.	Korelasyon Analizi Sonuçları (model 4)	88
Tablo 3.9.	Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 1)	88
Tablo 3.10.	Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 2)	89
Tablo 3.11.	Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 3)	90
Tablo 3.12.	Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 4)	91

Tablo 3.13.	D-W Eşbütünleşme Sonuçları	91
Tablo 3.14.	Model 1’de Gecikme Uzunlukları	92
Tablo 3.15.	Model 2’de Gecikme Uzunlukları	93
Tablo 3.16.	Model 3’de Gecikme Uzunlukları	93
Tablo 3.17.	Model 4’de Gecikme Uzunlukları	93
Tablo 3.18.	Granger Nedensellik Sonuçları (model 1)	94
Tablo 3.19.	Granger Nedensellik Sonuçları (model 2)	95
Tablo 3.20.	Granger Nedensellik Sonuçları (model 3)	95
Tablo 3.21.	Granger Nedensellik Sonuçları (model 4)	96

ŞEKİLLER

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1:	AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	94



GİRİŞ

Entegrasyon, ulusal ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmesi; teknoloji, işgücü, mal piyasası ve sermayelerinin uluslar arası nitelik kazanarak ülke pazarlarının birbirlerine açılmasıdır. II. Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdiğinde avrupalı bazı liderler ile düşünürler barışın sürdürülebilmesi için tek yolun siyasi ve ekonomik olarak ülkelerin birleşmesi olduğu fikrine ulaştılar. Avrupa’da 1870-1945 yılları arasında yüzyıllarca süren kanlı savaşların yorgunluğu bitmeden hemen akabinde yaşanan II. Dünya Savaşı sonrası bu fikir avrupalı devlet liderleri tarafından da sıcak karşılandı. 1953 yılında kurulan Avrupa Kömür-Çelik Birliği ile AB süreci başlamış oldu.

Diğer taraftan II. Dünya Savaşı’nın 1945 yılında sona ermesi ABD için de ekonomik, politik ve sosyal yönden uluslar arası yapılanmayı hedef almasına neden olmuştur. Bu ülkenin öncülüğünde Birleşmiş Milletler Sistemi kurulmuştur. Bu sistemin amacı uluslar arası dostça ilişkiler geliştirmek, üyelerin dış politikalarında uyum sağlayıcı merkez olmak ve ekonomik kültürel ve sosyal alanlarda uluslar arası işbirliğini sağlamaktır. 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tüzel kişiliğini kazanmıştır. WTO, her bir üyesinin ticaret politikalarını yakından takip eden, mal ve hizmetler ticaretinin daha fazla serbestleştirilmesine yönelik müzakereler yapan, üye ülkelerin ticari anlaşmazlıklarına çözüm üreten bir kuruluştur. Bu kuruluşların dışında daha sonraları bölgesel düzeyde bir çok birleşmeler başlamıştır. Ülkeler ekonomik çıkarlarını korumak, küreselleşen dünyadan pazar payını kapabilmek için entegrasyonlara dahil olmaya başlamışlardır.

Bu tezin amacı, Türkiye’nin dahil olduğu ECO, D-8, KEİ ve üyelik sürecinin devam ettiği AB’nin entegrasyon başarı şartları açısından değerlendirilerek bu entegrasyonlarla ilişkilerin Türkiye ekonomisine ne oranda katkı sunabildiğini ortaya koymaktır. Son dönemde dünya üzerindeki ekonomik entegrasyonlarla ilgili gelişmeler ekonomik entegrasyonların uzun vadeli etkilerini yeniden tartışmaya açmıştır. Bu çalışma Türkiye’nin dahil olduğu entegrasyonların, Türkiye ekonomisine etkilerini ortaya koyarak uzun vadede Türkiye’ye hangi entegrasyonların katkı sunabileceğini belirlemesi açısından önemlidir.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyon teorisi ele alınarak teorik düzeydeki açıklamalara yer verilmiştir. Ekonomik entegrasyonların etkileri, aşamaları,

başarı koşulları ile entegrasyona dahil olan ülkelerin ekonomik durumlarına göre fayda ve zararları irdelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin üyesi olduğu ECO, KEİ, D-8 ile üyelik başvurusu ve görüşme süreçleri devam eden AB'ne yer verilmiştir. Birliklerin kuruluşları, tarihsel süreçleri, birliğe üye ülkelerin bölgesel anlamdaki yakınlıkları, kuruluşundaki amaçları ve günümüzdeki durumları ile dünya ekonomisindeki yerleri ele alınmıştır. Ekonomik entegrasyonun en iyi örneğini teşkil eden AB kuruluşundan günümüze ele alınmış, Türkiye ile olan ilişkileri değerlendirilmiş, olası üyelik durumunda ülkeye kazancı diğer üyesi olduğu birliklerle kıyaslanmıştır.

Çalışmanın hipotezleri; “ECO, D-8, KEİ ve AB ile olan ilişkiler Türkiye ekonomisine katkı sunmaktadır” ya da “ECO, D-8, KEİ ve AB ile olan ilişkiler Türkiye ekonomisine katkı sunmamaktadır” olup, bu hipotezlerden hangisinin doğru olduğu Türkiye ile bu birliklerin makroekonomik göstergeleri karşılaştırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise zaman serisi analizinden faydalanılarak Türkiye'nin birliklerle olan dış ticaret hacmi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Entegrasyonlar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları Türkiye'nin ileride hangi entegrasyonlara dahil olması halinde ekonomik anlamda daha fazla fayda sağlayabileceği yönünde literatüre de katkı sunacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TEORİSİ

1.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı

Ekonomik entegrasyon terimi iktisat literatüründe yeni bir kavram sayılır. Küçük birimlerin ekonomilerini birleştirmesi, parçaların bütünleşmesi olarak da tanımlanan ekonomik entegrasyonun geçmişi 1974 yılına kadar uzanır. Burada işletmelerin ya da bir ülkenin kendi bölgesi içindeki entegrasyonu konumuz dışında tutularak ülkelerarası ekonomik birleşmeler konumuzun içeriğini oluşturacaktır. Kendi içinde dar ve geniş boyutta incelediğimiz uluslararası ekonomik entegrasyonu dar boyutta ele aldığımızda ülkelerin belli bir bölgedeki birleşmesini ifade ederken geniş boyutta ele aldığımızda global yani dünya çapında entegrasyonu ifade eder (Robson, 1984:1-2).

Uluslararası ticareti özgürleştirme çabalarının sonucu oluşan uluslararası ekonomik entegrasyonların tanımı entegrasyon kavramı çerçevesinde izah edilebilir. Entegrasyon kavramı, (integration) yenilemek anlamında Latince kökenli bir kelimedir. Ekonomik entegrasyonun tanımı üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Tinbergen ekonomik birleşmeyi; ülkeler arası ekonomik işbirliğinin en uygun olan seviyeye yükseltilmesi olarak nitelendirirken, C. Kindleberger'e göre; üretim faktörleri fiyatlarının eşitlenmesi olarak izah edilmektedir (Karluk, 2002:477).

Bir diğer tanımlamada birleşme, milletler arasında iktisadi, siyasi ve sosyal anlamda ilişkilerin güçlenmesi, fikri veya dini anlamlarda sorunların ortadan kaldırılması, kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunların temeline inilerek incelenmesi ve bu sorunlara çözüm odaklı fikirler ile yaklaşılarak milletler arası ilişkilerin yoğunlaşması ile oluşan birleşmelerin milli sınırları ötesinde uluslararası piyasalarda yerini almasını ifade etmektedir (DPT, 1995:1).

Ekonomik Bütünleşme, entegrasyona dahil olan ülkelerin ürün ve hizmet ticaretlerinin serbestleştirilmesi, ticareti zorlaştıracı kısıtlamaların kaldırılarak, bir ortak pazar oluşturulması olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel ekonomik birleşmelere verilebilecek en iyi örneği 1957'de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) oluşturmaktadır. Bölgesel anlamda ikinci sırayı alan ekonomik entegrasyon hareketi, üye ülkeler arasındaki ticareti düzenleyerek, yeni avantajların yaratılmasını sağlamak amacıyla Kanada ile ABD arasında 1992 yılında oluşturulan, Meksika'nın da 1994'te katılımıyla

faaliyete geçen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)'dır. Başka bir bölgesel ekonomik birleşme hareketi ise, etrafındaki Güney Doğu Asya ülkeleri ile Japonya'nın oluşturduğu ekonomik birleşme hareketidir. Farklı farklı bölgelerde oluşturulan bu üç birleşme, dünyadaki bütünleşme hareketlerinin ilk öncüleri olmuşlardır (Özdemir, 2013:4).

Bölgesel ekonomik birleşmeler, karşılıklı bağımlılığın küresel çapta ortaya çıkan bazı olumsuz gelişmelerine engel olmaktadır. İlk olarak bölgesel bütünleşmeler güçlü ekonomilere olan bağımlılığı azaltmaktadır. Örneğin ABD'nin karşısında AB'ni ekonomik açıdan daha güçlü hale getiren Tek Avrupa Senedi 1987'de, tek para birimi Euro ise 2002 yılında yürürlüğe girmiştir. İkincisi bölgesel ekonomik örgütler dünya genelinde oluşan krizlere karşı devletleri koruma konusunda yardımcı olmaktadır. Son olarak da, uluslararası rekabetin tehdit ettiği zayıf sektörler açısından bölgesel entegrasyonlar, (AB'nin ortak tarım politikasında olduğu gibi) uluslararası ilişkilerin uzun dönemde büyümelerine zarar vermeden ulusal korumacılığa farklı bir seçenek oluşturmaktır (Pelagidis ve Papatotiriou, 2002:522-523).

Ekonomik birleşme; siyasi ve ekonomik anlamda birlik, bütünlük, kendi içlerinde serbest ticari dolaşım ve işbirliği gibi terimleri bünyesinde barındırmaktadır. Ülkeler ilk önce kendi komşularıyla ticari işbirliği yapmaktadırlar. Uluslararası platformda bir entegrasyonda ise birçok ülkeyi ve iş alanını kapsayacak geniş bir ortamda bir araya gelmeleri mümkündür (Sarı, 2005:118).

II. Dünya savaşı sonrası ülkeler ekonomik birleşmeye yönelmişlerdir. Entegrasyonlar 1960-1980 arası dönemde yaygınlık göstermeye başlamış olup, 1980 sonrası ise küresel ölçekte gelişme göstermiştir. Böylelikle uluslararası rekabetin artmasına ve ülkelerin ekonomisinin büyümesine katkı sağlamıştır (Şanlı, 2004:163).

Bir takım ülkelerin kendi içlerindeki ticareti serbestleştiren politikalara yönelmelerine ekonomik entegrasyon teorisi denir. Ekonomik birleşmeye dahil olan ülkelerin amaçları, kaynakta verimliliklerini, üretim düzeylerini ve sonuçta da refah düzeylerini artırmaktır. Fakat bu tip birleşmeler ekonomik ve siyasi yönden bağımsızlığı olan ülkeleri kendi içlerinde bağımlı yapar. Az gelişmiş ülkeler sanayileşme hızlarını yükseltmek için iç piyasalarını birleştirirken, gelişmiş ülkeler hızla yükselen üretim artışına iç piyasalarının yetersizliğinden dolayı ekonomik birliklerden faydalanarak piyasalarının genişlemesine yardımcı olurlar. İçsel ve dışsal ölçekli ekonomilerin oluşması geniş piyasa

ve sanayileşmede artışlara bağlı olup bu da kaynaktaki verimliliği yükseltir, teknolojik gelişmeye neden olur ve sonuçta da dış rekabeti yükseltir. Bunun dışında ekonomik entegrasyonlar, güçlü ekonomilerin bir araya gelmesi sayesinde birlik dışı ülkelere karşı dayanışma içinde olurlar ve uluslararası piyasalarda politik olarak da etkin rol oynarlar (Güray, 2014).

Ekonomik entegrasyon, ülkelerin küreselleşen dünyada ihtiyaçlarını karşılamada dünya ekonomisinde siyasi, ekonomik, teknolojik vb. alanlarda yapmış oldukları değişimler ve gelişimleri devam ettirebilmeleri için verimliliklerini artırmak, toplumsal refah seviyelerini yükseltmek ve ekonomik büyümelerini genel olarak daha iyiye ulaştırmaları adına önem taşımaktadır. Entegrasyonun başarılı olabilmesi için üye ülkelerin ekonomik benzerliği, coğrafi olarak birbirine yakın olmaları, entegrasyonun gerçekleştiği alanın geniş ve farklı üretim olanaklarına sahip olması gerekmektedir.

Ekonomik entegrasyon en genel anlamıyla; aynı coğrafi bölgede bulunan ya da yakın olan, tarihi geçmişlerinde ortak özellikler taşıyan, dini ve siyasi açıdan benzerlikler gösteren ülkelerin ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla bir araya gelmeleri olarak ifade edilir (Seyidoğlu, 1992:382).

1.2. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Ekonomik entegrasyon kavramı ilk kez Balassa tarafından sınıflandırılmıştır. Balassa ekonomik entegrasyonu; ticaret entegrasyonu, faktör entegrasyonu, politika entegrasyonu, sektörel entegrasyon ve son olarak tam entegrasyon şeklinde sınıflandırmıştır. Buna karşılık Machlup, Balassa'nın yukarıdaki ayrımından farklı olarak ortaklık ya da birleşme sağlamış mal piyasaları ve sermaye piyasalarından bahsedilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Vajda tarafından ilk kez ortaya atılan piyasa birleşmelerinin de önemsenmesi gerektiğine değinmiştir (Ertürk, 2002:144).

Bugünün dünya ekonomi politiğinde, bölgesel ekonomik entegrasyonlar, global bir üne sahip olmasına rağmen, uygulamaları açısından bakıldığında onları çok farklı formlarda görmek mümkündür. Ekonomik bütünleşmeler genelde derecelerine göre ayrılırlar. Bazı iktisatçılar tercihli ticaret anlaşmalarını bu ayrıma katarken bazıları ise ekonomik birlikten sonraki safhayı tam ekonomik bütünleşme olarak ayırmaktadır. En dar kapsamlı ekonomik entegrasyon çeşidi tercihli ticaret anlaşmalarıdır. Anlaşmaya taraf olan ülkeler açısından her hangi bir bağlayıcılığı bulunmayan ancak kendi aralarında anlaşılan ülkeler açısından yalnız belirli mallar üzerindeki gümrük tarifeleri üzerinden indirim

yapılmasını öngören bir ekonomik yakınlaşma hareketidir. Üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı tamamen bağımsız olduğu bir entegrasyon türüdür (Mıstaçoğlu, 2010:60).

Bölgesel entegrasyonların bu farklı tipleri, entegrasyon sürecinde bağlı oldukları safhalara göre adlandırılırlar. İlerlemişlik düzeylerine göre sıralamak gerekirse, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve siyasal bütünlük olarak adlandırılırlar. Üyelerin arasında karşılıklı bütün ticaret engellerinin kaldırıldığı ilk safha serbest ticaret bölgesidir. Birinci safha şartlarına ek olarak diğer ülkelerin mallarına karşı ortak bir gümrük tarifesi belirlendiği safha ise Gümrük Birliğini oluşturur. Gümrük birliği, AB'nin ilk olduğu dönemde yani Avrupa Ekonomik Topluluğu olduğu dönemde 1960 sonlarında uygulanmıştır. İşçilik, sermaye gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımını öngören safha ise Ortak Pazar safhasıdır. Ekonomik entegrasyonun en ileri safhası olan Ekonomik birlik safhasında ise, birliğe dahil ülkelerin para gibi mali konularda da birliği sağlanmaktadır. Bunun tek canlı örneği AB entegrasyonudur. Siyasal birlik ise, ortak güvenlik politika, ortak dış politika vb. unsurları içinde barındıran ve bu konularda ulusları kapsayacak şekilde bir karar alma mekanizmasını geliştirmeye çalışan safhaya işaret etmektedir ki, AB'nin ulaşmaya çalıştığı nihai bir aşamadır (Şen, 2003:117).

Ekonomik entegrasyonun bütünleşme tür ve şekilleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1.1. Ekonomik Entegrasyonlar ve Özellikleri

Ekonomik Entegrasyon Türleri	Üyeler Arası Serbest Ticaret	Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	VAR	YOK	YOK	YOK
Gümrük Birliği	VAR	VAR	YOK	YOK
Ortak Pazar	VAR	VAR	VAR	YOK
Ekonomik Birlik	VAR	VAR	VAR	VAR

Kaynak: Sabır, 2002:1.

1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Ekonomik birliğin ilk aşaması olan Serbest Ticaret Bölgesinde üye ülkeler kendi içlerindeki tarife ve engellerin tümünü kaldırır. Yalnızca entegrasyon dışında kalan ülkelere karşı miktar ve tarife kısıtlamalarını uygulamaya devam ederler. Yani bir ürün anlaşmalı ülkelere ithal edildiğinde kısıtlamasız anlaşma dışı ülkelere ithal edildiğinde

ise ülkenin kendi tarife ve miktar kısıtlamaları uygulanır. İşbirliği içinde olan üye ülkeler daha ileri safhalara da anlaşmalarını taşıyabilirler. Böylece dış ticari ilişkilerde üye ülkeler birbirlerine bağımlı olurken üye olmayan ülkelere karşı kendi kota ve tarifelerini uygulamaya devam ederler (İncekara ve Savrul, 2015:60).

Serbest ticaret alanı; üye ülkeler arasında mal alış verişine konan kota ve tarife benzeri engelleri kaldırdıktan sonra malların serbest dolaşmasını sağlayan bir anlaşma olarak tanımlanır. Serbest ticaret bölgelerinde bölge dışı ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaz. Bu da önemli sorunlara neden olabilir. Böyle bir durumda birlik dışı ülkeler, bölgedeki ülkeler arasında gümrük vergisi en az maliyetli olana ihracat yaparak serbest bölgeye girerler ve mallarını yüksek maliyetli gümrük vergisi uygulayan birlik içi ülkede de pazarlamış olurlar. Bu sorunu engelleyebilmek için serbest ticaret bölgesinde dolaşan mallara ilk üretim yerlerini tanımlayan menşei belgeleri düzenlenir. Bunun sonucunda bölge içinde düşük tarife uygulayan ülkeler düşük tarife sonucu mal getirmiş ve bu mallarda düşük tarife uygulayan diğer ülkelere geçmiş ise ithal mallardan yüksek gümrük tarifesine sahip olan ülke gümrük farkı alır. Sonuç olarak da birlik içi ülkeye göre daha düşük gümrük tarifesine sahip olan ülkenin çıkarları, bölge içerisinde korunmuş olur (Odabaş, 2012: 22).

Ülkelerin Serbest ticaret bölgelerine dahil olma sebebi serbest ticareti ortak bir pazarda gerçekleştirebilmek içindir. Tarihte serbest ticaret bölgelerine Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile European Free Trade Area (EFTA) örnek gösterilebilir.

EFTA, 1995 yılına kadar önemli bir serbest ticaret bölgesi örneğini oluşturmaktaydı. EFTA, 1960 yılında İngiltere, Danimarka, İsveç, Avusturya ve Portekiz tarafından kurulmuştu. İzlanda 1970, Finlandiya 1986, Liechtenstein ise 1991’de tam üyeliğini gerçekleştirmiştir. Fakat İngiltere ve Danimarka 1972, Portekiz 1985’te EFTA’dan ayrılmışlardır. Geriye kalan ülkeler 1991 yılında tek bir ekonomik alan yaratılması konusunda görüşmeler yapmış, 1993 yılında Avrupa Ekonomik topluluğu yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Avrupa Birliği ismini almış ve 1994 yılında Avusturya, Finlandiya, İsveç AB’ye üye olmak için EFTA’dan ayrılmışlardır. Sonuçta EFTA’nın önemini kaybettiği gözlenmiştir (Kılıç, 2005:9).

Serbest ticaret bölgelerinin ekonomik etkilerine ek olarak, olumlu anlamda siyasi, sosyal ve hatta güvenlik etkilerinin de olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde; örneğin Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında bir serbest ticaret

bölgesi oluşturmak üzere 10 Haziran 2010 tarihinde bir karar alınmış olup, bu kararda iktisadi beklentilerin yanı sıra sosyal ve siyasi amaçların da var olduğu düşünülebilir. Türkiye ekonomik gücü, coğrafi konumu ve sosyal yapısı ile bölgenin en güçlü ve etkin devletlerinden biri olmasına rağmen, Türkiye'nin soğuk savaş, terör, siyasi tercihler gibi nedenlerle sınır komşuları ve yakın coğrafyasında yer alan ülkeler ile ticari ilişkilerinin uzun yıllar boyunca sınırlı kaldığı görülmektedir (Gencer ve Öngel, 2011:76).

1.2.2. Gümrük Birliği

Serbest ticaret anlaşmalarının bir adım ötesini Gümrük Birliği oluşturur. Üye ülkelerin birbirleriyle karşılıklı ticaretleri üzerindeki ithal ve ihraç maddeleri, gümrük tarifeleri, kotalar, gibi her türde kısıt ya da engellerin kaldırılarak diğer ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin (OGT) belirlendiği birleşme şekline Gümrük Birliği denir. Mal piyasalarında Gümrük Birliği ile birleşme hedeflenmiş ve birleşmeye dahil olan ülkeler arasındaki ürün alış verişini kısıtlayan dış ticaret kontrolleri ile gümrük vergileri kaldırılarak birlik dışı ülkeler için uygulanan gümrük vergileri de eşit duruma getirilmiştir (Güray, 2014).

Gümrük birliğinin kurucusu olarak da bilinen Viner, birliğin oluşumunu bazı koşullara bağlamıştır (Odabaş, 2012: 23);

- Tarifelerin üye ülkelerin kendi arasında kaldırılması.
- Birliğe üye olmayan ülkeler için ithalatta aynı gümrük tarifelerinin uygulanması.
- Gümrük gelirlerinin yalnız bir elden toplanarak, daha önce belirlenmiş olan ölçütlere göre paylaştırılması.

Gümrük Birliği, ülkelerin kendi aralarında ekonomik birleşmeyi sağlamaları yolunda günümüzde en çok görülen iktisadi birleşme hareketlerinden biri olup, iki veya daha çok sayıda ülkenin, birbirleriyle olan ticareti ilişkilerinde gümrük vergileri ve miktar kotaları gibi bütün engelleri ortadan kaldırmaları, birliğe dışında kalan ülkeler için alış verişlerde ortak bir ticari rejim ve dış tarife uygulamaları, gümrük gelirlerinin bir tek elde toplayarak belirlenmiş kıstaslara göre paylaşmaları olarak tanımlanır (Mıstaçoğlu, 2010:61).

Tarihteki örnekleri incelendiğinde gümrük birliklerinin tam entegrasyon yolunda önemli bir basamak olduğu görülmektedir. Bu örneklerden biri de Alman Devletçikleri

arasında kurulmuş olan Alman Gümrük Birliği (Zolverein) olup, 1870 yılında Hansa şehirleri dışında bütün Almanya’da uygulanmış ve 1871 yılında sağlanan politik birliğe temel teşkil etmiştir (Karluk, 2002:478). Gümrük birliğinin günümüze en yakın örneği Avrupa Birliği ülkeleri tarafından uygulanan gümrük birliği anlaşması olup, Türkiye de bu birliğe dahildir. Ağustos 1998’den beri 162 bölgesel birleşme anlaşmasının 19’unun gümrük birliği şeklinde oluşturulduğu, Dünya Ticaret Örgütünün verilerine göre tespit edilmiştir (Mıstaçoğlu, 2010:62).

Gümrük birliğinde, serbest ticaret bölgelerinin biraz daha ötesinde birliğe dahil olan üyelerin bağımsızlığı söz konusudur. Birliğe dahil ülkeler kendi aralarında her türlü dış ticarete serbest olurken, birlik dışında kalan ülkeler için ortak gümrük tarifelerini belirlerler. Böylelikle, üye ülkeler tamamen dış ticaret politikalarında, belirlenen bu ortak gümrük tarifelerini uygulayarak (İncekara ve Savrul, 2015:61).

Gümrük Birliği tarih boyunca en sık görülen ekonomik bütünlük biçimidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1834’te Alman devletlerinin oluşturduğu Zolverein bilinen en eski örneklerden biri olmasına rağmen faal bir gümrük birliği örneğine 1957 yılının mart ayında kuruluşu gerçekleştirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile rastlanmaktadır. Ekonomik bütünleşmenin ikinci aşaması kabul edilen Gümrük Birliği, serbest ticaret bölgelerine göre daha geniş kapsamlı bir ekonomik bütünleşme süreci olduğundan serbest ticaret bölgelerindeki şartlara ek olarak birlik dışı ülkelere serbest ticaret politikası izleme imkanları sınırlandırılmıştır. Avrupa Birliğindeki gelişmelerde bütünleşme olgusunun alt yapısını oluşturan Gümrük Birliği daha sonraları geri kalan birleşme biçimlerini de içine alarak sınırlarını genişletmiştir.

1.2.3. Ortak Pazar

Ekonomik bütünleşmede üçüncü aşama Ortak Pazar olarak adlandırılır. Ortak Pazarda, Gümrük Birliği’nin serbest dolaşım hakkı tanıdığı unsurlarına ilaveten emek, girişimci, sermaye vb. üretim faktörlerinin de birlik içi ülkelerde serbest dolaşımını sağlayacak şekilde, birlik dışı ülkelere karşı OGT (Ortak Gümrük Tarifesi)’nin belirlendiği bir bütünleşme biçimidir (Bateman ve McAdam, 2006:33).

Ortak Pazara dahil olan ülkelerdeki sermaye kendine en uygun şartlarda yatırım ortamı bulma konusunda serbestleşirken emek de ortak pazar içinde serbestçe dolaşarak kendi yeteneğine uygun kazanç ve iş ortamına sahip olur. Hem ürün ve hizmet pazarlarının hem de üretim faktörleri piyasasının serbest dolaşıma açık olması, Ortak Pazar dahilinde

kaynakların verimli kullanılmasını sağlarken faktör fiyatlarının da eşitlenmesine yardımcı olacaktır (Uyar, 2000:107).

Ortak Pazar birliğe dahil ülkenin iç pazarının daha genişletilmiş hali gibidir. İç pazarın kurulabilmesi için birliğe dahil ülkelerin kendi sınırlarında uygulanan her türlü mali, teknik ve fiziki anlamdaki engel ve kotaların ortadan kaldırılması gerekir. Ayrıca üye ülkelerin iç ekonomik politikalarının birbirine uyumlaştırılması da gerekmektedir. Söz konusu uyumlaştırıcı faaliyetlerde bulunmak ve mali engelleri de ortadan kaldırmak üzere çeşitli önlemlerin devreye sokulması gerekir. Üye ülkelerin kendi aralarında uyguladıkları her türlü oturma ve çalışma izni anlaşmalarının yapılması, sınır kontrollerinin kaldırılması, vergilerin yakınlaştırılması, ekonomik ve teknik anlamdaki faaliyetlerin serbestleştirilmesi gerekir. Eğer bütünleşmeye giren ülkelerin birbiriyle rekabet edebilecek düzeyde ekonomik büyüklükleri yoksa sistemde büyüme dengesizliği yaşanacak ve bu tür bütünleşmeler ülkeler açısından yararlı olmayacaktır (Özdemir, 2013:6-7).

Ortak Pazar oluşturabilmek için üye ülkelerin fiziki, teknik ve mali engelleri kaldırmaları ve iç ekonomik politikalarını birbirlerine uyumlaştırmaları gerekmektedir. Bu politikalar üye ülkeler arasında göçlerin kontrolü, çalışma ve oturma izni anlaşmalarının yapılması, vergi çeşitlerinde özellikle dolaylı vergilerde uyumun sağlanması, mali hizmetlerin serbest hale gelmesi, ulaşım ve iletişim vb. kamu yararına hitap eden hizmet alanlarının açılması, para, bankacılık gibi işlemlerin uyum içinde olmasının sağlanmasıdır. Avrupa Ekonomik Topluluğu, bu özellikleri bünyesinde barındırarak ortak pazarın en başarılı örneğini teşkil etmektedir (Krugman ve Wesley, 2003:141).

1.2.4. Ekonomik Birlik

Ortak pazardan daha ileri bir entegrasyon hareketi olan Ekonomik Birlik, bir dizi ekonomi politikalarının daha uyumlaştırılmasını öngörür. En başta maliye ve para politikaları olmak üzere işgücü piyasası, ekonomik kalkınma, iletişim, ulaşım ve sanayi politikalarının eş anlı olarak uyumlaştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bir ekonomik birliğin ortak para birimi ve ortak para politikasını olması gerekmektedir. Özellikle ortak para sistemi, tek merkez bankası ve birleştirilmiş ekonomik sistem ile ortak dış ticaret politikalarının uygulanması, iktisadi birliğin temelini oluşturur. Ekonomik birlik aşamasında gerekli şartların şekillenmesinde, üye ülkelerin temsilcilerinden bir kurul ve bir karar organı oluşturulması gerekmektedir. Ancak uygulamayı her bir ulusal devlet kendisi yürütmektedir. Makroekonomik seviyede bir ekonomik entegrasyondur. Üye devletlerin

çok önemli karar alanlarını uluslar üstü bir kuruluşa bırakmaları, federalist devlet sistemine çok yakın bir aşamayı ifade etmektedir. Karar alma süreçlerinde uluslar üstü yasaların üye devletlerde bağlayıcı olması sonuncunda oy birliği ile kararın yerini, oy çokluğuna bırakması noktasına da kolayca ulaşılabilir (Özdemir, 2013:7).

Entegrasyon sürecinin dördüncü yani son aşamasıdır. Bu aşamada üye ülkelerin tüm ticari ilişkileri, belirlenen merkezler tarafından koordineli bir şekilde yürütülür. Ekonomik birlik aşamasında, birliğin daha önceki aşamalarında elde edilen gelişmeler, parasal ve ekonomik politikalarda uyum sağlanmasının da ötesinde, uygulamayı yönetecek organların belirlenmesi, ortak merkez bankasının kurulması ve ortak bir para biriminin belirlenerek üyelerin haklarını koruyan hukuki birimlerin oluşturulması gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (İncekara ve Savrul, 2015:71).

Reel anlamda üyeler arasında ürün ve hizmet hareketlerine konulan engellerin ortadan kaldırılması için ekonomik entegrasyon yeterli olsa da tam bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için mali ve siyasal anlamda da birleşme gereklidir. Çünkü entegrasyonun hedefi mal ve faktör piyasalarının uyumlaşması ve istikrarından ziyade bununla birlikte parasal ve ekonomik olarak da büyümeyi sağlayacak ve hatta teşvik edecek şekilde politikaları hedefler.

Ortak para biriminin belirlenebilmesi için gerekli süreç aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

- Birliğe üye ülkelerin ekonomik politikalarında uyumlaştırmanın sağlanması,
- Para yaratma ile yok etme etkisine sahip ortak bir ihtiyat fonu ile ortak bir Merkez Bankası'nın kurulması,
- Birliğe üye ülkeler içinde döviz birliğinin sağlanması,
- Birliğe üye ülkeler içinde sermayenin serbest dolaşımının sağlanması ve dolaşımı engelleyen her türlü sınırlamaların kaldırılması,
- Tek bir para biriminin kabul edilmesi ve Birliğe üye ülkeler tarafından kullanılmasının sağlanması.

Ekonomik açıdan yoğun ilişkideki birliğe üye ülkelerin, ulusal paralarını sabit kur üzerinden üyeler arası koordinasyonunu sağladıktan sonra tek merkez bankası ve ortak para kullanmaları para birliğini oluşturur. Parasal anlamda birlik içinde ülkelerin bağımsız olarak kendi para politikalarını izlemeleri mümkün değildir. Birliğin belirlediği para birimi ve politikasına uymak zorundadırlar.

Avrupa Birliği ekonomik birlik safhasına ulaşan ilk birlik hareketidir. Avrupa'nın ekonomik ve siyasi bütünleşmeden sonrası parasal anlamda bütünleşmeyi oluşturabilmesinde, ekonomik birlik ortamında sağladığı ilerleme (dolaylı vergiler alanında politikalarda uyumun yakalanması, gümrük birliğinin oluşturulması, tek pazarın gerçekleşmesi, hizmet ve finans piyasalarının bütünleşmesindeki çalışmalar vb.) daha somut görünmektedir. Avrupa Birliği, Maastricht Anlaşması'nın belirlediği çerçevede tüm topluluk için tek para politikasını yürütecek bir Avrupa Merkez Bankaları sistemini kurmuş ve 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren "Euro" adı verilen tek parayı, kaydi para ve hesap birimi olarak yürürlüğe koymuştur. Belirlenmiş olan takvim üzerinden 2002 yılında üye ülkelerin ulusal paraları tamamen yürürlükten kalkarak ekonomik faaliyetlerde sadece bu para birimi kullanılmaya başlanmıştır (Uyar, 2000:109).

1.3. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Ekonomik bütünleşme, yoğun olarak 1950 ve sonrası Jacop Viner ile başlayarak ekonomik çalışmalarla, iktisat literatürüne kazandırılmıştır. Ancak klasik teoride de ekonomik bütünleşmeye ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Teoriyi etkileyecek bu görüşlerin önem derecesine sahip olmaması nedeniyle etkili bir analiz olarak kabul görmemiştir. Yani klasik teorinin de belli bir zaman ve yeri oluşmamasına rağmen ekonomik bütünleşmeye dair varsayımları olmuştur. Bunlar kısaca aşağıda belirtilmiştir (İncekara ve Savrul, 2015: 77-78).

- Ticarete ithalat ihracatı karşılamaktadır.
- Mal ve faktör piyasaları tam rekabet ortamındadır.
- Ulaştırma maliyetleri, analize dışı bırakılmıştır.
- Kaynaklar tam istihdam halindedir.
- Ülkeler arasında faktörler akışkan özellikteyken, kendi aralarında akışkan değildir.
- Uygulamadaki ticari kısıtlamalar için tek araç tarifelerdir. Tarifelerin çoğunlukla "advalorem"den ziyade spesifik olduğu varsayımı kabul edilmiştir.
- Fiyatlar tamamen üretimin fırsat maliyetini yansıtır.

Belirtilen varsayımlar, gerçek hayatta, klasik teorinin, entegrasyon hareketini açıklayamamaktadır. Klasik teori bu varsayımlarıyla uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğe göre tam olarak uzmanlaşma sağlayamamaktadır. Dolayısıyla ölçek ekonomileri, kaynak

dağılımı ile ticaret hadlerindeki meydana gelen değişimlerden dolayı varsayımları kısıtlı bir analiz çerçevesinde kalmaktadır (İncekara ve Savrul, 2015: 77-78).

J. Viner, entegrasyondaki gümrük birliği aşamasını taslak olarak belirlediği çalışmasında, birliğe dahil ülkelerin arasındaki ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olması durumunda dünya refahının yükseleceğini tersi durumda da azalacağını savunur. Viner'in ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri kavramları üzerine yaptığı analizini, belli varsayımlardan yola çıkarak ortaya koyması ile kendinden sonra gelen çalışmalara yol gösterici olmuştur.

1.3.1. Gümrük Birliği Teorisi

Uluslararası Daimi Adalet Divanı La Haye'in Gümrük Birliğine ilişkin tanımı şu şekildedir; *“Gümrük Birliği, akit tarafların hepsinde tek bir tarifinin, birliğe üye olmayan devletlere tek bir ortak gümrük barajının uygulandığı, birlik içinde üyeler arasındaki mal alışverişlerinde uygulanan gümrük vergilerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere gelen mallar için alınan vergilerin üyeler arasında paylaşıldığı bir ekonomik bütünleşme şeklidir.”* Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını öngören üye ülkeler arasında her çeşit gümrük vergisi, resim, harç ya da miktar sınırlandırmalarının kaldırılarak bundan sonrasında da bu tür kısıtlamaların konulmayacağını taraflarca taahhüt edilmesi, bununla birlikte birliğe dahil olmayan diğer ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması ve bu hususların söz konusu ülkeler arasında imzalanacak bir sözleşme yoluyla yasallaştırılmasına Gümrük Birliği denir (Uyar, 2000: 109-110).

Gümrük tarifesi (OGT), Gümrük Birliğini oluşturan ülkelerin kendi iç sınırlarında gümrüklerin kaldırıldığı, Gümrük Birliği dahilinde olmayan diğer ülkelere gelen mallar için de ortak bir tarifinin uygulandığı bir sistemdir. Üçüncü yani diğer ülkelere gelen mallar için her türlü resim, harç vb. vergi ödemeleri alındıktan sonra bu mallar için de serbest dolaşım geçerli olur. Gümrük birliğine dahil olan ülkeler arasında malların serbest bir şekilde dolaşımını engelleyen her türlü koruyucu engel, kısıtlama ortadan kalkmış olur. Gümrük birliğine dahil olan üyeler birbirlerine ya da üçüncü ülkelere gümrük vergisine eşdeğer fon vs. vergiler koyamazlar. Üye ülkeler aynı zamanda ürünlerin serbest dolaşımını engelleyen miktar kısıtlamaları veya kota türlü kısıtlamalar da uygulayamazlar (Uyar, 2000: 109-110).

Ekonomik bütünleşme teorisi Viner'in 1950'de yayınlamış olduğu öncü çalışması “The Customs Union Issue” adlı eserinden sonra ekonomi teorisinde ayrı bir konu haline

gelmiştir. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon teorisinin Viner'in bahsi geçen eseriyle beraber 1950'li yıllardan itibaren geliştiğini söylemek mümkün olur. Gümrük birliği teorisi gelişmesine her ne kadar Viner'le başlamış olsa da ondan önce de bu konuda bazı görüşler ileri sürüldüğü için bu dönemleri Viner öncesi, Viner dönemi ve Viner sonrası dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Aşağıda kısaca bu görüşlerden bahsedilmektedir (Mıstaçoğlu, 2010:64).

1.3.1.1. Teoriye Viner Öncesi Katkılar

1776'da Adam Smith tarafından kaleme alınan 'Milletlerin Zenginliği' adlı kitapta; *"Bir millet, bütün diğer yabancı memleketlerden girmesini yasak ettiği bir takım malların, bir yabancı memlekette girmesine müsaade etmeye yahut, bir memleketin mallarını bütün diğer memleketlerinkini tabi tuttuğu resimlerden muaf kılmaya bir anlaşma ile kendini mecbur ederse, hiç değilse o memleket tacirleri ile sanayicilerin, anlaşmadan muhakkak büyük kazanç sağlamaları gerekir. O tacirlerle sanayiciler, kendilerine bu kadar müsamahalı davranılan memlekette, bir nevi tekelden faydalanırlar. Mallar için, o memleket hem daha geniş hem daha kazançlı bir pazar haline gelir."* demektedir (Smith, 2004:84).

Taussing ise ülkelerin ticaretteki paylarının karşılıklı tarife indirimlerinin fayda ve maliyetlerini belirleyeceğini savunmuştur. Taussing, 1876'da Hawaii şekerine ABD tarafından verilen referansların Hawaii'nin payının çok küçük olmasından dolayı Amerika şeker fiyatlarını çok az etkilerken Hawaii'li üreticilerin gelirinin ise arttığını belirtmiştir (Ertürk, 2002:12).

Robert Torrens tek taraflı vergi indirimleri ya da çok taraflı tarife müzakerelerine, gümrük vergilerinin düşük olması dolayısıyla ithalat talebinin artacağı artan bu talebin ise ithalat fiyatlarını yükselteceğini savunarak çok taraflı tarife anlaşmalarının olumsuz etkiler bırakacağını bunun yerine karşılıklı ticaret anlaşmalarını tercih etmenin daha doğru olduğunu savunmaktadır. Diğer yandan artan ithalatın bedelinin ödenmesi için yapılması gereken yeni ihracattan dolayı ihracat fiyatında düşme olacağından, ihracat fiyatında azalma, ithalat fiyatındaki artma ile birlikte dış ticaret haddinde bozulmaya neden olacaktır. Torrens bu görüşünü ülkelerin optimum tarife koyarak ticaretten kazançlı çıkacakları düşüncesiyle destekler. Optimum tarife uygulayan bir ülkenin dış ticaretten kazançlı çıkabilmesi için misilleme yapmaması gerekir (Mıstaçoğlu, 2010:65).

1.3.1.2. Viner Teorisi

İktisatçı Jacop Viner'in Gümrük birliği ile ilgili ilk ciddi ve bağımsız çalışması 1950 yılında yayımlanan "Gümrük Birliği Sorunu" (The Customs Union Issue) adlı eseri olmuştur. Viner bu eserinde gümrük birliğinin bütün yönlerini ilk kez incelemiştir. Gümrük birliği konusundaki bağımsız ve düzenli ilk teorik analiz Jacob Viner tarafından yapılmakla birlikte gümrük birliğine Dış Ticaret Teorisi kapsamında ilk kez değinilmiş ve gümrük birliği, ülkeler arasında serbest ticaretin uygulanmasında bir araç olarak görülmüştür. Bu sebeple ülke refahının birlikten sonra artacağı ne kadar varsayılsa da Viner, refah artırıcı etkilerinin yanında gümrük birliğinin refah düşürücü etkilerinin de olacağını savunmuştur (Odabaş, 2012: 8).

Gümrük Birliği Teorisi Viner'in 1950'deki çalışmasından sonra gelişmiştir. Bu zamandan 1965'e kadar ekonomik entegrasyon teorisi iki aşamadan geçmiştir. İlk aşamada gümrük birliğinin üretim üzerine olan etkisi incelenmiş, ikinci aşamada ise tüketim ve ticaret akışları incelenmiştir. Jacop Viner'in Gümrük Birliği Teorisine göre, entegrasyonun ticaret yaratıcı veya ticaret saptırıcı etkisinin temel belirleyicisi entegrasyona dahil olan ülke ekonomileri birbirine rakip veya tamamlayıcı karakterde olmalıdır. J. Viner'e göre; birliğin ticaret yaratıcı etkisinin daha fazla olması için aynı malı üreten rakip ekonomilerin gümrük birliği kurmaları yararlı olur. Böylelikle ticaretin yönünde bir değişiklik olmadığı için birliğe dahil ülkelerin birliğin dışındaki ülkelere geçmiştiren süregelen ithalat ilişkileri fazla etkilenmemiş olur. Sermaye yoğun mal üreten ülkeler ile emek yoğun mal üreten bir ülke yani tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan gümrük birliğinde ise ithalat, düşük maliyetli birlik dışındaki ülkeden yüksek maliyetli birlik içindeki üyeye kaymışsa ticaret saptırıcı etki meydana gelecektir (Sabır, 2002:97).

Gümrük Birliği'nin yüksek maliyetli kaynakların yurtiçi yerine düşük maliyetli dış kaynaklara dayalı ithalatın ikamesine yol açabileceği öngörülebilir bir durumdur. Viner'in çalışması son derece basittir. Analizinde; iki ürün, üç ülke (partner, ev sahibi ve üçüncü ülke), üretiminde değişmeyen maliyetler, talep esnekliğinin sıfır kabul edilmesi ve sabit dış ticaret hadleri gibi varsayımlar yapan Viner'in her ne kadar varsayımları çok basitleştirilmiş olsa da bu durum ulaştığı sonuçların geçerliliğine engel olmamıştır. Buradan iki temel varsayıma değinilecek olursa (Mıstaçoğlu, 2010:66):

- Viner analizinde, herhangi bir veri durumunda, ya ticaret saptırıcı ya da ticaret yaratıcı etkinin olabileceğini, ancak her ikisinin aynı zamanda bulunamayacağını

açıkça ifade etmiştir. Üretilen miktar ne olursa olsun, ülkelerin üretim maliyetleri sabit kabul edilmiştir.

- Viner'in analizi kaynak dağılımındaki değişimler ve üretim etkinliği üzerine yoğunlaşmıştır. Tüketimi çalışmasına dahil etmeyen Viner'in analizinde talep etkileri ihmal edildiğinden, refah değişimlerinin tek kaynağı, üretim etkileri olarak düşünülmüştür.

Sonuç olarak Viner modelindeki varsayımlarında sadece üretim etkilerini ele alarak tüketim etkilerini ihmal ettiği için eleştirilmiştir.

1.3.1.3. Teoriye Viner Sonrası Katkılar

J. Viner'den sonra J. E. Meade yapmış olduğu analizlerinde üretimde sabit maliyetler varsayımını yumuşatmış ve gümrük birliğinin “tüketim etkilerini” analizine dahil ederek tüketimde sabit oranlar varsayımını analizinden çıkartmıştır (Kreinin ve Plummer, 2002:7).

Viner analizlerinde tüketim etkisini ihmal etmiş, talep esnekliğini de sıfır kabul etmiştir. Yani tüketimin nisbi fiyat değişikliklerine tepki vermeden sabit oranda kaldığını varsaydığı için Meade'le birlikte bu görüşü Gehreks ve Lipsey de onaylamamıştır (Çınar, 2004:67). Lipsey ve Lancaster (1956), GB'nin dünya refahını yükselteceği görüşüne karşı olarak birliğin dışında kalan ülkelerin, kendilerine karşı uygulanan ortak tarifelerden olumsuz etkileneceği dolayısıyla da dünyadaki refahın bu iktisadi sistemler sonucunda zarar göreceğine değinmişlerdir. Bu görüş çerçevesinde Lipsey ve Lancaster (1956)'ın teoriye katkıları “ikinci en iyi teorisi” olarak tanımlanmaktadır. Konuyu daha detaylı izah etmek gerekirse birinci en iyi politika; serbest ticaret şartları ile tam rekabet ortamında dünya refahının maksimum seviyeye çıkartılması olarak ifade edilirken, realitede piyasada eksik rekabet şartları var olduğu için, GB'nin ticari engel ve kısıtları kısmen ortadan kaldırması ikinci en iyi politika olarak ifade edilebilir (Mıstaçoğlu, 2010:67).

Vanek, indirim yapılan gümrük tarifesinin diğer ülkelerinkinden yüksek olduğu durumda dünya refahının artacağını savunmuştur. Vanek'e göre, ticaret yaratma ve ticaret saptırma, toplumu farklı derecelerde etkileyebilir. Kardinalist yaklaşım yerine ordinalist yaklaşımı tercih etmiştir. Refahla ilgili bir sonuca ulaşabilmek için ya bütün refah değişimleri aynı yönde olmalı ya da kazanan tarafın kaybeden tarafın zararını tazmin edip etmediğini bilmek gerekir. Vanek, genel denge analizinde gümrük birliklerinin ticaret

hadleri üzerindeki etkilerini de analize dahil etmiştir. Cooper ve Massel'e göre tek taraflı tarife indirimi ile gümrük birliği kıyaslandığında, en azından bir ülke için tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğine göre daha iyi olduğu yönündedir. Bu analiz ile Vinergil anlamda ticaret yaratılmasının refah artırıcı, ticaret sapmasının ise refah azaltıcı olduğu şeklindeki genel önerme geçerliliğini yitirmiştir. Örneğin, ticaret sapması durumunda ülkenin sanayi malları ihracatının artması nedeniyle sanayi üretiminin artması refahı artırıcı olabilir. Benzer şekilde, ticaret yaratıcı etki nedeniyle bir ülkedeki endüstriyel üretimin yerini düşük maliyetli diğer ülke üretiminin alması ise bu ülkedeki sanayi üretiminin azalmasına neden olacağı için refahı azaltabilir. Johnson da, Cooper ve Massel ile aynı düşünceden hareketle, sanayileşme seviyesinin düşük kaldığı az gelişmiş ülkelerde, karşılaştırmalı üstünlük yapılarına göre sanayileşmeyi ve gümrük birliğinin refahını artırabilmesi için özel tüketim yerine daha düşük maliyetli kamusal tüketimin tercih edilebileceğine değinmiştir (Çınar, 2005:25).

Krauss ise literatüre göre gümrük birliği teorisinde iki farklı yaklaşımın olduğunu belirtmiş ve bu yaklaşımlardan her ikisinde de gümrük birliği için yeterli koşulların oluşmadığını öne sürmüştür; birinci yaklaşımın gümrük birliği için dinamik etkiler, etkin kaynak dağılımı ve ticaret hadleri gibi ekonomik etkenleri göstermekte olduğunu ve bu etkileri kapsayan ampirik çalışmalar ile gümrük birliği kurmanın maliyetleri ile kazançlarını tahmin etmeye çalıştığını, ikinci yaklaşımın ise toplumdaki ekonomik refahı en yüksek seviyeye çıkarmayı hedef alan bir devletin varlığında ekonomik birleşmeyi savunduğunu belirtmektedir. Bunun nasıl başarılacağı konusunda Krauss, yeterli bilgilendirmenin olmadığını savunmuştur (Yıldırım, 2005:34).

1.3.2. İkinci En İyi Teorisi

Viner'in 1950'de gümrük birliğine dair çalışmasında temelleri atılan ikinci en iyi teorisi (The Theory Of Second Best), James E. Meade tarafından geliştirilmiş; Richard G. Lipsey tarafından 1956 yıllarında daha da olgunlaştırılmıştır. Teori belli durumlarda ithalat kısıtlamaların refahı artıracağını, bazı koşullarda ise serbest ticaretin ülke refahına katkıda bulunacağını varsaymaktadır. İkinci en iyi teori marjinal sosyal maliyet-marjinal sosyal fayda farkını azaltan her politikanın etkinliğini arttıracığı ve özel fiyatlarla sosyal fiyatlardaki farklılıklara sebep olan piyasa aksaklıkları üzerinde durmaktadır. Viner'e göre gümrük birlikleri dünya ticaretinin serbestleştirilmesi doğrultusunda bir hareket sayılması her koşulda dünya refahını arttıracığı iddia edilemez bir gerçektir. Dünya refahının

artabilmesi için ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha fazla olması gerekir. Bu fikir daha sonraları “ikinci En İyi Teorisi” kavramının temelini oluşturmuştur (Odabaş, 2012: 9).

Lipsey ve Lancaster serbest ticaretin küresel boyutta sağlanamadığı koşullarda, bölgesel bir entegrasyona üye olan ülkeler açısından en iyiye en yakın ekonomik refahı sağlayabilecek bir girişim olarak görülmesinin ikinci en iyi olarak nitelendirmiştir. Ekonomik entegrasyonlar tüm ülkeler arasında olmasa bile birliğe üye ülkeler arasında serbest ticaretin sağlanabildiği alanlar olduğundan, serbest ticarete en yakın durumu ifade etmekle birlikte ikinci en iyi teoremin örnek alanlarını oluşturmaktadır (Bakkalcı, 2008: 77).

Özel ve sosyal maliyetlerin birbirine eşit olması, dünya refahını artıran serbest ticaret ve tam rekabetin varsayımlarından biridir. Yani, bir malın piyasadaki fiyatı, hem toplum hem de özel şahıslar için olan maliyet ile kazançlarına yansır. Oysa ki bu tahmini varsayımın, gerçek hayatla ilgisi yoktur. Zira piyasaların gerçek hayatta tam rekabet piyasası ortamında değil, hükümet müdahaleleri, çeşitli monopoller ve üretimdeki dışsallıklar gibi nedenlerle eksik rekabet piyasaları ortamında olmaları, kazançlarda özel veya sosyal maliyetlerle ilgili sapmalar ortaya çıkarır. Söz konusu durumda, sadece ticareti serbest bırakmak, üretimde ve tüketimde etkinliğin sağlandığı pareto optimumunu gerçekleştirmez. Bu durumda, ülkenin refahına daha çok katkıda bulunulması adına mevcut piyasa bozulmalarına karşı yeni bir engel konulması gerekebilir. Böylelikle tam rekabet piyasaları ile serbest ticaret ortamının bulunmadığı durumlarda, birinci en iyi politika yerine, mevcut piyasa engellerine denge olacak farklı bir müdahale şeklinde yeni bir gümrük tarifesinin konularak önlemlerin alınması, ikinci en iyi politikayı izah eder. (İncekara ve Savrul, 2005:79).

En yaygın ikinci en iyi teoremin örneği, gümrük birliği türü olan ekonomik bütünleşmelerdir. Teoremin koruyuculuğa ilişkin genel bir görüşü de bulunmamaktadır. Pareto optimal duruma ulaşmak için iki ülke ya da daha fazla engel var ise bunlardan bir veya bazılarının ortadan kaldırılması refah artışına yol açmayabilir. Genel bir önerme ile engellerin kaldırılması mutlaka refahta artışa neden olacaktır denilmez. İkinci en iyi teori iki ya da daha fazla sapmanın olduğu bir durumda bu sapmalardan hepsini değil de sadece bazılarını kaldırmaktadır. İkinci en iyi teoride pareto optimumu gerçekleştirecek bütün şartlar mevcut değilse optimumun şartlarından birinin yokluğuna rağmen diğer şartlar yolu ile yeni bir optimuma ulaşılabilir (Tahsin, 2007:29).

1.3.3. Kutuplaşma Teorisi

İsveçli İktisatçı Gunnar Myrdal'in 1956 yılında ortaya attığı teoriye göre, gelişme düzeyleri farklı olan ülkelerin birleşmeden sonra gelişme farklarının daha da artacağını görüşünü savunur. Myrdal, kutuplaşma teorisini; *“zengin ülkelerin daha da zenginleşmesi yoksul ülkelerin daha da yoksullaşması”* şeklinde tanımlamıştır. Bu durum ekonomik entegrasyona dahil olan ülkelerin ekonomik ve gelişmişlik düzeylerinin farklı olması kaynakların etkin kullanılmamasına ve ülkelerin ekonomik gelirleri arasında uçurumların oluşmasına neden olacaktır. Farklı gelişme düzeylerine sahip ülkelerin, ürün ve faktör piyasalarında serbestliğin olduğu bir iktisadi birleşmeye dahil olduklarında, serbest piyasa düzeni, ülkeler arasında gelişme dengesizliğini artırarak bu yönde yığınli hareketler ortaya çıkarır. Bu durum zengin ülkelerin daha zengin olurken yoksul ülkelerin daha yoksul olmasına neden olur (Seyidoğlu, 2003: 216).

Gelişme farkları bulunan ülkeler arasında serbest mal ve faktör piyasalarına bağlı olarak ekonomik entegrasyona gidilmesi durumunda gelişmişlik farklarının daha da artması görece olarak daha az gelişmiş olan üye ülkelerdeki sanayilerin, gelişmiş üye ülkelerdeki sanayiler ile rekabet edebilecek güce sahip olmamalarıdır. Bu durum gelişmekte olan üye ülkelerdeki sanayilerin rekabete dayanamayarak ortadan kaybolmasına neden olabilir. Böylece birleşmeye dahil olan az gelişmiş ülkenin sanayileşme çabaları sona erebilir.

Entegrasyona üye ülkelerden birinde ya da ülke içinde ticaret yoğunluğu olan özel bir bölgede, üretim faktörlerinin bir bölgede toplanma eğilimi içinde olması ya da ticaret yoğunluğu yaratılmasına kutuplaşma ya da yoğunlaşma etkisi denir (El-Agraa, 1999-45).

Gümrük birliğine üye olan farklı gelişme düzeyindeki ülkeler, serbest ticaret ortamında aynı yönde gelişme gösteremezler. Bundan dolayı, zaman içinde zengin bir ülke daha da zenginleşirken, fakir bir ülke ise daha da fakirleşmektedir. Bu durum da ülkelerarası kutuplaşmanın artmasına sebep olacaktır. Oluşan bu durum aynı zamanda ülke içindeki siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda da olumlu ya da olumsuz yönde kutuplaşmalara yol açacaktır (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 135).

Kutuplaşma etkisi ile Gümrük birliğinin kurulması arasında neden sonuç ilişkisi bulunup bulunmadığı hususunda değişik düşünceler bulunmaktadır. Robson bölgelerdeki gelişmişlik düzeylerinin farklı olmasının birleşme öncesinde de mevcut olabileceğinden birleşme ve kutuplaşma arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığı düşüncesindedir. Elkan'a

göre ise, coğrafi anlamda merkezi olan ülkelerin bütünleşmelerinin statik ve dinamik etkilerden daha yüksek yarar elde edeceğini tam tersi durumda yani merkeze uzak ülkelerin ise yarar görmeyeceğini savunarak, entegrasyonun kutuplaşma etkisinin bu noktada ortaya çıktığını tespit etmiştir (Mıstaçoğlu, 2010: 84).

Bazı ülkeler sermaye birikimi ve teknoloji bakımından veya kültürel anlamda daha iyi durumda olabilirler. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş olan ülkelerle gümrük birliği oluştururlarsa gelişmiş ülkelerin rekabet şartlarına dayanamayarak fayda göreceklerini düşündükleri gümrük birliğinden zarar görebilirler. Gelişmekte olan ülkelerdeki nitelikli işgücü ve sermaye, yüksek gelirden dolayı, birlik içindeki gelişmiş ülkelere, doğru hareket etmektedir. Göç ettikleri ülkelere olumlu etkiler sağlayan bu göç faktörleri, az gelişmiş ülkelerde yetiştirme maliyetleri de eklendiğinde zarar görmelerine sebep olmaktadır (Hobikoğlu, 2007: 69).

1.4. Ekonomik Entegrasyonun Nedenleri ve Etkileri

İki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların, kotaların ve engellerin kaldırılması süreci şeklinde tanımlanabilecek ekonomik entegrasyonun ana amacı iktisadi büyümeyi kolaylaştırmaktır. Bela Balassa, birleşmenin etkilerini potansiyel refah ile gelirin yeniden dağılımının refah etkileri şeklinde farklılaştırarak incelemiştir. Lauren Robson, uluslararası uzmanlaşma, ticaret hadleri, ölçek ekonomilerinden yararlanma, emek-sermaye-işgücü verimliliği, ekonomik büyüme oranı, istikrar ve gelir dağılımını bütünleşmenin etkilerinin kaynağı olarak göstermektedir. Ekonomik entegrasyonun etkileri, ekonomi literatürü ve uygulamada geçmiş elli yılı kapsayan süreçte artan popülaritesi, bütünleşme içi ülkeler ve bütünleşme dışında kalan ülkeler üzerinde bırakmış olduğu etkilerden kaynaklanmaktadır (Odabaş, 2012: 11).

Entegrasyonların etkileri konusunda bazı ampirik çalışmalar yapılmış ve çalışmalar sonucunda çelişkili sonuçlara ulaşılmışsa da önceden kesin bir şey söylenmemekle birlikte sonuçta birkaç ortak konuda uzlaşıldığı görülmüştür. Gerald M. Meier, ekonomik entegrasyondan kazançların üç ana grupta toplanabileceğini öne sürmüştür (Yiğit, 2003: 10);

1. Birliğe dahil ülkelerin milli gelirinde büyümeden kaynaklı kazançlar.
2. Ticaretin statik kazançlarda artışı.
3. Kurulan birlikler arasındaki güçlü rekabetten sonuçlanan kazançlarda bir artış.

Entegrasyon teorisi, bütünleşme gerçekleştirildikten sonra ortaya çıkabilecek ekonomik etkileri incelemekle beraber bu etkileri statik ve dinamik olmak üzere iki ana grupta toplamıştır (Bakkalcı, 2008: 78). Statik etkiler anlık kazançlar yani sürekliliği olmayan etkilerdir. Kendi aralarında ekonomik entegrasyon gerçekleştiren ülkeler, dışarda kalan yani üye olmayan ülkelere karşı gümrük tarifeleri uygularlar. Böylelikle kendi aralarında serbest ticaret artar ve üye olmayan ülkelere ticaret kendi ülkelerine doğru kayar. Bu da ticaretin statik etkilerini gösterir. Üye ülkelerin kendi içlerinde oluşan bu ticaretten dolayı iç piyasalarında güçlü bir rekabet ortamı oluşur ve bu da milli gelirlerinde büyümeden kaynaklı kazançlara sebep olur.

Ekonomik etkiler, GB'nde temelde kaynak dağılımı üzerinde görülür. Kaynak dağılımı etkisi iki ayrı etkiden oluşur. Bunlar statik etkiler ve dinamik etkilerdir. Statik etkiler GB'nin milli gelir üzerindeki bir defalık etkidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde yani devamlılığı olan etkilerdir.

Ülkeleri bölgesel ekonomik birleşmelere iten nedenleri üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar (İncekara, 1995: 63-64);

1. Ekonomik birleşmelerin bir diğer sebebi ise, bölgesel anlamda bir arada yaşamak durumunda olan komşu ülkelerin birbirleri ile çatışmaları yerine ekonomik ve siyasi anlamda birlik oluşturarak çıkar çatışmalarını önlemektir.
2. Ekonomik açıdan ülkelerin üretim kapasitelerini artırarak verimlilik ve faydalarını artırmak istemeleri ve toplumsal anlamda refah düzeylerini yükselterek ekonomik ve siyasal serbestliklerinden belli ölçülerde vazgeçmeleri karşılığında toplumsal refahı artıran kazançlar elde edecekleri beklentisi ile entegrasyonlara dahil olmak isterler.
3. Ülkeler bulundukları coğrafyanın dışındaki bloklarla hem ekonomik hem de siyasi anlamda rekabet edebilecek potansiyele sahip olabilmek için entegrasyonlara dahil olurlar.

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar çeşitli ekonomik faydalar sağladığı için ülkeler bu entegrasyonlara dahil olmak isterler. Entegrasyonun bölge içindeki yatırım ve ticareti arttıracığı beklentisi kısa dönemli, büyük piyasaların birleşmesi, artan rekabet, daha etkili kaynak dağılımı ve çeşitli pozitif dışsallıklar entegrasyona katılan ülkelerin büyüme oranlarını arttıracığı beklentisi ise uzun dönemli etkileridir (Bölük, 2002:56).

Bölgesel Ekonomik Entegrasyon firma bütünleşmelerini üç ana sebepten dolayı etkileyebilir (Bölük, 2002:56-61):

- Pazar boyutu ve niteliği
- Rekabet artışı
- Doğrudan Yabancı Sermaye Akımının Hızlanması.

Pazar Boyutu ve Niteliği: Bölgesel ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi ile ekonomik birleşmeye dahil olan ülkelerin pazarlarının bir araya gelmesi sonucu büyük bir pazar oluşur. Bu pazar aynı zamanda bölgesel ekonomik entegrasyonun tanım gereği birlik dışı ülkelere uygulanan tarife ve kotalarla korunduğu için güvenli bir Pazar olma özelliği de taşır.

Firmalar ölçek ve alan avantajlarını böyle bir pazarda daha iyi kullanabilir. Alan avantajı ise farklı ürün ve/veya coğrafi pazarlarda faaliyet göstermekten kaynaklanan ekonomilerdir. Ayrıca bu etkinlik faaliyetleri sonucunda kazançları nedeniyle Ar-Ge programlarında da daha başarılı sonuçlar elde edilebilir. Bu bağlamda birliğin geniş ve bütünleşmiş piyasasında, bahsi geçen alan ve ölçek yararları, daha etkin ve daha az kısıtlı dağıtım ile birlik içinde kalan ticaret engellerinin kaldırılması yoluyla artırıldığında bu durum daha geniş firmalar ağına ulaştıracaktır. Bu şekilde sağlanan avantajlar, özellikle faaliyetlerini çeşitli birliğe üye ülkelere yaymış olan daha büyük firmalar için daha büyük olacaktır. Yerel piyasalara daha az adaptasyon, daha az stok ve lojistik maliyetlerle birlikte kaynak temininde ve dağıtımında daha fazla etkinlik, bu firmalara öğrenme –ölçek ve alan ekonomilerinden daha fazla yararlanmaları-konusunda yardımcı olacaktır.

Ekonomik Entegrasyonun Rekabeti Artırıcı Etkisi: Bölgesel Ekonomik Entegrasyon sonucu geniş ve niteliği yüksek bir pazar oluşur. Bölgesel ekonomik birleşmeye dahil olan ülke firması, daha önce sadece kendi ülkesinin pazarındaki rekabet koşullarında faaliyet gösterirken birliğe giriş nedeniyle, tarife ve kotaların kaldırılması sonucunda üye ülkelerin pazarlarında oluşan oldukça büyük bir pazarda yer alan firmalardan kaynaklanan daha büyük bir rekabet baskısı ile karşı karşıya kalacaktır. Böylesine büyük bir rekabet ortamı, firmaları daha etkin üretime, dolayısıyla maliyetlerini düşürmeye zorlamaktadır. Ulusal firma da henüz rekabeti karşılayabilecek durumda değil ise bunu sağlamak için başka firmalarla birleşmeye gidecektir. Ulusal firmanın eğer rekabet gücü yoksa, başka firmalar tarafında satın alınması söz konusu olacaktır. Bu durum

yabancı rekabetle daha iyi başa çıkabilmek için ve faaliyetlerini yabancı piyasalarda genişletmek için ulusal firmaları birleşmeye itecektir.

Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Sermayeyi Hızlandırma Etkisi:

Firma birleşmelerinin yabancı doğrudan yatırım olduğu ifade edilmişti. Bölgesel ekonomik entegrasyonların yabancı sermaye üzerindeki etkisini araştıran pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda bölgesel ekonomik entegrasyonların oluşturdukları geniş, güvenli piyasalar, üçüncü ülkelerin entegrasyon piyasasına yatırım yapma isteğini oluşturur. Bu çalışmalar kapsamında bölgesel ekonomik entegrasyon ile yabancı sermaye yatırımlarının pozitif yönlü bir ilişkide olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgulara Avrupa Birliğine üye ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında rastlamak mümkündür.

Karluk'un da ifade ettiği gibi, bölgesel ekonomik birleşme sonucunda, birlik dışındaki ülkelere ithalat düşerken, birlik içinde ticaret artar. Birlik dışındaki ülkelere birliğe dahil ülkelere sermaye akımı gerçekleşir ve ticaretin yönü değişir. Büyük bir pazarın varlığı, bölge dahilinde yeni yatırım imkanları sağlar. Sonuç itibariyle birlik dışında kalan ülkeler, ihracatlarındaki azalmayı gidermek ve birlik içindeki kendi üretimlerini arttırmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımına yönelebilirler (Karluk, 1998:418).

Ülkelerin entegrasyona girmelerindeki başka bir neden de ekonomik entegrasyonların bir aşaması olan gümrük birliklerinin statik ve dinamik kazançlarıdır. Gümrük birliğinin statik etkileri, bir ülkede ekonomik ve teknolojik yapının değişmediği varsayımında, üretim faktörlerindeki yeniden dağılımdan doğacak etkilerle alakalıdır. Ekonomik entegrasyonların ülkelerin ekonomilerinde oluşturdukları etkiler, statik ve dinamik olmak üzere iki şekilde ele alınabilir.

1.4.1. Statik Etki

J. Viner üretim etkisini “ticaret yaratıcı” ve “ticaret saptırıcı” olmak üzere iki boyutta değerlendirmektedir. Bu etkileri incelerken bazı basite indirgenmiş varsayımlarda bulunmaktadır. Bunlar (Odabaş, 2012: 12);

- Tam rekabet şartlarının varlığı,
- Üretimde maliyetlerin sabit kabul edilmesi,
- Ulaştırma, iletişim vs. masraflarının sıfır kabul edilmesi,

- Tek malın bulunması,
- Gümrük vergilerinin “advalorem” kabul edilmesi.

Ekonomik yapı ile teknolojinin sabit kaldığı varsayımında, üretim faktörlerindeki yeniden dağılımdan doğacak etkilere statik etkiler denilmektedir (İncekara ve Savrul, 2015:80).

Ekonomik bütünleşme ülkeleri ticari, siyasi, ekonomik olarak etkiler. Ticari etkiler hariç diğer etkilerin bir çoğu dinamik etkileri oluştururlar. Dinamik etkiler ülkenin rekabet gücü, teknolojik gelişme, ölçek ekonomileri, kaynak dağılımı ve yatırımlarını kapsamaktadır. Ticari etkiler ise ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin bir bütünü olarak statik etkileri kapsamaktadır. Ticaret yaratıcı etki, birlik içi pahalı üretimin yerini göreceli olarak daha ucuza üreten başka bir üyeden yapılan ithalatın alması olarak tanımlanırken, ticaret saptırıcı etki üye olmayan başka ülkeden yapılan daha az maliyetli ithalatın yerini göreceli olarak daha fazla maliyetli olan birlik içi bir ülkeden yapılan ithalatın alması olarak açıklanabilmektedir (Mıstaçoğlu, 2010:69).

Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı kavramlarından, Gümrük birliğinin statik ve kısmi denge etkilerinin ölçümünde yararlanılır. Entegrasyona dahil ülkeler, gümrük birliğine yönelik bir ekonomik birleşme hareketinde, kendi arasında ticaret hacmini artırırlar. Bu da Gümrük Birliğinin ticaret yaratıcı veya artırıcı etkisi olarak tanımlanır (İncekara ve Savrul, 2015:81).

Gümrük Birliği, potansiyel refah, gelirin yeniden dağılımından kaynaklanan refah ve statik refah etkileri şeklinde üç ana başlıkta incelenebilir. Üretim ve değişimde etkinlik potansiyel refah etkileri ile ilgiliyken statik refah etkileri; üretim, tüketim ve ticaret hadlerine etkileri olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Mıstaçoğlu, 2010:69).

1.4.1.1. Üretim Etkisi

Lipsey'in tanımına göre, gümrük birliği oluşturulduktan sonra ülkeler arasında ticarete konu olan malın üretim yerinde meydana gelen değişikliğe ülkelerarası ikame etkisi olarak adlandırılan üretim etkisi denmektedir. Ticaret yaratıcı etki ya da başka bir ifadeyle olumlu üretim etkisi, Gümrük birliği kurulduktan sonra üretimin birlik içinde en uygun maliyetle üretimi sağlayan yine birlik içindeki ülkeye kayması olarak ifade edilir. Ticaret yaratıcı etki ya da olumlu üretim etkisi durumunda birlik genelinde refah düzeyi artar ve birliğin kendi içindeki üretim maliyetleri de düşer. Ticaret saptırıcı etkide gümrük

birliği oluşturulmadan önce birliği kuran ülkelerin birlik dışı ülkelerden dışık maliyetli mal alırken, gümrük birliğinden sonra bu ticaretin daha fazla maliyetle üretim yapan birliğe dahil ülkeye kayması durumunda oluşmaktadır. Ticaret saptırıcı etkiler meydana geldiğinde birlik içinde üretim maliyetleri yükselir ve olumsuz etkiye sebep olur. Ticaret saptırıcı etki, literatürde refah düşürücü etki olarak da ifade edilmektedir. Bu etki aynı zamanda ye ülkelerin üreticilerini, sbvansa etmek ve teşvik sağlamak amacıyla gümrük tarifelerini yüksek tutarak birliğe dahil olmayan ülkelere karşı daha etkin duruma getirir (Bakkalcı, 2002:41).

Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler tam istihdam varsayımı altında ürün ve faktör piyasalarında, tam rekabet şartlarının geçerli olduğu, fiyatların maliyetlere göre şekil aldığı, üretim sabit maliyetlerle yapıldığı, ulaştırma masraflarının sıfır kabul edildiği, üretim unsurlarının ülke içinde tam hareketliyken ülkeler arasında ise hareketsiz kabul edildiği ve advalorem gümrük vergilerinin uygulandığı durumlarda analiz edilmektedir.  lke üzerinden analiz yapılmakta olup, ilki ev sahibi ülke, ikincisi gümrük birliğinin diğer yesi, üçüncüsü de birlik dışı ülke ya da üçüncü ülke olarak adlandırılan gümrük birliği üyelerinin dışında kalan ülkedir (Mıştaoğlu, 2010:70).

GB oluşumundan önce ve daha sonrasında bütün mali kaynakların tam istihdamda olduğu düşünüldüğünde üretimde karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu daha büyük çapta uzmanlaşmaya sebep olur ki bu da ye ülkelerin refahlarını yükseltir. GB'nin bir ticaret yaratma etkisi, aynı zamanda birlik dışı ülkelerin de refahına sebep olur. Çünkü onların reel gelirlerindeki yükselişin bir kısmı dünyanın geri kalanındaki artan ithalatın içine fazlasıyla dahil olur (Salvatore, 1990: 288-289).

GB'ye dahil olmayan yani dışarıdan bir ülkeden daha uygun maliyetle yapılabilecek ithalatın yerine, birliğe ye bir ülkeden daha yüksek maliyet yüklenerek yapılan ithalatın geerleşmesi ticaret saptırma olarak adlandırılır. Bu durum birliğe dahil ülkelerin sahip olduğu tercihli ticaret imkanının olumsuz bir sonucudur. Burada ticaret saptırma, doğrudan üretim yönünü gümrük birliğine dahil olmayan ancak daha verimli üretici ülkelerden, birliğe dahil olan fakat daha dışık verimli üretici ülkelere doğru kaydırdığı için refahta azalmaya neden olur. Bu nedenden dolayı ticaret saptırma, retileri karşılaştırmalı üstünlükten başka yöne çevirir ve kaynakların uluslararası dağılımını bozar (Salvatore, 1990: 290).

Ticaret saptırıcı etkinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu durumu bir örnek yardımıyla açıklamaya çalışalım. İtalya, Fransa ve Rusya'nın telefon üretim maliyetleri tablo 1.2'deki gibi olsun.

Tablo 1.2 Ülkelerin Telefon Maliyetleri (TL bazında)

Üretim Maliyetleri	İtalya	Fransa	Rusya
Üreticinin Telefon Birim Maliyeti	7000	4000	4500
İtalya%25 Gümrük Vergisi+Maliyet	7000	5000	5625
Ortak Gümrük Tarifesi%20+ Maliyet	7000	4800	4500

Kaynak: İncekara ve Savrul, 2015:81.

Tabloya göre İtalya ve Rusya'nın birlikte bir birlik kurarak Fransa'yı dışarıda bıraktıklarını varsayalım. Tabloda telefonu en ucuz Fransa üretmektedir. İtalya Gümrük Birliği'nden önce gümrük vergisini ödeyerek kendi ürettiği telefonun maliyetinden daha ucuza Fransa'dan ithal telefon temin edebilir. Kendisi 7000 TL'ye mal ederken Fransa'dan ithal etmesi halinde 5000 TL'ye alabilmektedir. Kurulan birlik sonucunda İtalya ile Rusya arasında gümrük tarifeleri ortadan kalkacağından Fransa'ya karşı üyelik dışı ülkelere belirlenmiş olan %20'lik ortak tarife uygulanacaktır. Gümrük Birliği'nden sonra İtalya için ithal telefonun maliyeti Fransa'dan 4800 TL Rusya'dan ise 4500 TL olur. Her iki sonuçta da İtalya'nın kendi maliyetlerinden daha uygun olduğu için ithal telefon tercih sebebi olacaktır. Ancak talep Fransa'nın telefonundan Rusya'nın telefonunu tercih etme yönünde olacaktır. İşte Gümrük Birliği'nin ticaret saptırıcı etkisi Fransa için ortaya çıkar.

Ticaret yaratıcı etki ise Gümrük birliğine üye ülkenin, yine başka bir üye ülkeden ithalatı daha ucuz temin etmesi durumunda ortaya çıkar. Yurtiçinde bir malın üretimini tercih etmek yerine, tarifelerin kaldırılmasıyla daha düşük bir fiyata temin edebileceği ortağı olan diğer üye ülkeden yana tercihini kullanır (İncekara ve Savrul, 2015:83).

Ticaret yaratıcı etkinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu durumu bir tabloyla açıklamak mümkündür. Aşağıda İtalya, Fransa ve Rusya'nın fırın üretim maliyet tablolarını aşağıdaki gibi kabul edelim.

Tablo 1.3. Ülkelerin Fırın Üretim Maliyetleri (TL bazında)

Üretim Maliyetleri	İtalya	Fransa	Rusya
Üretilen Telefonun Birim Maliyeti	4000	3900	3800
İtalya % 20 Gümrük Vergisi + Maliyet	4000	4680	4560
Ortak Gümrük Tarifesi % 10 + Maliyet	4000	4290	3800

Kaynak: İncekara ve Savrul, 2015:82.

Tabloda fırını en pahalı İtalya üretirken en ucuz Rusya üretmektedir. İtalya'nın fırını Rusya'dan satın alması tabloya göre daha avantajlı olmaktadır. Eğer İtalya ile Rusya arasında Gümrük Birliği yoksa bu İtalya'nın fırın için gümrük vergisi ödeyeceği anlamına gelmektedir. Bu durumda İtalya Rusya'dan fırın satın alırsa bu fırının maliyeti 4560 TL'ye Fransa'dan ithal ederse 4680 TL'ye mal olacaktır. Yani kendi ülkesinden daha fazla bir maliyete ulaşacaktır. İtalya'nın bu durumda fırını dışarıdan satın alması doğru bir ticari hareket olmayacaktır. Ancak İtalya'nın Rusya ile bir gümrük birliği oluşturarak Fransa'yı dışarda bırakması durumunda artık İtalya ile Rusya arasında vergi problemi kalmayacak aynı zamanda bahsi geçen ülkeler Fransa'ya bir ortak gümrük tarifesi (OGT) uygulayacaklardır. Sonuç itibariyle artık İtalya Rusya'dan fırını 3800 TL'ye ithal edebilecektir. Bu durumda da tüketiciler 4000 TL'ye yerli fırın yerine 3800 TL'ye ithal fırını satın alabilme olanağına sahip olacaklardır. Bu durum üretimi İtalya'dan Rusya'ya kaydıracak şekilde bir maliyet avantajı sağlayacaktır. Sonuç olarak Rusya için GB statik üretiminden ticaret yaratma etkisi ortaya çıkmış olur.

Gümrük birliğini oluşturan ülkelerin ticaret yaratıcı ya da saptırıcı etkilerinin büyük ya da küçük olması durumunu ekonomik yapılarının tamamlayıcı ya da rakip ekonomi olma durumu belirlemektedir. Eğer ekonomileri tamamlayıcı ekonomi durumundaysa oluşacak Gümrük Birliği dünya ticaretini ucuz kaynaktan pahalı olan kaynağa doğru kaydıracak, ekonomiler tarafından rakip mallar üretiliyorsa pahalı kaynağın yerini ucuz kaynağa bırakacaktır (Noyan, 2015:6).

1.4.1.2. Tüketim Etkisi

Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin sonucunda ortaya çıkan tüketim etkisi, üretim yönlerinin belirlediği tüketim eğilimlerindeki değişimleri ifade eder. Ülkede birliğin sağladığı avantajlar yeni sanayi ile ticari ortamların da oluşması ilgili ülkenin vatandaşlarının tüketim eğilimlerini de etkileyecektir. Bir ürün veya hizmeti daha ucuza elde eden vatandaş gelirinin artan kısmını ya tasarrufa ya da yeni bir tüketim alanına aktaracaktır (Çınar, 2004:12).

Gümrük birliği kurulduktan sonra ülke içindeki fiyatların yükselmesi durumunda olumsuz tüketim etkisi gerçekleşmekte ve tüketim azalmaktadır. Olumlu tüketim etkisi ise birlik içinde üyeler arasında ticaret artışı ve fiyatlarda bir düşme meydana geldiğinde yaşanmaktadır. Olumlu tüketim etkisinin ortaya çıkması halinde tüketim, gümrük birliği öncesine göre artmakta ve tüketicilerin refah düzeyleri yükselmektedir (Bakkalcı, 2002:42).

Bir gümrük birliğinde olumlu tüketim etkisinin ortaya çıkarılması için iki şartın varlığı gereklidir (Karluk, 2009:264).

- Entegrasyondan önce üye birliklerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. Çünkü yeni durumda birlik dışı ülkelerin malları az miktarda tüketilirken, yerli mallar daha fazla tüketilme imkanına sahip olmaktadır.
- Entegrasyondan önce üye ülkelerin arasındaki ticaret, dış dünya ile yaptıklarına oranla daha fazla olmalıdır. Böylece birliğe dahil olan ülkelereki toplam harcamaların büyük bir bölümünün iç ticarete kayması sağlanır.

1.4.1.3. Ticaret Hadleri Etkisi

Bir birim ihraç malı karşılığında elde edilebilecek ithal malı miktarını ya da ihracat fiyatının ithalat fiyatına oranını ölçmeye yarayan ticaret hadleri aynı zamanda dış ticaretten kaynaklanan kazançların ülkeler arasında nasıl bölüşüleceğinin bir göstergesini oluşturur. Bir başka deyişle ticaret hadlerinin değişmesi satın alma gücünü ve dolayısıyla reel geliri etkilemektedir (Bakkalcı, 2008: 167). Gümrük birliğinin kurulması hem birlik içinde hem de birlik dışında ülkelerin ticaret partnerlerini değiştirmektedir. Ekonomik bütünleşmeyle beraber ticaret partnerlerinin değişmesi aynı zamanda ticaret hadlerinin de değişmesine neden olur (Odabaş, 2012: 15).

GB ile ticaretin artması birlik içi üretim ve geliri artırırken, birlik dışında bunun tersi ortaya çıkar. Birlik dahilinde ucuza üreten üye ülkenin üretim ve geliri artarken, pahalıya üreten ülkenin de üretim geliri azalmaktadır. Bununla beraber gelir bir yandan birlik dışından birlik içine kayarken, diğer taraftan pahalı üretim yapan ülkeden ucuza üretim yapan ülkeye yeniden dağılır. Birlik içi ticaretin serbestleşmesiyle ihracata çalışan sektörlerin geliri ise göreceli olarak artmaktadır (Uyar, 2000: 109-110).

GB'nin ticaret hadleri üzerindeki etkileri çeşitli başlıklar altında ifade edilebilir (Karluk, 2009:268):

Birlik İçinde Verimliliğin Artması: Gümrük birliği içinde verimlilik seviyesinde ortaya çıkan artışlar, birliğin üretim maliyetlerinde azalmayı beraberinde getirir. Verimlilikte görülen artış, ekonomide statik etkinliğin artması veya teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması sonucunda meydana gelmiş olabilir.

Birliğin Pazar Gücünde Meydana Gelen Değişmeler: Birlik üyelerinin pazarlık gücünün artması ticaret hadlerini birlik için olumlu, dış ülkeler için olumsuz olacak şekilde değiştirebilir. Çünkü birlik ülkelerinin kendi içlerinde pazar ortamlarının var oluşu nedeniyle yeterlilik dereceleri eskiye oranla daha fazla olduğundan, birlik dışındaki ülkelere bağımlılık dereceleri daha düşüktür. Gümrük birliği dünya piyasasında önemli bir büyüklüğe ulaşırsa, bu durum birliğin pazarlık gücünün yükselmesine ve buna bağlı olarak dış ticaret hadlerinin de olumlu yönde değişmesine neden olur.

Birliğin Ekonomik Büyüklüğü: Birlik ekonomik anlamda büyük olursa toplam üretim hacmi de büyük olur. Büyük bir birlik, arz ve talep şartlarına etki ederek dünyadaki fiyatları değiştirebilir ve bu özelliğinden dolayı dış ticaret hadlerini kendisi için olumlu bir şekle çevirebilir. Bununla birlikte eğer birlik küçük bir birlikse dış dünyanın sonsuz esnek arz eğrileri ile karşılaşacak ve dış ticaret hadlerini lehine çeviremeyecektir.

Birliğin Kurulmasıyla Ticaretin Birlik Dışı Ülkelerden Birlik İçine Dönmesi: Gümrük birliği ticaret sarmasına yol açtığı ölçüde, birlik ülkelerinin dış ülkelerle olan ticaret hadleri, birlik açısından olumlu etkiler yaratmaya başlayabilir. Birlik açısından dış talep ve arz esneklikleri sıfır ise, dış ticaret hadleri de büyük ölçüde birlik lehine dönecektir. Çünkü bu durumda dış ülkelerin ithalatında bir azalma olurken bu ülkelerin ihracatları daha düşük fiyattan eski seviyelerini korumaktadır.

1.4.2. Dinamik Etki

Statik analizler incelenirken veri sepetinde tutulup değişmediği varsayılan teknoloji, talep, verimlilik, rekabet kapasitesi gibi parametreler zaman içerisinde değişmektedir. Ülke ekonomileri üzerinde önemli etkilerde bulunan ve birliğin zamanla ortaya çıkardığı bu parametrelere dinamik etkiler denir. Dinamik etkiler, kaynak dağılımı ve ticaret hadleri etkilerinin aksine, hemen ortaya çıkmazken, orta ve uzun vadede oluşmaktadır ve ekonomik büyümeyi gerçekleştiren, ivme kazandıran etkiler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Krein ekonomik entegrasyonların olumlu etki yarattığı piyasa büyüklüğü ile büyüme arasındaki ilişkiyi aşağıdaki durumlara bağlar (Bakkalcı, 2008: 203);

- Firma davranışlarının oluşturduğu ölçek ekonomileri,
- Endüstri içi ticaret, teknolojik ve örgütsel anlamda gelişme ve uzmanlaşmadan kaynaklı ölçek ekonomileri,
- Rekabetçi piyasa ortamı,
- Dış ticaretten kaynaklı risk ve belirsizliklerin azalması olmak üzere dört ana başlığa bağlamakla beraber bu unsurların açtığı dinamik süreçten birliğe üye ülkelerle birlikte birlik dışındaki ülkelerde olumlu etkilenmektedir.

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri avantaj ve dezavantajlar olarak ayrılabilir. Dinamik etkilerde görülen avantajları da şu şekilde olacaktır (Odabaş, 2012: 17);

- Piyasa büyüklüğünün artması üye ülkelerin şirketlerinin içsel ölçek ekonomilerinden olumlu yönde faydalanmalarını sağlar.
- Artan ticaretle birlikte üye ülkelerin alt yapılarında iyileşme oluşur.
- Gümrük birliğine üye ülkelerin diğer ülkeler ile pazarlık gücü üye ülkelerin dış ticaret haddini olumlu etkiler yaratır.
- Artan rekabet etkinliği artırarak, yatırımı tetikler ve monopolcü rekabeti düşürür.
- Entegrasyonda teknoloji hız kazanır.

Dinamik etkilerin dezavantajları ise şu şekilde sıralanabilir;

- Gümrük birliğinin daha aktif üyelerine daha az aktif üyelerden kaynak akımı gerçekleşebilir.

- Üye ülkelerin şirketlerinin kapsamlı işbirliği oligopolcü bir yapılanmaya sebep olabilir.
- Gümrük birliğinin büyük firmaların kurulmasına izin vermesi, aşırı bürokratik ve denetimsiz yapıların oluşmasına neden olur.
- Gümrük birliğinin idari masrafları artabilir.

Bir diğer ifadeyle, Gümrük Birliği sonucunda görülen etkiler sadece statik etkilerle sınırlı kalmayıp, ekonomik birleşme hareketleri üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim miktar ve faaliyetleri, kaynak verimlilikleri gibi üyelerde önemli değişimler meydana getirirler. Bu değişimler, zaman içinde oluşan ekonomik refah, milli gelir ve kalkınma hızı kavramlarını içine alan dinamik etkilerdir. Bu etkiler, Gümrük Birliği'nin üretim fonksiyonunda, kaynak verimliliklerinde ve teknoloji gibi konularda oluşmaktadır. Entegrasyonların oluşmasıyla ülke ekonomileri hareketlilik kazanırken aynı zamanda da daha güçlü ekonomiler meydana gelir. Böylelikle üçüncü ülkeler, birlikler ile dünya ekonomisinin refah seviyesi yükselir. Bu etkilere de Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri demek mümkündür (Güray, 2014). Bu çerçevede ekonomik bütünleşmelerin dinamik etkilerinin sonuçlarını aşağıdaki gibi ifade edebiliriz (İncekara, 1995:63-64).

- Rekabet artışı ile kalkınma ve ileri teknoloji kullanımının teşviki,
- Pazarın genişlemesi sonucunda ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden yararlanma,
- Rekabet ve büyüyen pazar ortamının yatırımları artırması,
- Dışsal ekonomilerin oluşması,
- Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sonucu kaynak etkinliğinin oluşması,
- Döviz harcamalarında tasarruf sağlanması.

Statik etkiler, ülkelerin ekonomik yapılarında da bir değişiklik yaratmadan, tarifelerin kaldırılması sonucunda dış ticaret hacmi ile refah düzeyinde meydana gelen bir defalık etkilerdir. Halbuki, bir ekonomik birleşme sonucu meydana gelen değişiklikler, üyelerin ekonomik yapıları, üretim kapasiteleri ve kaynak verimliliklerinde köklü bir şekilde ortaya çıkarlar ve zaman içinde milli gelir, kalkınma hızı ve ekonomik refahta değişikliğe neden olurlar. Bu sebeple, ülkeler açısından dinamik etkilerin önemi statik etkilerden daha fazladır (İncekara ve Savrul, 2015:85).

Dinamik etkiler uzun dönemde GB'nin GSYİH'nin büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. GB dolayısıyla GSYİH'nin büyüme hızını etkileyen unsurlar aşağıdaki

gibidir (Yıldırım ve Dura, 2007: 146-148): dışsal ekonomiler etkisi, yatırımları teşvik etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, rekabet etkisi, teknolojik ilerleme etkisi, kutuplaşma etkisi.

Rekabet Etkisi: Rekabet etkisi GB’de iki şekilde ortaya çıkar. İlki, GB doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırdığında rekabetin artmasına sebep olur. Piyasalar için serbest giriş ortamı oluştuğça rekabetin beklenen faydalarında artış görülür. Diğer bir ifadeyle endüstrideki firma sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabetten dolayı daha etkin üretim yöntemleri kullanılır. Bu da maliyetlerin azalması ve ürün kalitelerinin de artması beklentisini doğurur. İkincisi ise GB’nin üye ülke ile birlik arasındaki dış ticaretini artırması yoluyla rekabetin artmasıdır. Literatüre göre dış ticaret bileşenlerinden özellikle ithalat artışının yurt içi piyasalardaki rekabeti artıracığı düşünülür ve bu görüş “piyasa görüşü olarak ithalat hipotezi” olarak adlandırılır.

Rekabet, birden fazla firmanın aynı malı satması şeklinde değerlendirilmemelidir. Üreticilerin birbirlerinin pazarlarında yer edinmek için gösterdikleri azami gayretler olarak kabul edilmelidir. Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte ülkeler arasındaki ticarete tarife ve kotalar kaldırıldığından birliğe üye ülkelerin piyasalarının birleşmesiyle daha geniş bir piyasa oluşacaktır. Ticari engellerin ortadan kalkması ve bunun sonucunda ortaya çıkan artan rekabet baskısı fiyatları düşmesine neden olacaktır. Bu durumdan tüketiciler faydalanmış olacaktır (Mıstaçoğlu, 2010:81).

Gümrük tarifeleri ve eş etkili ithalat kısıtlamaları ve diğer engeller ülke içinde monopolleşmeyi ve düşük verimli işletmelerin oluşumunu sağlamaktadır. Çünkü; bu tip işletmeler emek harcamadan ve nitelikli yatırımlar yapmadan karlarını arttırabilmekte ve bu durumlarını korumacılık duvarları içinde sürdürebilmektedir. Bu işletmelerin ürün pazarları açısından bakıldığında, kendileri için bir tehdit unsuru oluşmayacağından verimliliklerinde düşme gözlenecektir. Monopol durumda olduklarından en az verimlilikte bile mevcut karlılıklarını korurlar. Fakat gümrük birliğine gidilmesiyle engeller de kalkacağı için yerli üreticiler dış üreticiler ile rekabet konusunda karşı karşıya geleceklerdir. Çünkü yerli sanayinin korunmasını sağlayan vergiler kalktığından, ithal mal ve hizmetler ucuz hale gelecektir. Böylece verimliliği düşen işletmeler ya rekabet edecek ortam bulamayacak ya da ek yatırımlar yaparak ve üretim yöntemleri tekniklerini geliştirerek verimlilik artışı sağlayacaklardır (Kılıç, 2005:31).

Yatırımları Teşvik Etkisi: Gümrük Birliğine giren ekonomilerin milli gelirlerinde ortaya çıkan artışlar tasarrufları ve yatırımları artırırken doğrudan yabancı yatırımların yeri

ve büyüklüğü üzerinde de değişikliklere neden olurlar. Bunlar gümrük birliğinin hem statik hem de dinamik etkilerinin bir sonucudur.

GB, birlik içi ticareti serbestleştirip pazarın büyümesini sağlayarak birlik içindeki sermayenin daha karlı ve daha verimli olan ülkelere, birlik dışındaki sermayenin de birlik içine yönelmesini sağlar. Bunun sonucunda birlik içerisinde üretim, yatırım ve gelir artar. GB, tarifelerin yeniden artmayacağı hususunda işadamlarına güven vererek yatırımların riskini azaltıp karlılığı yükseltirken, piyasa hacminin genişlemesine, birlik içinde üretimin daha etkin ellerde toplanmasına ve bölgeye büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olur (Mıstaçoğlu, 2010:82).

GB sebebiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması beklenir ki birliğe dahil olmayan ülkeler için gümrük birliği içindeki ülkelerin cazip gelme ve yatırım yapma nedenleri de şöyle özetlenebilir:

- GB'nin birlik içinde tarifelerin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda yatırımcılara güvence vermesi,
- Gümrük birliklerinin yol açtığı ticaret sapmasının, birlik üyelerinin dış dünyadan yaptıkları ithalatı azaltması,
- Birlik üyeleri arasındaki ticaret artışının birlik dışında kalan yatırımcıları cezbetmesi,
- Birlik içindeki ekonomik istikrarın ve verimliliğin artması, istihdamın, gelirin ve sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesiyle birlik içindeki üretim faktörlerini kullanma isteğinin yabancı yatırımcıları teşvik etmesi.

Ölçek Ekonomileri Etkisi: GB yurtiçindeki üreticilerin oluşan bu büyük pazar ortamında ürettikleri malların birlik piyasalarına girişinin kolaylaşması dolayısıyla firmalarındaki atıl kapasitelerini faaliyete geçirmelerine ya da kapasite artırımlarına sebep olacaktır ki bu da ölçek ekonomisinin olumlu bir sonucudur.

Ölçek ekonomileri; bir işletmenin ya da sanayi dalının içyapısında meydana gelen değişikliklerin o işletme ya da sanayi dalına yarar sağlamasıdır. Belli bir üretim miktarına ulaşan firma, üretimine daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı ile devam edebiliyorsa bu firma ölçek ekonomilerinden yararlanmaktadır. Ölçek ekonomileri; bir şirket ya da sanayi dalında tesisleri genişleterek, üretim hacmini veya üretim faaliyetini değiştirerek, teknolojik yenilikler getirerek dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü etkenlerden

faydalanılarak verimliliği artırmayı amaçlar. Özetle; ölçek ekonomileri, maliyetlerde düşüş sağlanarak daha fazla gelir elde edilmesidir (Karluk, 2009:273).

Mal farklılaştırması ve ölçek ekonomilerine dayanan endüstri içi ticaret ile iktisadi bütünleşme arasındaki pozitif ilişkide aşağıdaki faktörler önemli yer tutar (Mıstaçoğlu, 2010:80-81).

- *Tercih çeşitliliği ve talep çakışması:* GB'ne dahil olan ülkelerin önemli bir bölümünde; faktör donanımlarının benzerlik göstermesi, kişi başına gelir seviyelerinin birbirine yakın olması ve taleplerinin benzerlik göstermesi bu ülkeler arasında endüstri içi ticaretin oluşmasında önemli bir dayanaktır.
- *Ticaretin Serbestleşmesi:* GB, üye ülkeler arasındaki ticareti engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılmasına yol açarak bu ülkeler arasında ticaretin genişlemesine yardımcı olur. Böylece GB ülkelerinde, endüstri içi ticaretin yükselmesi için belirli bir ortam sağlanmış olur.
- *Üretim maliyetlerindeki azalma:* GB ülkeleri geniş kapsamlı piyasalara yönelik olarak üretim yapmaları durumunda ölçek ekonomileri sebebiyle maliyet azalmasından faydalanabilirler. Böylece bütünleşme dahilindeki ülkelerde talep çakışması, üretimde azalan maliyetlerle birlikte endüstri içi ticaretin genişlemesi için kolaylık sağlanmış olur.
- *Firma içi ticaret ve faktör hareketleri:* İktisadi birleşme içindeki ülkeler birbirine benzerliği olan ancak farklılaştırılmış türdeki ürünlerindeki üretimlerini arttırarak endüstri içi ticarete artışa neden olurlar.

Ölçek ekonomilerinde iki faydadan söz edilmektedir. İlki firma ve endüstrilerin ölçeklerindeki büyümeyle maliyetlerdeki düşüşlerdir. İkinci ise piyasa hacminin genişlemesine bağlı olarak ürün çeşitliliklerinin artması şeklinde olacaktır ki bu da verimliliği arttıracaktır.

Dışsal Ekonomiler Etkisi: Belli bir endüstri kolunda faaliyet gösteren firma sayısı ile bu endüstri kolundaki üretim hacmi arttıkça, o endüstride faaliyet gösteren firmaların maliyetlerindeki düşüslere bağlı ortalama maliyetlerinde ortaya çıkabilecek olumlu ya da olumsuz değişimlere dışsal ekonomiler adı verilir. Dışsal ekonomiler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Dinler, 2003: 32-49);

- Mal ve girdilerin herhangi bir tarife engeli ile karşılaşmadan ülkeler arasında dolaşımı bu mal ve girdilerin nihai kullanıcılarına daha ucuz fiyattan ulaşmasını sağlayacaktır.
- Faktörlerin serbest dolaşımıyla, faktörü bol olan ülkelere sevk edilerek sanayilerde meydana gelebilecek tıkanıklıkların önüne geçilmiş olacaktır.
- Entegrasyonla oluşan büyük piyasa, riski ve belirsizliği azaltarak yatırımları daha karlı hale getirecektir.
- Ülkeler arasındaki teknolojik bilgi akımı geri olan bölgelerdeki endüstrilerin gelişmesini sağlayacaktır.
- Entegrasyon yabancı yatırımları da cezbedeceğinden özellikle az gelişmiş ülkeler arasında teknolojik bilgi, danışman ve yönetici gibi personel ihtiyacı gibi hususlar da dışsal ekonomiyi oluşturacaktır.
- Talep bakımından da entegrasyon, firmaların optimum üretim koşullarına yardım edecektir. Talep genişlemesi, faktör talebinde genişliğe neden olacak bu da bahsi geçen faktörlerin fiyatlarında yükselişe yol açabilecektir. Faktör fiyatlarındaki bu yükseliş, mal talebi şeklinde piyasa kanalıyla tekrar üreticilere döneceğinden, üretimde kâr oluşacaktır.

GB, talep üzerinde de dışsal ekonomilerin neden olduğu olumlu gelişmeler doğurabilir. Çünkü herhangi bir endüstride meydana gelen genişleme, ekonomi içinde gelir seviyesini arttıracığı için, sadece o sektörü değil bütünü etkiler. Bunun sonucunda ekonomideki tüm mallara karşı bir talep artışı meydana gelecektir. Sonuç olarak gelir artışı ekonomiyi talep artışı olarak geri dönmektedir (Mıstaçoğlu, 2010: 84).

Teknolojik İlerleme Etkisi: Gümrük birliğindeki yurtiçi firmalar artan rekabet nedeniyle daha etkin ve verimli çalışma yöntemlerinin arayışına girerler. Bu da ar-ge yatırımlarına yönelmelerine ve teknolojik anlamda ilerlemelerini sağlar. Böylelikle ar-ge yatırımlarına daha büyük pay ayıran yurtiçi firmalar üretimde ölçeğin genişlemesine neden olurlar. Gümrük birliğinde aynı zamanda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla üye ülkelerin teknolojilerinden daha yüksek düzeyli teknoloji sağlandığı için de teknolojik anlamda ilerleme etkisi oluşur (Yıldırım ve Dura, 2007: 148).

Gümrük birliği teknolojik ilerleme etkisiyle rekabet artışı, ölçek büyümesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış gibi teknolojik içeriğe bağlı etkenlerde ilerleme sağlar. Sonuç olarak yükselen üretim hacmi beraberinde hem rekabeti yükseltir

hem de firmaların Ar-Ge harcamalarını artırır. Böylece birliğe dahil olan ülkelerin üretim teknolojileri ilerleme kaydeder.

1.5. Ekonomik Entegrasyonun Başarı Koşulları

Gümrük birliğinin daha ilerisine, ortak pazar ya da ekonomik birlik seviyelerine ekonomik entegrasyon süreci ulaşırsa eğer aşağıda belirtilen koşullardan dolayı daha ileri kazanç kaynaklarına sahip olunabilir.

- Para ile maliye politikalarında koordinasyon.
- Birliğe üye ülkeler arasındaki sınır ötesi faktör hareketliliği.

Yaklaşık olarak tam istihdam amaçlandığında, daha fazla ekonomik büyüme ile daha iyileşmiş bir gelir dağılımı iç içe hedefler konumuna gelir (El-Agraa, 1989: 10-11).

Entegrasyona üye ülkelerin kendi aralarındaki, ekonomik gelişmişlik seviyeleri birbirlerine yakın ise ekonomik entegrasyonlar daha başarılı olmaktadır. Nitelikli işgücü ve sermaye, yüksek gelir sağlamak amacıyla gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelere kaymaktadır. Bu durum ekonomik birleşmelerde farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerdeki gelişme dengesizliğini daha da artırmaktadır (Karluk, 2002:488).

Coğrafi açıdan birbirine yakın olan üye ülkeler arasındaki ticarete ulaşım ve haberleşme maliyetlerini düşürür.

Entegrasyonun oluşturan ülkeler rakip ekonomiler ise, ürün ve mallar arasında ikame olanağı yaratacağından daha fazla ticaret yaratma etkisi oluşacaktır. Ancak söz konusu malı en düşük maliyetle üreten ülke entegrasyona dahil değilse istisna olarak ticaret saptırma etkisine yol açacaktır. Tamamlayıcı ekonomilerde oluşturulacak bütünleşme hareketlerinde ise kaynakların tekrar dağılımı fazla etkilenmeyeceğinden ticaret yaratma etkisi çok daha fazla olacaktır. Kültürel ve siyasi açıdan birbirine benzer ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonlar, üye ülkeler arasındaki işbirliğini ve karşılıklı anlayışı artıracığı için, oluşabilecek sorunların çözümünü de kolaylaştıracaktır (Özdemir, 2013:9).

Ekonomik entegrasyonun başarı koşulları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Ülkelerin yüksek düzeyde ticaret yaratma etkisinin ortaya çıkması arz ve talep esnekliklerinin yüksek olmasına bağlıdır.
2. Oluşan birliğin ekonomik alanının geniş olması ve pek çok ülkeyi kapsamaması birlik için faydalıdır.

3. Birlik öncesinde uygulanan tarife ve kotalar ne kadar yüksek olursa, entegrasyon ortamında ticaret yaratma etkisi o kadar fazla olur.
4. Ülkelerin birbirlerinin ürününe yönelik talep şiddetinin fazla olması, entegrasyonu hızlandırır
5. Coğrafi anlamda ülkelerin birbirine yakın mesafede olması taşıma maliyetlerini düşürerek dış ticareti arttırıcı etkiye neden olur (Noyan, 2015:3).

Günümüze kadarki döneme bakıldığında hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkelerin hemen hemen bir çoğunda ekonomik entegrasyon girişimi hem kendi aralarında hem de farklı bloklar bazında olmuştur. Bu süreçte teorik beklentiler ötesinde bütünleşmeye giden ülkelerin gelişmişlik seviyeleri, ekonomik farklılıkları, sosyal farklılıkları hatta inanç farklılıkları bile birleşimin sonuçlarını büyük oranda değiştirebilecek hatalı sonuç çıkarabilecek faktörlerdir. (İncekara ve Savrul, 2015:90).

Ekonomik entegrasyon ile birleşme sağlayacak ülkelerin bu birleşmeye inanarak girmeleri gerekir. Entegrasyon etkinleştirilirken bölge ülkeler arasında durumlar değerlendirilmeli ve göz önünde bulundurulmalıdır. Entegrasyonun ilk safhalarında sorunlar çözülmese bile ileri safhalarında çözülmelidir ki birleşme başarılı olsun. Entegrasyona katılan ülkeler arasında ticareti serbestleştirerek refah seviyesini yükseltmek bir entegrasyon için ne kadar önemli ise, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, dünyadaki ekonomik ve siyasi olaylarda birliğe dahil olan ülkelerin söz sahibi olmalarının sağlanması ve sosyal-siyasal problemlere ortak çözümler bulunması da o kadar önemlidir (Odabaş, 2012: 25).

Başarılı bir ekonomik entegrasyon için yapılması gerekenler aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

1.5.1. Kalkınma Düzeyi ve Kaynak Donatımı

Ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi için üye ülkelerin ekonomik ve kalkınma düzeylerinin birbirine yakın olması gerekir. Sanayileşmede dış ticaret politikaları birbirine benzer olmalıdır (Odabaş, 2012: 26). Entegrasyonun başlangıç safhasında endüstriyel beklentiler birbirinden büyük farklılıklara sebep oluyorsa bu da birleşmede başarı şartını azaltır. Entegrasyonun başarılı olabilmesi için çıkarlar minimize edilmelidir. Bu da ölçek ekonomilerinden yararlanmayı ve yeni endüstrilerde uzmanlaşmayı sağlamaktadır. (Ertürk, 1993: 83).

1.5.2. Altyapı İmkanları

Entegrasyon sürecinde altyapı imkanları gelişen ülkelerin problemleridir. Gelişmekte olan ülkeler için aralarında kurulmamış alt yapı ilişkileri ulaşım ve haberleşmede sıkıntılar doğuracaktır ve bu olumsuz durum piyasalar arasında geçişi engelleyecektir. Ekonomik entegrasyona üye ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre çözümlmeleri farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin ulaşımında oluşan aksaklıklar ve ulaşım ağının yetersiz olması maliyetleri artıracaktır. Ulaşım sorunları bölge ülkelerin birlikte çözeceği bir problem olup gelişmiş ülkelere bu problem yok denecek kadar azdır (Odabaş, 2012: 26).

1.5.3. Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru

Entegrasyona üye ülkeler arasında yanlış yönlendirilmiş bir döviz kuru politikası, tarifeler kadar da ticareti engelleyebilir. Belli bir ortak para sisteminin kurulması ve ortak rezervlerin bulunması gerekmektedir (Yiğit, 2003: 37).

Bölge içerisinde ticarete bulunmak ve ödemeler dengesinde fazla veren ülkelerin, açık veren ülkelere mal satın alması bir tanzimi oluşturmasıyla devalüasyona da neden olur. Bu devalüasyon genel bir devalüasyondur. Entegrasyona üye ülkeler arasında ticari ve mali sorunlarını çözenin en kısa yolu, bölge ülkeler arasında finansal yapıların oluşturulmasıdır (Ertürk, 2002: 139-140). Birlik içerisinde ülkelerin uyguladıkları yanlış bir döviz kuru politikası birlik içi ticarete engel olur. Bu durumu özetlemek gerekirse aşırı değerlenmiş kurlar, birliğe üye ülkeleri üçüncü ülkelere ithalata zorlayabilir. Sonuç olarak bu durum ekonomik birliği oluşturmanın sağlayacağı kazancı azaltmaktadır (Odabaş, 2012: 27).

1.5.4. Milli Hakimiyet Anlayışı

Egemenlik anlayışı az gelişmiş ülkelerin entegrasyondaki en önemli sorunlarından biridir. Birleşmeye katılan ülkeler üzerinde kontrolün ilk kalkacağı durum tarifeler olacaktır. Bu durum ülkelerin ulusal egemenlik alanlarının daralmasına neden olacaktır. Tarife politikalarından başlayarak, faktör hareketlerinin serbestleştirilmesi ile önemi artan istihdam, para, maliye politikaları ve politika harmonizasyonu, ortak politikalarda uzmanlaşma adına milli hakimiyet anlayışını kritik hale getirmektedir. Bütünleşmeye taraf olma ve bütünleşmeyi daha ileriye taşıma birliğe üye ülkelerin milli hakimiyetlerinden taviz vermeleriyle mümkün olacaktır (Odabaş, 2012:27).

1.5.5. Bölgesel Yatırım Politikaları

Entegrasyonun ticarete ve sanayide kapasite kullanımına etkisi hemen ortaya çıkmakla birlikte, çoğu yararları uzun vadede gözükmemektedir. Bunun sonucu olarak ölçek ekonomilerinden hem de uzmanlaşmadan yararlanmak için yeni yatırım kararlarına da uyum sağlamak gerekir. Uyum sürecinin iki nedeni bulunmakla beraber ilki ülkelerin tek başlarına uyguladıkları politikaların yatırımlardan yararlanamaması ihtimali, ikincisi ise daha sonra tazmin sorununun ortaya çıkmasının önlenmesini sağlamak olacaktır (Odabaş, 2012: 28).

Ekonomik entegrasyon gerçekleştirilirken yatırım kararları birliğe üye ülkelerin üzerinde durması gereken önemli konulardan birisidir. Yatırım kararları alınırken alt yapı şartları, ulaşım, maliyetlerin düşürülmesine yönelik alınacak tedbirler ve birliğin bir yatırım merkezi olarak planlama yapması firmaların ürün maliyetlerinin düşmesine neden olacaktır. Bölgesel yatırım politikaları birleşmenin başarı şartlarında oluşumunu tamamlaması gereken bir durumdur.

Yatırımların dağılımında temel kriterler de bulunabilir. Bu kriterler değerlendirilerek entegrasyonun başarılı olamaması için oluşan nedenler mümkün olduğunca azaltılmalıdır. Bu kriterler (Ertürk, 2002:142);

- Açıkça karşılaştırmalı avantajın olup olmadığına
- Endüstrilerin söz konusu ülke veya bölgede örneklerinin var olup olmadığına
- Ülkede bu endüstriyi kurma arzusunun bulunup bulunmadığına bakmak gerekir.

1.5.6. Ortaya Çıkacak Farklılıklar ve Tazmin Prensibi

Kalkınmayı bütün ülkelere eşit şartlarda yaymak her şeye rağmen mümkün olmayabilir. İthalatın yüksek fiyattan yapılması nedeniyle yurtiçi fiyatların artması, bölgesel rekabet ortamı nedeniyle istihdam ve mali faaliyet düzeyi üzerine ters etki oluşması; ithalattan vergi alınmaması kotaların kalkması vs. sonucunda kamu gelirlerindeki düşüşün yerini dolduramama, sanayileşme konusunda gelecekte bekleniminin azalması gibi sorunlar için tazmin prensibine ihtiyaç duyulmakta olup, bu gibi durumlarda

ortaya çıkan farklılıklar, farklılığa neden olan ülke ya da birlik üyeleri tarafından tazmin edilerek telafi edilmektedir (Odabaş: 2012: 142).

1.5.7. Siyasi, Kültürel, Tarihsel, Dinsel ve Coğrafi Yakınlık

Bu şart, üye ülkelerin kalkınma politikalarını tamamlamaları için gerekli başarı koşullarından birisidir. Sosyal, kültürel, siyasi, dinsel açıdan benzer veya coğrafi açıdan birbirine yakın ülkeler arasındaki birleşmeler, söz konusu ülkeler arasındaki işbirliğine ve karşılıklı anlayışı ve dolayısıyla entegrasyonun başarısını arttırmaktadır. Bu başarı koşulları bütünleşmenin başarısını etkileyen, psikolojik, politik unsurlar olmakla birlikte, zaman zaman teknik koşullar kadar önemli olabilmektedir. Coğrafi yakınlığın taşıma giderlerinde tasarruf yoluyla maliyet avantajı sağlamanın yanında yaşam biçimi ve tercih benzerliği de bütünleşmenin başarısını etkiler. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin de bölgesel oluşumlardan olmasının ardında yatan temel neden de budur (Odabaş, 2012: 29).

Coğrafi yakınlık, gümrük birliği ve ekonomik birleşme yolunda adım atan ülkelerin, bu ekonomik birleşme hareketlerinin başarılı olabilmesinde önemli olan faktörlerden birisidir. Coğrafi olarak birbirine yakın ve komşu olan ülkelerin gerçekleştirecekleri ekonomik birleşme, ülkeler arası faktör hareketlerinin serbestçe dolaşımı için bir fiziki ortam oluşturur. Birliğe üye ülkeler arasındaki bu yakınlık üretim maliyetlerinin düşürülmesinde etkili olur. Coğrafi olarak birbirine uzak olan ekonomilerin birleşme çabaları problemler ortaya çıkarabilir. Bunlara örnek olarak ulaşımın zorluğu, maliyetlerin yükselmesi, zaman kaybı, toplumsal farklılıklar, üretimin ve ekonomik yapıların farklılıklarını gösterebiliriz (Odabaş, 2012: 29).

1.5.8. Tamamlayıcılık ve Rakiplik Tartışması

Ekonomik entegrasyonun başarılı olabilmesi için ülkelerin tamamlayıcı ve rakip ekonomiler olması gerekmektedir. Entegrasyonu gerçekleştiren ülkeler arasında aynı malı üreten ve bunu pazar konusu haline getiren ekonomiler, rekabetçi ekonomiler olarak adlandırılmaktadır.

Birleşmeye dahil olan ülkelerin başarılı bir entegrasyon gerçekleştirmeleri için gerekli olan tamamlayıcılık ve rakiplik özelliği üye ülkeler arasında bazı durumlara neden olmaktadır. Üye ülkeler birbirlerine karşı dört durumda bulunabilirler (Ertürk, 2002: 142 ; 1993:88).

1. Aktüel rakip-Potansiyel Rakip

2. Aktüel Rakip-Potansiyel Tamamlayıcı
3. Aktüel Tamamlayıcı-Potansiyel Tamamlayıcı
4. Aktüel Tamamlayıcı-Potansiyel Rakip

Birliğe üye ülkelerin ekonomileri rakipse mallar arasında ikame imkanı oluşacağından ticaret yaratma etkisi de fazla olacaktır. Ürünü düşük fiyattan uluslararası piyasaya süren ülke eğer birliğe üye değilse bu durum ticaret saptırma etkisine neden olacaktır. Gümrük birliğindeki ülkeler büyük piyasalardan faydalanma imkanı bulur böylelikle kalkınma için yeterli fonu elde etmesi halinde, gelişmiş ülkelerden oluşan bir birliğe az gelişmiş bir ülkenin girmesi tamamlayıcı ekonomilerin oluşmasına neden olur ve entegrasyona yararlı olabilir.

Sonuç olarak ekonomik entegrasyon iktisadi yapıları birbirine benzeyen ekonomiler arasında kurulursa ticaret yaratıcı etkiye sebep olur. Bunun sonucunda üye ülkeler ekonomik kaynaklarını en elverişli biçimde kullanma olanağına kavuşurlar. Entegrasyonu gerçekleştiren ülkeler arasında üretim maliyetleri ne kadar farklı olursa ticaret yaratıcı etki de o ölçüde geniş olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin entegrasyondan beklentileri kalkınma olduğundan, bu tip ülkeler arasında entegrasyon, eksiklikleri tamamlamak ve ekonomik kalkınmayı sağlama amacına yönelik olmakta, bu nedenle yeter ölçüde tamamlayıcılığa ihtiyaç göstermektedir (Ertürk, 2002: 114).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARLA İLİŞKİLERİ

Türkiye II. Dünya savaşı döneminde tarafsız kalmış ve savaşa katılmamıştır. Bu dönem yeni Kurtuluş Savaşını vermiş olan Türkiye için bir toparlanma dönemi olmuştur. Bu toparlanma hem siyasi hem de ekonomik olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye dış ticari ilişkilerde entegrasyonlara katılma çabası içinde olmuştur. Türkiye için bu süreç 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyelik ile başlamış ve günümüzde de bu topluluğun devamı niteliğinde olan AB’ne katılım süreci olarak devam etmektedir.

1980’den önceki dönemde soğuk savaşın da etkileriyle Türkiye çok yönlü bir dış ticari politika sürdürememiş çoğunlukla Avrupa Ülkeleriyle ticari ilişki içinde bulunmuştur. 1980 sonrasında ise liberal bir politika izleyerek dışa açılmış o dönemki adıyla Sovyetler Birliği ve Doğu Blokunu oluşturan diğer ülkelerle ekonomik, siyasi ve sosyal ilişki kurmaya başlamıştır. Türkiye açısından geniş iş imkanları oluşturduğu için bu gelişmeler bir çok ülkenin de önüne geçmesini sağlamıştır. Diğer ülkeler açısından iyi bir model olan Türkiye ekonomik açıdan coğrafyasını da genişletme imkanına sahip olmuştur (Güran ve Aktürk, 1997:296-297).

İçinde bulunduğumuz dönemde Türkiye halen AB üyeliği için çalışmalarını sürdürürken başka bölgelerde de ilişkilerine önem vermiştir. Komşu ülkeler başta olmak üzere doğudaki ülkelerle de entegrasyonlar oluşturmıştır. Kuruluşuna öncülük ettiği Karadeniz İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Developing Eight (D-8) başlıca entegrasyonlardır (İncekara ve Savrul, 2015:221). Bu çerçevede öncelikle bu entegrasyonların oluşumu ve özelliklerine değinilecek sonrasında bu entegrasyonların her birinin Türkiye ile ilişkilerine yer verilecektir.

2.1. ECO

ECO, 1964 yılında kurulan Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (Regional Cooperation for Development: RCD)’nın bir devamı niteliğinde 1977 yılında yapılan İzmir Anlaşmasını değiştiren protokole istinaden kurulmuştur. RCD, 1964’te Türkiye, İran ve Pakistan Dışişleri Bakanları’nın Ankara’da yaptıkları bir hazırlık toplantısının ardından İstanbul’da bir zirve toplantısıyla kurulmuştur. İlk toplantıda RCD’ye üye ülkeler hedeflenen şu

amaçlara ulaşmak için bir planlama komitesi ve sekreteryası kurulması konusunda anlaşmışlardır (Eroğlu, 2006: 39-40).

- Üye ülkeler tarafından finanse edilen ortak projelerin gerçekleştirilmesi
- Serbest ticaretin teşvik edilmesi
- Ticaret odaları arasında işbirliği yapılması
- Bölge çapında taşımacılık ve haberleşme ağlarının iyileştirilmesi
- Bölgesel haberleşme maliyetlerinin azaltılması
- Ortak bir deniz taşımacılığı ağı kurulması
- Turizmin teşvik edilerek vize sınırlamalarının kaldırılması

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi ve bu dönemde Türkiye'nin AET ile olan ilişkilerine yoğunlaşması ve İran-İrak Savaşlarından dolayı da RCD, uzun süre aktif faaliyet gösterememiştir.

RCD'nin 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da gerçekleştirdiği toplantıda, İzmir Anlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü: ECO adı altında yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır (Eroğlu, 2006: 40).

2.1.1. ECO'nun Kuruluşu

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) 1985 yılında İran, Türkiye ve Pakistan arasında kurulmuştur. ECO Orta Asya ülkeleri ve Türkiye tarafından kurulan Orta Asya İşbirliği Teşkilatı CACO kuruluşunun devamı niteliğini taşıyan, aynı zamanda tarihi köklerinde Sadabat Paktı'nı da barındırır. Birlik, tarihi anlamda da Türk/Fars ortaklığının ve ortak Selçuklu kültürünün izlerini yansıtmaktadır (Seyidoğlu, 2004).

ECO, 1992'de Islamabad'da gerçekleştirilen Dışişleri Bakanları Toplantısında Türkmenistan, Kazakistan, Afganistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın girişi ile birliğin sınırlarını genişletmiştir (Yiğit, 2003:110). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de üye olmamakla birlikte örgütün bazı çalışma ve toplantılarına katılmaktadır (Güran ve Aktürk, 1997:298).

ECO Bakanlar Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Sekreteryası, Daimi Temsilciler Konseyi ve Teknik Komitelerden oluşmaktadır. Aşağıda bu konseylerin özelliklerinden bahsedilmektedir (Eroğlu, 2006: 42-44).

- **Bakanlar Konseyi:** Teşkilatın en üst karar alma organıdır. Üye ülkelerin Dışışleri Bakanları veya bakanlık düzeyindeki diğer temsilcilerden oluşur. Bakanlar Konseyi yılda en az bir kez dönüşümlü olarak bir ülkede toplanır.
- **Daimi Temsilciler Konseyi:** Bu konsey birliğe dahil ülkelerin Tahran Büyükelçilikleri ve İran Dışışleri Bakanlığını temsil eden bir genel müdürden oluşmakta ve Bakanlar Konseyini temsilen hareket ederler. Bu organ Bakanlar Konseyi adına konsey politikalarını uygulamak üye ülkelere gerekli kararların yürütülmesiyle ilgili çalışmaları yapmakla sorumlu daimi bir organdır. Teşkilatın bütçesini de hazırlayan konsey ihtiyaç duyulduğu zaman Tahran'da toplanmaktadır.
- **Bölgesel Planlama Konseyi:** Bu görevi yürüten yetkililerden ya da üye ülkelerin kendi planlama organlarından oluşur. Tahran'da her yıl en az bir kez toplanır. Görevi, ECO'nun amaçlarına uygun faaliyet programlarını değerlendirmek ve geliştirmektir. Bir diğer görevi de teknik komitelerin faaliyet programlarını ve toplantı raporlarını inceleyerek görüş ve önerilerle beraber Bakanlar Konseyi'ne sunmaktır.
- **Sekreteryas:** Merkezi Tahran'dadır. Genel sekreter ile kurucusu olan üç üye ülkeden seçilen üç genel sekreter yardımcısı bulunmaktadır. Dört yıllığına göreve seçilirler ve üye ülkeler arasından sırasıyla dönüşümlü olarak göreve gelirler. Görevi, üyeleri arasındaki koordinasyonu ve haberleşmeyi sağlamak, planları başlatmak ve üye ülkelere teklif edilecek faaliyet programlarını oluşturmaktır.

ECO genel sekreterliği, İzmir Anlaşması gereğince kurucu üyelerin eşit katkı paylarından oluşan bir bütçeye sahiptir. Yeni üye ülkeler, bir süre için bütçeye katkıda bulunmaktan muaf tutulmuştur.

- **Teknik Komiteler:** Teknik seviyelerine uygun çalışmalar ile ilgileri dahilindeki gündemlerine de uygun olan işbirliği konuları ve kendilerine yönlendirilen proje çalışmalarını nihayatlendirmekle görevlidirler. Bunlar; ekonomi ve ticaret, ulaştırma ve haberleşme, tarım, eğitim-bilim ve kültür, enerji, çevre ve sağlık, sını ve teknik işbirliği komitesidir. Bu komiteler yılda bir kez toplanmaktadır. Teknik komite toplantılarında alınan kararlar Bölgesel Planlama Konseyi ve Bakanlar Konseyi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir.
- **Zirve:** Devlet Başkanları düzeyinde ECO'nun kurucu anlaşması olan İzmir Anlaşmasında yer almamasına rağmen ECO'nun faaliyetlerine yönelik olarak 1992

yılından bu yana iki yılda bir genel istişare mahiyetinde yapılan toplantılardır. Zirve toplantısı bölgesel danışma, koordinasyon ve diyalog için en yüksek siyasi forumu oluşturmakla birlikte bu toplantılarda ECO'nun gündemindeki konuların yanı sıra önem arz eden güncel bölgesel ve küresel konular da ele alınmaktadır.

2.1.2. ECO'nun Hedefleri

1990 ve 1992 yıllarında değişikliğe uğrayarak 1996'da son şeklini alan İzmir Antlaşmasının ikinci maddesinde örgütün amaçları ana hatlarıyla belirtilmiştir. Ekonomik serbestlik yoluyla üyelerin sürdürülebilir kalkınmalarına katkı sağlamak, ticarete engellerin kademeli olarak kaldırılması, bölge içinde ticaretin ve bölgenin dünya ticaretinden aldığı payın artırılması, üyelerin dünya ekonomisiyle entegrasyonunun sağlanarak bölgesel ve uluslararası organizasyonlarla işbirliğinin yaygınlaştırılması, üyeleri birbirine ve dünyaya bağlayan ulaşım ve telekomünikasyon altyapılarının güçlendirilmesi, doğal kaynaklar ile tarım ve sanayi potansiyelinin etkin şekilde değerlendirilmesi ve çevrenin korunmasına yönelik tedbirler olarak üye ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel bağların geliştirilmesi ECO'nun amaçları içinde yer alır. Örgütün kurulmasında ekonomik ve sosyal gerekçeler yanı sıra politik nedenler de dikkat çekmektedir. ECO, örneğin İran için önemli bir jeopolitik adım; Türkiye için Rusya'nın Akdeniz'e inmesinin önünde bir engel; Pakistan için İran ile anlaşarak uyuşturucu trafiğini sınırlayıcı bir oluşum ve Afganistan'ı da Orta Asya'ya açan bir kapı olarak görülmektedir (Özdemir, 2013:21).

ECO üyeleri siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedirler. Örgütün hedefleri 2015 yılına kadar Serbest Ticaret Bölgesi oluşturmak ve üyeleri arasında bir platform kurarak işbirliğini artırmaktır. ECO, özellikle küreselleşmeden olumsuz etkilenen gelişmekte olan ülkeler için bu olumsuz koşulları asgari düzeye indirerek onlara ekonomik anlamda katkı sağlamayı da amaçlamaktadır (Kargül, 2010:209-210).

2.1.3. ECO'nun Yapısı ve Faaliyetleri

ECO üyesi ülkeler arasında ulaştırma ve haberleşme, madencilik, ticaret, yatırım, enerji, çevre, tarım, sanayi, sağlık, kültür, eğitim, bilim ve uyuşturucu kontrolü gibi birçok alanda işbirliği oluşturulmuştur. ECO bünyesinde işbirliğini geliştirmeye yönelik bazı kurum ve mekanizmalarının oluşturulmasına ilişkin çalışmaların yanı sıra genel olarak bilgi ve eğitim faaliyetleri ağırlıklı bir yer tutmaktadır (DPT, 2000:38).

ECO'nun 1976'da ilk temel belgesi olan İzmir Anlaşması'nın dışında iki önemli belgesi daha mevcuttur. Bunlardan ilki ECO Bakanlar Konseyince onaylanan 1993 yılı şubat ayında Pakistan'ın Quetta kentinde toplanarak yine aynı yılın temmuz ayında İstanbul'da yapılan 2'nci ECO zirvesinde onaylanan Quetta Eylem Planı'dır. Eylem Planı üye ülkeler için ulaştırma, haberleşme, ticaret, enerji, sanayi, tarım, turizm ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında bölgesel ve uzun vadeli hedefler belirlemiş, ayrıca ECO organlarına bazı kısa ve uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi için zamanlama getirmiştir. Diğerisi ise Bakanlar Konseyi'nin 1993 yılındaki özel toplantısında alınan ve 2'nci zirve toplantısında onaylanan İstanbul Bildirisi'dir (Eroğlu, 2006: 45).

İstanbul Bildirisi; Ticaret, ulaştırma, enerji, haberleşme, sanayi, turizm, tarım, kültür, çevre ve özel teşebbüslere teşvik sağlanması gibi işbirliğine yönelik alanlarında kısa, orta ve uzun vadeli ve Quetta Eylem Planının içeriğine uygun daha ayrıntılı hedef çalışmalar içerir (Karluk, 1998:501).

ECO üçüncü zirve toplantısını 1995 yılında Islamabad'da gerçekleştirmiş olup söz konusu toplantıda ECO'nun ticaret, haberleşme, ulaştırma ve enerji alanlarındaki hedeflerine ulaşmasını sağlayacak projeler için yeterli finansmanın temini için Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulması kararlaştırılmıştır (Eroğlu, 2006: 46). 1996 yılında Yeni İzmir Anlaşması ile İstanbul merkezli ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, Pakistan'da da ECO Havayolları Şirketi ile ECO Reasürans Şirketi kurulması kararlaştırılmıştır. Bunlara ek olarak üyeler arasında tercihli ticaret sisteminin oluşturulmasına karar verilmiştir (Seyidoğlu, 2004). ECO ticaret ve kalkınma bankası, Mayıs 2006'da ECO'nun dokuzuncu zirve toplantısında üye hükümetlerin aldığı kararla yürürlüğe girmiş ve bankanın aynı yıl faaliyetlerine başlaması planlanmıştır (Eroğlu, 2006: 46).

2003 yılında kuruluşun asıl amacı olan serbest ticarete dayalı bölge içini kapsayan ticaretin geliştirilmesi için üyeler arasında tarife dışı kota ve engellerin kademeli olarak kaldırılmasını ve tarifelerin de giderek düşürülmesini öngören Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (ECOTA) imzalanarak yürürlüğe girmiştir (ECO Secreteriat, 2003).

ECOTA' nın imzalanması sonrasında anlaşmanın 29. Maddesindeki uygulamaya ilişkin konuları değerlendirmek ve karara bağlamak üzere üye ülkelerin ilgili üst düzey yöneticileriyle birlikte ECOTA İşbirliği Konseyi kurulmuş ilk toplantısı da Mersin'de 21-22 Mayıs 2008'de gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda tarife indirimlerinin uygulanacağı

ürünlerin bulunduğu pozitif listenin %10'luk dilimiyle kapsam dışında bırakılacak olan negatif ve hassas olarak belirlenen ürün listelerinin 31 Ekim 2008 tarihine kadar ECO Sekreteryasına bildirilerek indirimlerin 1 Ocak 2009'da faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Fakat listede mutabık kalınamadığından fiilen uygulanamamıştır. Bu sebeple ECOTA'daki tarife indirimleri maddeleri dikkate alınarak sekiz yıllık süreçte üyeler arasında fiilen ticarete konu olan ürünlerin %80'i için uygulanan tarifelerde en yüksek %15 tarife dilimi üst sınır olarak öngörülmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2012a).

ECOTA'daki tarife indirimlerine yönelik olarak kararlaştırılan hususlar aşağıdaki gibidir (Türker:2006);

- Pozitif listeye ait ürünler 8 yıl içinde eşit paylar halinde ve orantılı biçimde tüm tarife satırlarında ürünlerin asgari %80'ini kapsayacak şekilde genişletilecektir.
- Tarifelerin en yüksek %15'lik dilime indirilme süresi Afganistan için en fazla 15 yıl, diğer üyeler içinse en fazla 8 yılda tamamlanacaktır.
- Aktif olarak ticarete konu olan tüm ürünlerde tarife indirimi uygulanacak ve bu ürünler pozitif listeye dahil olacaktır. Bunun yanında üye ülkeler negatif listede yer alan ürünlerin bilgilendirmesini yapacaktır. Bu ürünler %15'lik dilime dahil olmayacaktır. Bununla birlikte Negatif listenin sınırı da tarife satırının %20'sini geçemeyecektir.

ECO Teşkilatı, Genel Sekreter Yardımcılıklarına bağlı sektörel Direktörlükler şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütlenmelerin üye ülkelere göre dağılımları şu şekildedir (www. mfa.gov.tr):

- Tarım, Sanayi ve Turizm Direktörlüğü (Türkiye)
- Ticaret ve Sanayi Direktörlüğü (Pakistan)
- İnsan Kaynakları ve Sürdürülebilir Kalkınma Direktörlüğü (Türkiye-Münhal)
- Haberleşme ve ulaştırma Direktörlüğü (İran)
- Enerji, Maden ve Çevre Direktörlüğü (Azerbaycan)
- Proje, Ekonomik Araştırma ve İstatistik Direktörlüğü (Kazakistan)
- Uyuşturucu, Kaçakçılık ve Organize Suç ile (DOCCU) Mücadele Birimi (İran).

ECO çerçevesinde yürütülen bazı önemli proje ve faaliyetler işbirliği alanları ile ilgili projelerden oluşmuş olup ECO sekreteryasında oluşturulan genel müdürlükler itibariyle şunlardır (Eroğlu, 2006: 47):

- **Ticaret ve Yatırım:** ECO bölgesinde ticaretin geliştirilmesi için tarife dışı engellerin azaltılması, serbest pazar ekonomisinin çalışması, ticaret rejimlerinin seffaflaştırılıp Dünya Ticaret Örgütü kural ve standartları ile uyumlaştırılması ve özel sektörün bölge içinde etkin bir biçimde faaliyet göstermesine yönelik tedbirlerin alınması önem arz etmektedir.
- **Ulaşım ve Haberleşme:** Ulaşım ve haberleşme işbirliği doğrultusunda, üye ülkeler arasında her alanda işbirliğini artırarak sağlam bir altyapının kurulması amacıyla çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Özellikle deniz çıkışı olmayan ECO ülkelerinin ihtiyaçlarına cevap verecek uluslararası limanlara ve pazarlara ulaşmalarını mümkün kılacak şekilde, bölgenin altyapısının geliştirilmesi, eksikliklerin tamamlanarak iletişim ağının günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde geliştirilip yaygınlaştırılması hedeflenmektedir.
- **Enerji, Madencilik, Çevre:** ECO'nun kurucu anlaşması olan İzmir Anlaşmasının üç önemli konusu; enerji, mineraller ve çevre olup bunların önemi şu şekilde ifade edilmiştir (www.ecosecretariat.org):
 - ECO bölgesinin özellikle enerji olmak üzere doğal kaynaklarından faydalanmak ve bunları harekete geçirmek
 - Ekolojik alandaki ilişkilerde zorlukların aşılması ve bölge dahilinde çevrenin korunması.
 - ECO ile diğer bölgesel ve uluslararası örgütler ve finansal kuruluşlar arasında işbirliğini ve karşılıklı yararlı faaliyetleri geliştirmek.
- **Tarım, Sanayi, Sağlık:** ECO tarımsal işbirliği çerçevesinde yeni bitki türlerinin araştırılması, genetik muhafaza çalışmalarının sürdürülmesi, kuraklıkla mücadele, suyun yönetimi, hasat sonrası çalışmalar, tarımsal ticaret ve tarımsal sanayinin geliştirilmesi konularında işbirliği çalışmalarına devam edilmektedir. Sağlık işbirliği alanına yönelik olarak da bölgesel anlamda bir eylem planı oluşturarak ana-çocuk sağlığı ve üreme sağlığı gibi konularda aile planlaması çalışmaları yürütülmektedir.
- **Ekonomik, İstatistik ve Proje Araştırması:** ECO'nun yeniden yapılandırılması çalışmaları sonucunda son yıllarda istatistik, ekonomik araştırma ve proje araştırma konuları gibi alanlar işbirliği için belirlenmiş ve bu alanlarla ilgili sekreteryada iki müdürlük oluşturulmuştur. Bu işbirliği alanları çerçevesinde üye ülkelerden sağlıklı ekonomik veriler toplanarak veri bankası kurulması çalışmaları sürmekte ve yıllık

ECO ekonomik raporu hazırlanmakta ve işbirliğini geliştirici projeler üretilmektedir.

- **Eğitim Bilim Kültür ve Uyuşturucu Kontrolü:** ECO kapsamındaki koordinasyon birimine bağlı olarak uzman kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar; Kültür Enstitüsü, Bilim Vakfı ve Eğitim Enstitüsü ile bölgesel kurumlardan olan sigortacılık koleji ve EİT ile BM (Birleşmiş Milletler) uyuşturucu kontrol programı ile ortak yürütülen bir uyuşturucu projesi bulunmaktadır.

2.1.4. ECO Türkiye İlişkileri

Ülkemiz ECO'nun çeşitli toplantılarına ev sahipliği yapmakta, diğer taraf ülkelerdeki toplantı ve faaliyetlere de temsilci göndererek çalışmalara katkıda bulunmaktadır. İlgili kurum ve kuruluşlarımızca örgütün çeşitli alanlarındaki faaliyetleri yakından takip edilmektedir. Bu çerçevede 20-23 Aralık 2010 tarihlerinde İstanbul'da örgütün 11. Zirve ve 19. Bakanlar Konseyi Toplantıları Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. Yeni dönem başkanlığını Zirve Toplantısıyla birlikte ülkemiz İran'dan devralmıştır. 13-16 Ekim 2012 tarihlerinde Bakü'de 12. Zirve ve 20. Bakanlar Konseyi Toplantıları Azerbaycan'ın ev sahipliğinde gerçekleştirilmiş ve dönem başkanlığı Azerbaycan'a geçmiştir. Son olarak da 28 Şubat-1 Mart 2017 tarihlerinde 13. Zirve ve 22. Bakanlar Konseyi Toplantıları Pakistan'ın ev sahipliğinde Islamabad'da gerçekleştirilmiş ve dönem başkanlığı Pakistan'a devrolmuştur (www.mfa.gov.tr).

ECO, serbest ticaret bölgesi kurma hedefinde henüz net bir adım atmamıştır. Ancak ECOTA'da geçen tarife indirimleri konusunda bazı adımların atılmasına katkı sağlamış ve bölge dahilinde ticaretin canlanmasına yardımcı olmuştur. Türkiye'nin ECO taraflarıyla ticari ilişkileri şekil 2.1'de değerlendirilmiştir.

Türkiye-ECO ticari ilişkileri ECO'nun 1985 yılında kurulmuş olmasına rağmen 2003'e kadar gelişme göstermemiştir. 2003 yılında ECOTA'nın tarife indirimi kararlarıyla ticari bir canlılık oluşmuştur. 1995 yılında Türkiye'den ECO üye ülkelere yapılan ihracat miktarı 1,69 milyar dolar olarak gerçekleşirken, Sovyetler Birliği'ndeki dağılma ile birlikte bağımsız olan Türk Cumhuriyetlerinin ECO'ya 1992'de dahil olmasıyla bölge ticaretinde canlanma yaşanmış ve Türkiye'nin ihracat miktarı 1997 yılında 2,3 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 2.1 Türkiye İhracatında ECO'nun payı 1995-2018

Ticari Ortağı	ECO		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	1,696	%7,80	19,940	%92,20
1996	1,129	%4,86	22,095	%95,14
1997	1,286	%4,90	24,975	%95,10
1998	1,125	%4,17	25,849	%95,83
1999	866	%3,26	25,721	%96,74
2000	874	%3,15	26,901	%96,85
2001	972	%3,10	30,363	%96,90
2002	1,042	%2,89	35,017	%97,11
2003	1,569	%3,32	45,684	%96,68
2004	2,206	%3,49	60,961	%96,51
2005	2,670	%3,63	70,807	%96,37
2006	3,341	%3,91	82,194	%96,09
2007	4,700	%4,38	102,572	%95,62
2008	6,248	%4,73	125,779	%95,27
2009	5,948	%5,82	96,195	%94,18
2010	7,617	%6,69	106,266	%93,31
2011	9,292	%6,89	125,615	%93,11
2012	16,563	%10,86	135,898	%89,14
2013	11,898	%7,84	139,904	%92,16
2014	11,716	%7,43	145,894	%92,57
2015	9,566	%6,65	134,272	%93,35
2016	9,602	%6,74	132,927	%93,26
2017	8,104	%5,16	148,888	%94,84
2018	7,143	%4,25	160,790	%95,75

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

1998 yılında bölge ticareti Asya ve Rusya krizlerinden dolayı olumsuz etkilenmiştir. Bu durum Türkiye'nin bölgeye ihracatını da olumsuz etkilemiş 2001 yılına kadar ihracatta düşüş yaşanmıştır. 2003 yılında ise ECOTA'nın tarife düzenlemeleriyle yeniden ihracat artış göstermiştir. Türkiye'nin ECO'ya yönelik ihracatı krizlerden sonra yeniden toparlanarak 2003 yılında 1995 yılı değerine yakın bir değer olan 1,56 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu değer 2008 yılında 6,24 milyar dolar, 2010 yılında 7,61 milyar dolar ve 2012 yılında ise 16,56 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu ihracat değerleri bize 1995 yılından bu yana krizin etkilediği dönem hariç ECO'ya yapılan ihracatın yıllık ortalamasının %70 arttığını gösterir. Buna rağmen Türkiye'nin toplam ihracatında ECO'nun payı yeterli gelişme gösterememiştir. 2003'te ECO'ya yapılan ihracatlar Türkiye'nin toplam ihracat değerinin %3,3'üne denk gelirken 2018 yılında bu ihracat değeri ancak %4,25 seviyelerinde kalmıştır.

Tablo 2.2 Türkiye İthalatında ECO'nun Payı 1995-2018

Ticari Ortağı	ECO		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	1,136	%3,20	34,570	%96,80
1996	1,197	%2,74	42,430	%97,26
1997	1,107	%2,28	47,452	%97,72
1998	948	%2,06	44,974	%97,94
1999	1,123	%2,76	39,548	%97,24
2000	1,543	%2,83	52,960	%97,17
2001	1,238	%2,99	40,161	%97,01
2002	1,548	%3,00	50,006	%97,00
2003	2,736	%3,95	66,604	%96,05
2004	3,218	%3,30	94,322	%96,70
2005	5,044	%4,32	111,730	%95,68
2006	8,058	%5,77	131,518	%94,23
2007	9,972	%5,86	160,091	%94,14
2008	12,184	%6,03	189,779	%93,97
2009	6,009	%4,26	134,919	%95,74
2010	11,607	%6,26	173,937	%93,74
2011	17,306	%7,19	223,536	%92,81
2012	16,429	%6,95	220,116	%93,05
2013	14,802	%5,88	236,859	%94,12
2014	13,443	%5,55	228,734	%94,45
2015	9,310	%4,49	197,924	%95,51
2016	7,739	%3,89	190,879	%96,11
2017	11,206	%4,79	222,593	%95,21
2018	10,427	%4,67	212,620	%95,33

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

Tablo 2.2’deki ithalat değerlerine bakıldığında gelişimin daha az olduğu dikkat çekmektedir. Asya, Rusya ve Türkiye krizlerine bağlı olarak ihracat verilerinde olduğu gibi ithalat verilerinde de 1995’te kayda alınan gelişme 1998’de yerini durgunluğa bırakmış ve bu eğilim 2002’ye kadar devam etmiştir. 2005 yılında ise ECO, 5.04 milyar dolarlık ithalat hacmiyle Türkiye’nin toplam ithalatından %4,3’lük payını almıştır. Bu ithalat değerleri 2007 yılında 9,9, 2010 yılında 11,6 milyar dolara kadar yükselmiş olmasına rağmen oransal anlamda karşılaştırıldığında ECO’nun Türkiye ithalatındaki payının 2018 yılında %4,67 düzeyinde kaldığı görülmüştür. Kriz sonrası değerlerde kısmen bir artış görülmesine karşın bu artış Türkiye’nin toplam ithalat artışından daha yavaştır.

ECO örgütü bölgesi aslında üye ülkelerin refahını geliştirmek ve böylece bölge istikrar ve barışına katkı sağlamak için oldukça iyi bir potansiyele sahip olmasına rağmen, örgütün kuruluşunda belirlenmiş çeşitli hedeflerine ulaşma yolunda, önünde uzun bir yolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu örgütün başarısını en çok tehdit eden durum, onun oldukça karışık bir coğrafyada yer almasıdır. Darbe teşebbüsleri, jeopolitik rekabet ve devletlerarası çatışmalar, ECO’nun kuruluşundan bu yana örgütün beklenen başarısına ve bölge istikrarına zarar vermiştir. İkinci önemli durum ise ECO’nun kurucu taraf ülkeleri olan Türkiye-İran ve Pakistan ilişkilerinin gerçekçi bir zemin üzerinde ve istikrarlı bir gelişme gösterememiş olmasıdır. Özellikle Türkiye ile İran’ın içinde bulundukları farklı iç politik düzenler ve dış siyasi ilişkiler ağı ve sınırdaş oldukları Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde soğuk savaş sonrası ortaya çıkan karmaşık güç dengeleri, bu iki ülke ilişkilerinde konjonktürel nitelikte dalgalanmalara neden olmuştur. Türkiye’nin Avrasya’yadaki politik davranışlarındaki belirleyicisi olan ABD’nin stratejik çıkarlarıyla ters düşmemek noktasındaki duyarlılığı, İran’ın ise “ABD’nin kendisini dışlayan politikalar karşısında başta Rusya, Hindistan ve Çin olmak üzere Asya ülkeleri ile yoğun temaslara yönelmesi Türkiye ile İran’ın küresel ve bölgesel tercihleri arasındaki pergelin açılması sonucunu doğurmuştur. İkili ilişkilerdeki bu yeni unsurlar ECO’nun Orta Asya ülkelerini de kapsayacak bir etkinliğe kavuşmasını engellemiştir”. Diğer taraftan Türkiye-Pakistan ilişkileri ise aksine son derece nostaljik bir iyimserliğe dayanması her iki ilişki biçiminin de kalıcı bir işbirliği çabasının asgari şartı olan rasyonellik ve süreklilik ilkesini zaafa uğratmaktadır. ECO’nun sağlıklı bir şekilde işlemlerini ve Türkiye’nin Asya derinliğine zemin hazırlayan bir diplomatik araç haline dönüşebilmesini engelleyen bu zaaf ikili ilişkilerin yeniden yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiler bir

bütün olarak değerlendirildiğinde ECO'nun oluşum seyri ile konjonktürel konumu arasında bir tür uyumsuzluk ortaya çıkarmıştır (Davutoğlu, 2001:270-271).

Yapılan birçok anlaşmaya ve ECOTA tarife düzenlemelerine rağmen ECO bölgede hâlâ yeterince etkili değildir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının danışmanlık desteği ile ECO' nun örgütsel yapısının daha etkin ve verimli kullanabilmesi için çalışmalar halen devam etmektedir (Seyidoğlu, 2004: 282).

Şimdiye kadar kendisinden beklenen gelişim ve başarıyı gösterememiş olan ECO'nun, yeniden canlılık kazanması için öncelikle üyeler arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesi ve sorunların kurucu ülkeler açısından ikili ilişkilerde çözülmesi gerekmektedir. Türkiye-İran, Pakistan, Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin ortak kültürel ve tarihi değerlerinden güç alarak yeniden ECO bütünlüğünde sentezlenmesi gerekmektedir. Gelişen işbirliği ve ondan doğan refah vasıtası ile etkin bir stratejik araca dönüşebilecek yapıdaki ECO, bölge barış ve istikrarına da önemli katkılarda bulunabilecektir (Şen, 2003:126).

2.2. D-8

D-8; Türkiye, İran, Bangladeş, Pakistan, Malezya, Mısır, Endonezya ve Nijerya'dan oluşan sekiz ülkeyi ifade eder. Gelişmekte olan bu sekiz ülkenin Türkiye önderliğinde bir araya gelmiş olmaları birliğin Türkiye için önemini de artırmaktadır (İncekara ve Savrul, 2015:232).

2.2.1. D-8'in Kuruluşu

22 Ekim 1996 tarihindeki "Kalkınmada İşbirliği Konferansı" nı takip eden bir dizi hazırlık toplantılarından sonra 15 Haziran 1997 yılında İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet başkanları zirvesinde D-8'in kuruluşu resmen ilan edilmiştir (İstanbul Deklarasyonu).

İstanbul Zirvesi'nde, D-8'in yapısına ve çalışma yöntemine ilişkin olarak bir Bakanlar Konseyi Belgesi kabul edilmiş ve bu belgeye istinaden, D-8; Zirve, Konsey ve Komisyon'dan oluşan üç ana organı bulunan ve faaliyetlerinde gerekli eş güdümü sağlamak üzere İstanbul'da tesis edilen bir icra direktörlüğüne haiz bir yapıya kavuşturulmuştur (www.mfa.gov.tr).

Emekli Büyükelçi Ayhan Kamel, D-8'e İcra Direktörü olarak atanarak 1997-2006 yılları arasında bu görevi üstlenmiştir. Mayıs 2006'da ise yapılan D-8'in 9. Bakanlar

Konseyi Toplantısında, İcra Direktörlüğü görevi Genel Sekreterliğe dönüştürülmüş; Sekreteryaya'ya Endonezya'dan Genel Sekreter, İran'dan Direktör ve ülkemizden de iktisatçı ataması yapılmıştır. 2010-2012 yılları arası görev yapan Genel Sekreteri yine Endonezya, 2012'den beri görevde olan Genel Sekreteri ise İran atamıştır (www.mfa.gov.tr).

21 Kasım 2012 tarihinde son D-8 Zirvesi (8. Zirve) ile 15. Bakanlar Konseyi İslamabad'da yapılmıştır. Dışişleri Bakanları toplantıları 2015 ve 2016 yıllarında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu marjında New York'ta yapılmış olup, son D-8 Komisyon toplantısı ise 6-7 Eylül 2016 tarihlerinde D-8 Sekreteryası'nca İstanbul'da yapılmıştır (www.mfa.gov.tr).

2.2.2. D-8'İN Hedefleri

D-8'in kuruluşundaki amaç, kuruluşa dahil olan 8 üye arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek, ortak projeler yaparak yeni ticari alanlar yaratmak, üye ülkelerinin geniş bir coğrafi alanı kapsamaları ve büyük bir nüfusa sahip olması dolayısıyla da bu özelliklerini fırsata çevirerek dünya ekonomisinde güçlü bir yer edinmektir (Özay S, 2009:20).

D-8'in ön amaç niteliğindeki İstanbul Zirvesi'ndeki projeleri şöyledir:

- Yoksullukla mücadele,
- Uluslararası pazarlama ve ticaret şirketi kurulması,
- D-8 üyeleri arasında teknolojik ve sınai anlamda bir veri bankası ağının oluşturulması,
- D-8'in şirketlerinin kendi aralarındaki ortak girişimlerini de kapsayacak bir İslami bankacılık modelinin geliştirilmesi,
- Kıyı ve iç sularda kültür balıkçılığına yönelik ortak çalışmaların yapılması,
- Tarım uçağı üretimi (DPT, 2000:93-94).

Ne var ki bahsi geçen projelere rağmen üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesine yeterli katkı sağlanamamıştır.

D-8, amaçladığı ilkeleri ve kapsadığı coğrafi alandan dolayı bölgesel birlik olmaktan ziyade küresel bir birlik özelliğine sahip olduğundan tüm gelişmekte olan ülkelere açıktır.

2.2.3. D-8'in Yapısı ve Faaliyetleri

Gelişmekte olan tüm ülkelere açık olan D-8'in faaliyetleri kapsamında zirve toplantısında işbirliği içinde proje geliştirilmesi için on sektör belirlenmiş ve üye ülkeler arasında bu sektörler dağıtılmıştır. Türkiye'ye de bu kapsamda sanayi ve sağlık sektörü ile Çevre Çalışma Gruplarını içeren faaliyetlerin koordinasyonu verilmiş olup, diğer üyeler için belirlenen sektörler ile çalışma grupları da aşağıda belirtilmiştir (DPT, 2000:93-94).

- Türkiye: Sanayi, Sağlık ve Çevre Çalışma Grubu
- Mısır: Ticaret Çalışma Grubu
- Pakistan: Tarım Çalışma Grubu
- İran: Telekomünikasyon ve Teknoloji Çalışma Grupları
- Bangladeş: Kırsal Kalkınma Çalışma Grubu
- Endonezya: İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Çalışma Grubu
- Malezya: Finans, Bankacılık ve Özelleştirme Çalışma Grubu
- Nijerya: Enerji Çalışma Grubu

2.2.4. D-8 Türkiye İlişkileri

Türkiye'de D-8 ticaretinin gelişimine bakıldığında, tabloda da görüldüğü üzere 1995 yılında Türkiye'nin D-8 üyelerine yönelik toplam ihracat rakamı 756 milyon dolar, üyelerden ithalat rakamı ise 1,489 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu değerler dikkate alındığında D-8'in kurulduğu 1997 yılından bu yana ihracat değerinin 875 milyon dolar, ithalat değerinin ise yaklaşık 1,5 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmüştür. Buna istinaden kuruluşundan günümüze kadarki gelişmelerin Türkiye'nin birliğe üye ülkelere hem ihracatında hem de ithalatında çok önemli değişiklikler olmadığı görülmektedir. Bu değerlere Tablo 2.3 ve 2.4'te detaylı yer verilmiştir.

Tablo 2.3 Türkiye İhracatında D-8'in Payı (1995-2018)

Ticari Ortağı	D-8		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	756	%3,5	20,880	%96,5
1996	906	%3,9	22,319	%96,1
1997	875	%3,3	25,386	%96,7
1998	845	%3,1	26,129	%96,9
1999	883	%3,3	25,704	%96,7
2000	806	%2,9	26,969	%97,1
2001	965	%3,1	30,369	%96,9
2002	977	%2,7	35,082	%97,3
2003	1,331	%2,8	45,922	%97,2
2004	1,593	%2,5	61,575	%97,5
2005	2,115	%2,9	71,361	%97,1
2006	2,226	%2,6	83,309	%97,4
2007	2,954	%2,8	104,318	%97,2
2008	4,344	%3,29	127,683	%96,7
2009	5,565	%5,45	96,577	%94,5
2010	6,439	%5,65	107,445	%94,35
2011	7,579	%5,62	127,328	%94,38
2012	14,939	%9,80	137,523	%90,20
2013	8,790	%5,79	143,013	%94,21
2014	8,573	%5,44	149,037	%94,56
2015	8,155	%5,67	135,683	%94,33
2016	9,126	%6,40	133,403	%93,60
2017	7,125	%4,54	149,867	%95,46
2018	7,263	%4,33	160,670	%95,67

Kaynak: TÜİK, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

1995 yılından D-8'in kuruluşuna kadar geçen dönem olan 1997 yılına kadar Türkiye toplam ihracat değeri 20 milyar dolardan 25 milyar dolara yükselirken, Türkiye'nin D-8'e olan toplam ihracatındaki payı ise %3,5'den % 3,3'e gerilemiştir. Bununla birlikte 2009 yılıyla birlikte D-8 üyelerinin Türkiye'nin ihracatındaki payı yeniden artış göstererek yükselmeye başlamıştır. 2009'da 5,565 milyar dolar olan D-8 ihracat hacmi 2012 yılında yaklaşık değeriyle 1,5 milyar dolar olarak tarihinin en yüksek ihracat seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ise 8,7 milyar dolar ve 2018 yılında da yaklaşık 7,3 milyar dolar seviyelerinde kalmıştır. Tablodaki bu değerlere oransal olarak bakıldığında 2003 yılında D-8'in Türkiye'ye ihracatındaki toplam payı %2,8; 2009 yılında %5,6; 2012 yılında ise %9,8 olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde son dönemde kuruluşun çalışmalarının birlik ticari ilişkilerini pozitif yönde etkilediğini söylemek mümkün olur.

1995-1997 yıllarında Türkiye toplam ithalatına bakılacak olursa Türkiye'nin D-8 ülkelerinden ithalatında çok artışa rastlanmamıştır. Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle ithalat gelişim hızının Türkiye'nin ithalat gelişim hızını takip ettiği görülür. Tabloda da görüldüğü üzere bu gelişim hızında 2002 yılına kadar ufak dalgalanmalar yaşamış ve fazla bir artış görülmemiştir. 2003'nda ihracat rakamlarında yaşandığı gibi ithalatında da büyük sıçrama yaşanmış ve bahsi geçen yılda 3,3 milyar dolar, 2008 yılında 13,1 milyar, 2018 yılında ise 10,43 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Oransal olarak değerlendirildiğinde 2003 yılına kadar Türkiye'nin D-8'den ithalatındaki payının %3'ün biraz üstünde gerçekleştiği, 2003 yılında bu payın %4,8'e, 2008'de %6,5'a, 2011'de ise %8,1'e yükseldiği görülmüştür. Küresel Finansal Krizin yaşandığı 2009 yılında ise bu değerlerde düşüş görülmüştür. 2011 yılından günümüze kadar olan süreçte ithalat değerlerinde düşüş eğilimi göstermiştir. Bunda küresel krizin etkilerini kısmen hissetmek mümkündür.

Tablo 2.4 Türkiye İthalatında D-8'in Payı (1995-2018)

Ticari Ortağı	D-8		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	1,489	%4,17	34,219	%95,84
1996	1,597	%3,66	42,030	%96,34
1997	1,563	%3,22	46,996	%96,78
1998	1,371	%2,99	44,550	%97,01
1999	1,203	%2,96	39,468	%97,04
2000	1,697	%3,11	52,806	%96,89
2001	1,725	%4,17	39,674	%95,83
2002	1,943	%3,77	49,611	%96,23
2003	3,348	%4,83	65,992	%95,17
2004	4,006	%4,11	93,534	%95,89
2005	5,923	%5,07	110,851	%94,93
2006	8,913	%6,39	130,663	%93,61
2007	11,180	%6,57	158,883	%93,43
2008	13,120	%6,50	188,843	%93,50
2009	7,316	%5,19	133,612	%94,81
2010	12,987	%7,00	172,557	%93,00
2011	19,478	%8,09	221,364	%91,91
2012	17,815	%7,53	218,730	%92,47
2013	16,823	%6,68	234,838	%93,32
2014	13,443	%5,55	228,734	%94,45
2015	9,310	%4,49	199,495	%95,51
2016	7,739	%4,05	190,879	%95,95
2017	11,206	%4,79	222,593	%95,21
2018	10,427	%4,67	212,620	%95,33

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

D-8'e dahil olan ülkelerin yoğun nüfuslu ülkeler olmaları D-8'i büyük bir Pazar gibi gösterse de, D-8 büyük bir coğrafyaya yayıldığı için yani bölgesel değil de global özellikte bir entegrasyon olduğu için, ayrıca üye ülkelerin çoğunun az gelişmiş olması yeterli genişlikte ihracat çeşitliliğine sahip olmamaları gibi nedenlerle gelişme gösterememiştir. Bu sebeplerle Türkiye için D-8, KEİ ve ECO'daki gibi diğer bölgesel birliklerle ilgisi karşılaştırıldığında yakın ilişki içinde olmasa da, ticari açıdan yine de olumlu bir hareket olarak düşünülebilir (Nebioğlu, 1997:213).

2.3. KEİ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)'nin bir entegrasyon olarak amacı; üye ülkelerin coğrafi yakınlıkları, ekonomik tamamlayıcılıkları, sosyal ilişkileri ve teknolojik anlamdaki ilişkilerini çeşitlendirerek geliştirmektir. Böylece Karadeniz Havzasında refah, istikrar ve barış bölgesi oluşturmayı amaçlamaktadır (www.mfa.gov.tr).

Son dönemde çekiciliği artan küreselleşme faaliyetlerini takip eden ve hızla çoğalan bölgeselleşme hareketlerinden biri de KEİ olmuştur. KEİ, 1980'li yılların sonunda ortaya çıkan siyasal anlamda çoğulcu demokrasiye geçişi ekonomik anlamda da serbest piyasaya geçişi temsil eden bir Doğu Avrupa entegrasyonudur (Güran ve Aktürk, 1997:301).

2.3.1. KEİ'nin Kuruluşu

Avrupa Birliği dışında Türkiye için en önemli bütünleşme projesi olan, kuruluşuna öncülük ettiği birkaç önemli bölgesel ekonomik entegrasyonlardan birisi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) dir. KEİ, Türkiye'nin 1. Özal Hükümeti döneminde Nisan 1987'de Avrupa Topluluğuna yapılan müracaatın 1990 başlarında başarısızlıkla sonuçlandığının kesinleşmesinin ardından, Turgut ÖZAL'ın ifadesi ile, “tamamlayıcı bir alternatif” arayışının bir ürünü olmuştur (Şen, 2003:669). KEİ, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen Zirve toplantısında Karadenize kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan ile Karadeniz'e kıyısı olmayan Arnavutluk, Yunanistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında kuruldu. KEİ, 5 Haziran 1998'de Yalta'da yapılan Zirve Toplantısı'nda uluslararası meşru bir kimliği olan bölgesel ekonomik birliğe dönüştü ve 1 Mayıs 1999 yılında ülkelerin parlamentoları tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu durum, bir bakıma üye devletlerin bu teşkilatın uzun vadeli başarısı için olan taahhütlerin açık bir göstergesini oluşturmuştur (www.mfa.gov.tr).

Bölgede bir entegrasyon fikrini ortaya atmak ve öncülük etmek gibi Türkiye'nin önemli katkıları sonucunda KEİ'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Ayrıca KEİ oluşumunun kapsamı yalnızca Karadeniz kıyısıyla sınırlı kalmamış ve Karadeniz'e kıyısı olmayan diğer bir çok bölge ülkelerini de KEİ üyeliğine kabul edilmişlerdir (Yiğit ve Şener, 2006:663).

İki kıtada faaliyet gösteren KEİ, Karadeniz kıyı Devletleri, Kafkasya ve Balkanları içine alan yaklaşık 20 milyon km²'lik alanda faaliyet göstermekte olup yıllık 300 milyar doları aşkın dış ticaret hacmi ile 350 milyon nüfusa sahiptir. Basra Körfezi'nden sonra KEİ, zengin mineral ve metal rezervlerinin yanı sıra en geniş doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip bulunmaktadır. KEİ, Avrupa'nın ana ulaşım ağı ve enerji transfer ağında önem kazanmaktadır. KEİ bölgesel girişiminin organları aşağıdaki gibi oluşturulmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2012a);

- **Dışişleri Bakanları Konseyi:** KEİ'nin en üst düzey karar alma organı olup, altı ayda en az bir defa toplanır. Oybirliği ile karar alınır. Üye ülkeler Dışişleri Bakanlarını temsilen Yüksek Seviyeli Memurlar Komitesinin görevi, konsey öncesinde gerekli hazırlıkları yapmak, konsey tarafından alınan karar ve tavsiyelere uyulmasını sağlamaktır. Konsey Başkanı, dönem başkanlığını üstlenen üye ülkenin Dışişleri Bakanıdır. KEİ çerçevesinde gelişen işbirliğine bağlı olarak 7 adet "Çalışma Grupları" vardır. Bu organlar Konseye karşı sorumlu olup, faaliyetleri hakkında raporlar sunarak tavsiyelerde bulunabilmektedir.
- **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA):** Alınan kararların her ülkede uygulanmasına yasal zemin hazırlamak, insan hakları ve temel özgürlüklere dayalı demokrasinin güçlenmesine katkıda bulunmak amacıyla 26 Şubat 1993'te kurulmuştur. Genel Kurul ve Daimi Komite gibi alt organları vardır. Genel Kurul, üye ülkelerin nüfuslarına göre belirlenen 70 üyeden oluşur. Kararlar bu kurulda alınır. Başkanlık yılda bir ve ülke adlarının alfabetik sırasına göre değişir. Daimi komite toplantı zamanını ve gündemini belirler, bütçeyi oluşturur, fonları yönetir ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği kurar. Ayrıca üç uzmanlık komisyonu vardır. Bunlar; Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre Komisyonu, Hukuki ve Siyasi İşler Komisyonu ile Kültür, Eğitim ve Sosyal İşler Komisyonudur.
- **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi (KEİK):** Deklarasyon Hedefleri doğrultusunda kamu ve özel kesim işbirliği ve koordinasyonunu sağlamak amacıyla

31 Ağustos 1992’de kurulmuştur. KEİK özel sektörü temsil etmektedir ve çeşitli alanlarda projeler üretmekte ve bunların gerçekleştirilmesi için çalışmaktadır. Başkanlık, Yönetim Kurulu, Sekreteryası ve Çalışma Gruplarından oluşan alt grupları vardır. Başkanlığı KEİ dönem başkanı olan ülke temsilcisi yürütür ve yönetim kurulunun almış olduğu kararların uygulanmasını sağlar. Yönetim kurulu üye ülkeler tarafından belirlenen 12 temsilciden oluşmaktadır. Ayda en az bir defa toplanır. Yeni üyelerin kabulü, çalışma gruplarının ve yeni alt organların kurulması, iç tüzük oluşturulması ve değiştirilmesi gibi konularda kararlar alır (Özdemir, 2013:18).

Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası (KTKB): KEİ’nin finansal birimidir. 21 Haziran 1999’da faaliyete başlayan bankanın merkezi Yunanistan’ın Selanik şehri olup, Başkanının atama yetkisi Türkiye’ye aittir. Banka bölgesel projelere ortak katılan devletlere gerekli finansmanı sağlar. Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası, bu yönden KEİ örgütsel yapısı için önemli bir finansal destek sağlamaktadır. Bankanın üyeleri, her üye ülkenin temsilcileri ile uluslararası banka ve finansman kuruluşlarından oluşmaktadır.

2.3.2. KEİ’nin Hedefleri

KEİ’nin geniş bir alanı kaplayan petrol, kömür, doğalgaz ve zengin orman kaynaklarına sahip bir bölgede oluşundan dolayı tarım, bankacılık, finans, suçla mücadele, kültür, gümrük işleri, sağlık, enerji, çevre, bilgi ve iletişim teknolojileri ile turizm, teknoloji, ekonomik kalkınma ve taşımacılık konuları çalışma kapsamındadır. KEİ’nin uzun dönem hedefinde ise bölgede AB’ye benzer bir oluşum içinde olduğu görülmektedir. KEİ’nin kuruluşundan bu yana belirlediği yol haritasına bakıldığında AB’nin yaklaşık olarak kırk yıllık bir süreçte yakalayabildiği seviyeye benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla AB’nin kırk yılda ulaşabildiği bütünleşme ve işbirliği seviyesine, KEİ’nin gerek üye sayısının ve gerekse faaliyet alanlarının oldukça geniş tutulması gibi nedenlerle ilk kuruluş sürecinde yakalama ihtimali çok düşüktür (Kargül, 2010:209). Bu hedeflere ulaşmak için üyeler bir takım anlaşmalar ve çalışmalar yapmaktadırlar.

İstanbul Zirvesi deklarasyonunda KEİ’nin üye ülkelerin ekonomilerinin birbirlerini tamamlama özelliği ve coğrafi yakınlıklarından yararlanarak aralarındaki ekonomik işbirliğini geliştirecekleri belirtilmiştir. Taraflar, ayrıca Karadeniz havzasının çevresel olarak korunması konusundaki kararlılıklarını, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği ve bölge insanların refahı bakımından gerekli gördüklerini ifade etmişlerdir. Aynı

dokümanda, soğuk savaşın bitimiyle ortaya çıkan yeni çağın ruhuna uygun olan demokrasi, hak ve hukukun üstünlüğü ile insan haklarının önemine atıfta bulunulmuştur. Nihayet, Zirve Bildirisi bölgesel barış ve güvenliğin öneminin altını çizmiş ve Karadeniz havzasının bir barış ve refah bölgesine dönüştürülmesini amaçlamıştır. “Devlet/Hükümet Başkanları, bölgenin hali hazırda ciddi çatışmalarla yüz yüze olduğu ve yeni gerilim ortamlarının ortaya çıkma tehlikesinin var olduğunu teyit etmişlerdir. Bundan dolayı onlar, bağlı oldukları AGİT belgelerinde ortaya konmuş prensipler doğrultusunda ve yine bu belgelerin gösterdiği araçlar yolu ile bütün anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne olan ihtiyacı vurgulamışlardır. Ayrıca onlar, saldırı, şiddet, terörizm ve kanunsuzluğa karşı olmaksızın kararlılıklarını ve onların çözümü konusunda yardımlaşarak barış ve adaleti temsil etmeyi beyan ederler” (www.mfa.gov.tr).

2.3.3. KEİ'nin Yapısı ve Faaliyetleri

Türkiye için KEİ projesini ortaya atarken iki temel düşünceye sahip olduğu söylenebilir (DPT, 2000:51);

- Karadeniz'in komşuluk ve dostluk temellerine dayalı istikrarlı bir barış ve refah denizi olarak bölge ülkeleri için tarihi bağlar ve coğrafi yakınlıkların en iyi şekilde avantaja dönüştürülmesi.
- İşbirliği için oldukça uygun zemine sahip olan bu düzende hukukun üstünlüğü, serbest piyasa şartları ve çoğulcu demokrasi gibi ortak değerlere sahip olunması.

KEİ için ulaştırma konusu ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Etkin ulaşım ağına sahip olabilmek açısından “Karadeniz Çevresi Ulaştırma Koridoru” projesi de bu konuda yapılan bir çalışmadır. Bu projenin amacı üye ülkeler arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak için altyapıyı geliştirmek, çevre düzenlemesi yapmak, ulusal düzenlemeleri üyeler için uyumlaştırmak ve yapılan projelerin izlenmesini kolaylaştırmak için bir veri tabanı oluşturarak bir harita hazırlamaktır. Bu amaçla 19 Nisan 2007’de Belgrad’da KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısı yapılmış ve toplantı sonucu “ Karadeniz Çevre Otoyolu Geliştirilmesine İlişkin Anlayış Muhtırası ile KEİ Bölgesinde Deniz Otoyollarının Geliştirilmesi Anlayış Muhtırası” imzalanarak 1 Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, KEİ Çevre Otoyolu Ortak Daimi Teknik Sekreteryası, Selanik’te faaliyete başlamıştır. Karadeniz’de deniz ulaşım ağından gereğince istifade edilmesi, karayolu ile demiryolu ağları üzerindeki yükün hafifletilerek daha etkin bir ulaşım modeline sahip olmak amacıyla da, Deniz Otoyolları Geçici Grubu tarafından 29-30

Ocak 2008 tarihinde Pire’de yapılan toplantıda Türkiye, KEİ Deniz Otoyolları Ortak Daimi Teknik Sekreteryası’na ev sahipliği yapma teklifinde bulunmuştur. Konuya ilişkin Köstence’de düzenlenen 7-8 Nisan 2011 tarihlerindeki son çalışma grubu toplantısında, Türkiye ile Romanya arasında uzlaşma sağlanamadığından konunun bir sonraki çalışma grubu toplantısında tekrar ele alınmasına karar verilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2019).

2.3.4. KEİ Türkiye İlişkileri

Uluslararası toplumların Karadeniz’e olan ilgisinin artmasıyla KEİ bünyesinde işbirliği projelerinin somut olarak hayata geçirilmesi ve örgütün etkinliği konusunda yoğun çaba sarf eden Ülkemiz, bölgede işbirliği olanaklarının değerlendirilmesi konusunda KEİ’nin kuruluşundan bu yana aktif rol almış ve faaliyetlerine de aktif katılım sağlamıştır. Aynı zamanda KEİ’nin sekreteryasına da ev sahipliği yapmaktadır (www.mfa.gov.tr).

KEİ ile Türkiye’nin dış ticaretine bakıldığında, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kurulan Rusya Federasyonu’yla diğer KEİ üyelerine oranla çok daha yoğun ticaret yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu ülkeler büyük ve gelişmekte olan bir pazar potansiyeline sahip olduğundan son yıllarda bu ülkelerle de ticari ilişkilerin arttığı ticaret hacminin de genişlediği görülmektedir (DPT, 1995:18).

Tablo 2.5’de görüldüğü üzere 1995 yılı kapsamında KEİ üyelerinin Türkiye ihracatındaki yüzdelik payının %11,20 iken 1997 yılında bu oranın %14,57’ye yükseldiği görülmüştür. 2000’li yıllara kadarki dönemde Türkiye ile KEİ’ye üye ülkeler arasındaki ithalat ve ihracat miktarları gelişme eğilimine devam etmiştir. 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye’de meydana gelen ve 2003 yılına kadar devam eden ekonomik kriz, Türkiye’nin dış ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilerken KEİ ile olan ekonomik ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiş hatta ticaretteki durgunluk azalmaya doğru sürüklenmiştir. 2003 yılında yeniden ekonomik yapının düzelmesiyle KEİ ile olan ticaret de artış görülmüştür. Türkiye’nin KEİ’ye üye ülkelerle olan ihracatı 2003 yılında 5 milyar dolara, 2008 yılında 20,8 milyar dolara, 2018 yılında da 17,82 milyar dolar seviyelerinde seyretmiştir.

Tablo 2.5 Türkiye İhracatındaki KEİ'nin Payı 1995-2018

Ticari Ortağı	KEİ		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	2,425	%11,20	19,211	%88,80
1996	2,926	%12,60	20,298	%87,40
1997	3,825	%14,57	22,436	%85,43
1998	3,290	%12,20	23,684	%87,80
1999	2,232	%8,40	24,355	%91,60
2000	2,467	%8,88	25,308	%91,12
2001	2,932	%9,36	28,402	%90,64
2002	3,599	%9,98	32,460	%90,02
2003	5,044	%10,67	42,209	%89,33
2004	6,779	%10,73	56,388	%89,27
2005	8,620	%11,73	64,856	%88,27
2006	11,584	%13,54	73,951	%86,46
2007	16,784	%15,65	90,488	%84,35
2008	20,867	%15,81	111,160	%84,19
2009	12,273	%12,02	89,870	%87,98
2010	14,456	%12,69	99,427	%87,31
2011	17,768	%13,17	117,139	%86,83
2012	18,791	%12,33	133,671	%87,67
2013	20,368	%13,42	131,435	%86,58
2014	19,687	%12,49	137,923	%87,51
2015	14,590	%10,14	129,248	%89,86
2016	13,078	%9,18	129,451	%90,82
2017	15,634	%9,96	141,358	%90,04
2018	17,822	%10,61	150,111	%89,39

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

Yine aynı şekilde Tablo 2.6’da görüldüğü üzere 1995 yılında KEİ’den yapılan ithalat 4,0 milyar dolardan, 2008 yılında 6,6 milyar doları görmüştür. 2008 yılındaki finansal krizin etkisi KEİ üzerinde de görülmüş ve Türkiye- KEİ ithalatında düşüş göstermezken ihracat değerlerinde 2009 yılında %60 oranında bir azalma görülmüştür. 2009 yılından 2018 yılına yani günümüze kadar olan dönemi incelediğimizde ithalat verilerinin kısmen düzenli olarak arttığı görülmektedir.

Tablo 2.6 Türkiye İthalatındaki KEİ’nin Payı 1995-2018

Ticari Ortağı	KEİ		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	3,998	%11,20	31,708	%88,80
1996	364	%0,83	43,263	%99,17
1997	416	%0,86	48,143	%99,14
1998	1,743	%3,80	44,179	%96,20
1999	2,766	%6,80	37,905	%93,20
2000	2,166	%3,97	52,337	%96,03
2001	3,998	%9,66	37,401	%90,34
2002	3,897	%7,56	47,657	%92,44
2003	4,495	%6,48	64,845	%93,52
2004	4,358	%4,47	93,182	%95,53
2005	4,308	%3,69	112,466	%96,31
2006	6,746	%4,83	132,830	%95,17
2007	5,553	%3,27	164,510	%96,73
2008	6,588	%3,26	195,375	%96,74
2009	9,292	%6,59	131,636	%93,41
2010	15,362	%8,28	170,182	%91,72
2011	20,403	%8,47	220,439	%91,53
2012	26,978	%11,41	209,567	%88,59
2013	34,809	%13,83	216,852	%86,17

2014	40,926	%16,90	201,251	%83,10
2015	31,525	%15,21	175,709	%84,79
2016	24,183	%12,18	174,435	%87,82
2017	30,605	%13,09	203,194	%86,91
2018	32,812	%14,71	190,235	%85,29

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

KEİ örgütünün kurulduğu tarihten günümüze kapsayan zaman diliminde, başlangıçta belirlenmiş olan hedeflerine ulaştığını ve özellikle şimdiye kadar ülkelerin var olan ekonomik potansiyellerini yeterince değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Aslında 19 milyon km²'lik bir alanı kaplayan KEİ havzasına hangi açıdan bakılırsa bakılsın önemli bir Pazar ve önemli bir ekonomik güçtür. Bu coğrafya dünyanın en geniş petrol yataklarına sahip bölgesi olup, yalnızca Hazar havzasındaki petrol rezervi dahi 200 milyar varil civarındadır. Ayrıca dünya doğal gaz rezervinin yüzde 27'si de bu bölgede bulunmaktadır. Böyle mevcut bir potansiyelle, batı dünyasına giden enerji nakil yollarının KEİ toprakları üzerinden geçmesi, bu bölgenin jeostratejik önemini de artırmaktadır. Bütün bu özelliklere rağmen bu bütünleşme hareketinden beklenen başarının günümüze kadar çok düşük seviyede kalmasının ekonomik ve siyasi nedenleri bulunmaktadır. Belki de bu birlik için en stratejik yanlışlık daha yavaş, ihtiyatlı ve tedrici bir birlik yöntemini benimsemiş olan AB hareketinin tersine KEİ örgütünün kendini Karadeniz havzasının dışına sabırsız, çok çabuk biçimde açması olmuştur (Şen, 2003:121-122).

2.4. AB

AB, birleşmiş bir Avrupa ülküsüdür. AB'nin tarihi geçmişini incelediğimizde, somut bir projeye dönüşerek uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmeye başlamadan önce sadece filozofların önsezilerinde yaşayan bir projeydi. Bu proje barışçı ve hümanist düşüncelerin hayaliydi. Avrupa yüzyıllar boyu sık sık kanlı savaşların yaşandığı bir kıta olmuştur. Fransa ve Almanya 1870-1945 yılları arasında üç defa savaşmışlardır. Savaşlarda birçok insanın yaşamını yitirmesi, Avrupalı bazı liderler ile düşünürlerini kalıcı barışın yollarını aramaya itmiştir. Ülkelerin siyasi ve ekonomik anlamda birleşmesi fikri de böyle ortaya çıkmıştır. Ulusal anlaşmazlıkları çözebilecek bir örgüte ihtiyaç duyulması İkinci Dünya Savaşında totaliter rejimlere karşı direniş hareketleri sırasında bu yönetimlere karşı çıkanlar tarafından belirlenmiştir (www. ab.gov.tr).

Avrupa’da yaşanan bu savaşların etkisiyle Avrupalı devlet adamları İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kalıcı bir barış hareketinin çalışmalarını hızlandırdılar. 9 Mayıs 1950’de Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman’ın, Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet’in tasarısını kaynak alarak, Batı Almanya ve Fransa’da çelik ve kömür üretimini denetleyecek tek bir organ oluşturması önerisi Avrupa Devletleri tarafından sıcak karşılandı. Bu öneriye Schuman Planı denir. Fransa Dışişleri Bakanı bunun Avrupa’da bir barışın kurulabilmesi için özellikle Fransa ve Almanya arasında süregelen çekişmelerin son bulması için çözüm olacağını düşünüyordu. Schuman Planı’nın amacı kurulması planlanan bu kurumun gözetiminde, ortak çelik ve kömür üretimini sağlamak ve bu kuruluşu tüm Avrupa devletlerinin iştirakine açık tutmaktı (www.ab.gov.tr).

2.4.1. AB’nin Kuruluşu

AB süreci, 1953 yılında Avrupa Kömür- Çelik Birliği ile Fransa ve Almanya başta olmak üzere toplam 6 ülke arasında başlatılmıştır. Avrupa Kömür- Çelik Birliği, sınırlı bir birlikteliktir. Yani sadece kömür ve çelik konusunu ilgilendiren bir birlikteliktir. İşbirliğinin diğer alanlara da genişletilmesi ile 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kuruldu. 7 Şubat 1992’de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği adını almıştır. 1953 yılında 6 ülke ile kurulan topluluğunu üye sayısı; 1973, 1981, 1986, 1995 ve 2004 yılı genişlemeleri ile 25’e çıkmıştır. 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya’nın da katılımıyla üye sayısı 27’yi bulmuştur. Şubat 2001 tarihinde imzalanan Nice Antlaşması da, AB tarihinde çok önemli bir anlaşma olarak yerini almıştır. AB’nin üye sayısının 27’ye çıkması bu anlaşma ile gerçekleştirilmiştir. Bu genişleme, AB tarihinin gerek sayı gerek nüfus büyüklüğü olarak en büyük genişlemesidir. Aynı anlaşma ile AB’nin mevcut kurumlarının yapısı yeni katılan ülkeler göz önünde bulundurularak yeniden şekillendirilmiştir (Bilici, 2006;41). Birlik günümüzde 28 üyeden oluşmakta olup, bu üyeler; Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Güney Kıbrıs Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Yunanistan, Finlandiya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Malta, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya, İsveç, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, Birleşik Krallık, İspanya, ve Hırvatistan’dır (www.disiliskiler.kulturturizm.gov.tr).

AB Organları aşağıdaki yapılardan oluşmaktadır (AB Bakanlığı, 2019):

- **Avrupa Parlamentosu:** Üye ülke vatandaşlarının siyasi ve demokratik görüşlerinin temsil edildiği organdır. Parlamento üyeleri doğrudan üye ülke

vatandaşları tarafından 5 yıllığına seçilmektedir. Parlamentoda üyeler ülkelerine göre değil siyasi kimliklerine göre grup kurarlar. Üye devletin temsil edileceği parlamenter sayısı ülke nüfusuna göre belirlenir. Parlamento Genel Kurulu Strazburg'da, siyasi grup ve komiteleri Brüksel'de toplanır. Sekreteryası Lüksemburg'dadır. Parlamenteoya konuşulmak üzere gelen konular önce konuyu ilgilendiren komitede tartışılır ve varılan sonuç bir rapor eşliğinde Genel Kurul'a sunulur. Üye devletleri bağlayan hukuki düzenlemelerin onaylanması Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in kararı ile mümkündür. Parlamento, farklı konularda da sadece danışma organı niteliği taşır.

- **Avrupa Komisyonu:** İdari denetimden sorumlu olup, yasama sürecini başlatan, birliğin yürütme organı olarak AB müktesebatını, bütçe ve programları uygulayan organdır. Komisyon, üye devletlerin bir temsilcisinin bulunduğu 27 üyeden oluşmaktadır. Komisyon'un merkezi Brüksel'dedir. AB üyesi devletlerden bağımsız niteliğe sahip olan Komisyon, Birliğin yürütme organı konumundadır. Bu doğrultuda birliğin bütçesini ve politikalarını uygulayan Komisyonun görevleri; topluluğun ortak politikalarını oluşturmak, mevzuat tasarılarını hazırlamak, ortak mevzuatın uygulanmasını sağlamak, rekabet kurallarının işleyişini takip etmek, AB'ni diğer ülke ve kuruluşlarda temsil etmek, topluluk adına müzakerelerde bulunmak ve AB hukukunun uygulanmasını idari bakımdan gözetmek gibi görevleri üstlenmiştir.
- **AB Konseyi:** Birliğin politikalarının belirlenmesinde en yetkili organdır. AB üyesi devletlerin hükümetlerinde görevli bakanlarından oluşan bir organ konumundadır. Konsey, AB içinde üye devletlerin ulusal çıkarlarının temsil edildiği organdır. Konsey toplantılarına, karara bağlanacak konu doğrultusunda üye devletleri temsilen ilgili bakanlar katılır. Konseye çalışmalarında yardımcı olmak üzere başta üye devletlerin birlik nezdindeki büyükelçilerinden oluşan Daimi Temsilciler Komitesi olmak üzere çeşitli komiteler ve çalışma grupları bulunmaktadır. Konsey, Avrupa Parlamentosu ile birlikte bütçeyi onaylar. Konsey, AB'nin temel politikalarının belirlendiği ve koordinasyonun sağlandığı yerdir. Özellikle üye devletlerin birliğin Ortak Dış ve Güvenlik politikası alanına yönelik politikalarının belirlenmesinde, AB Zirvesi ile birlikte yetkilidir. Konsey kararları, üye devletleri resmi olarak bağlayan yasalar içermemekle birlikte toplantılarında alınan kararlar

üyeler için genel rehber niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte konsey, AB adına diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle uluslararası anlaşmalar imza atar.

- **AB Zirvesi:** AB'ne üye devletlerin başbakanları veya devlet başkanları ile AB Zirvesi Başkanı ve Avrupa Komisyonu Başkanı'nın katılımı ile meydana gelir. Yılda dört kez toplanan zirve, birliğin gelişmesi ve Avrupa bütünleşmesi doğrultusunda öncelikleri ve temel politikaları belirleyen kararlar alır. AB Zirvesi'nin yasama yetkisi bulunmamaktadır. Buna rağmen, AB üyesi tüm devletlerin en üst düzey yetkililerinin bir araya geldiği ve temel politikaların belirlendiği kurum olması dolayısıyla siyasi bir ağırlık ve yönlendirme gücüne sahiptir. Çoğu zaman da uzlaşıyla, istisnai durumlarda nitelikli çoğunlukla karar alır.
- **AB Adalet Divanı:** Lüksemburg'da faaliyet göstermektedir. AB'nin yargı organıdır ve Adalet Divanı, Genel Mahkeme ve uzmanlık mahkemeleri olmak üzere üçlü bir yapıdan meydana gelir. Adalet Divanı'nın temel amacı, AB hukukunun AB içerisinde her yerde aynı şekilde sağlamaktır. Divan, birlik hukukunun uygulanması ve yorumlanmasında ulusal hukuk düzenleri ile AB hukuk düzeni arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, hukuki denetim, yorum, uyuşmazlıkları çözme, hukuk yaratma ve boşluk doldurma işlevlerini yerine getirir. AB Adalet Divanı, AB hukukundan kaynaklanan davalara bakmakla yetkilidir. Bunlar genel anlamda üye devletlerin ve AB kurumlarının AB hukukuna uyup uymadığının denetlenmesine yönelik davalar ile ulusal mahkemelerde görülmekte olan davaların çözüme bağlanması için gerekli olduğunda AB hukukunun yorumlanmasına ilişkin davalardır. Avrupa Sayıştayı: Birliğin tüm gelir ve giderlerini inceler, işlemlerin hukuka ve usule uygunluğunu temin eder. Sayıştay denetimi, gelir ve giderlerin hukuka uygunluğu ile düzenliliğini ve iyi bir mali idareyi sağlamaya yöneliktir.
- **Avrupa Merkez Bankası (AMB):** Tüzel kişiliğe sahip bağımsız bir AB organıdır. Para birimi olarak euro'yu kullanan AB üyesi ülkelerden oluşur ve görevi Euro bölgesinde fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu görevini üye devletlerin merkez bankaları ve AMB'den oluşan Avrupa Merkez Bankaları Sistemi içinde yerine getirir. AB'nin para politikasının tespiti ve uygulanması, üye devletlerin resmi döviz rezervlerini tutma ve yönetme, döviz işlemlerini yürütme, ödeme sistemlerinin düzgün işlemlerini sağlama görevlerini yerine getirir. AMB, Euro bölgesi dahilinde kağıt para basımına izin verme konusunda tek yetkili mercidir.

Merkezi Almanya'nın Frankfurt şehrinde'dir. Banka'nın karar alma organları, Yürütme Kurulu, Yönetim Konseyi ve Genel Kurul'dur.

2.4.2. AB'nin Hedefleri

AB'nin kuruluş felsefesinin temelinde, ekonomik gücünü artırma düşüncesi yatmaktadır. ABD ve Japonya'dan oluşan iki süper güce karşı durabilmek için birleşmek, bütünleşmek gerekiydi. Ancak bu şekilde rekabette kuvvetli bir hale gelinebilecekti. II. Dünya Savaşı sonrasında somut adımları atılan projenin, günümüze kadar başarıyla taşındığını ve bu proje ile birlikte, Avrupa'daki milletlerin refah düzeyinin daha da artırıldığını görüyoruz (Bilici, 2006;40).

2.4.3. AB'nin Yapısı ve Faaliyetleri

Avrupa Birliği çeşitli kurumlara ayrılmıştır. Bu kurumlar; Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Birliği Sayıştay, Bölgeler Komitesi ve Avrupa Merkez Bankası'ndan oluşmaktadır. Avrupa Birliği bünyesinde eğitim, spor, gençlik ve kültür alanları temelde üye devletlerin sorumluluğunda olup aynı zamanda Avrupa Birliği, eğitimin kalite standartlarının yükseltilmesini sağlamak, kültürel zenginliği koruyarak ortak kültürü geliştirmek adına üyeler arasında işbirliği ile faaliyetlerin desteklenmesini öngörür (www.disiliskiler.kulturturizm.gov.tr).

2.4.4. AB Türkiye İlişkileri

Türkiye değişik ülke gruplarıyla siyasi ve ekonomik anlamda temaslarda bulunmasına rağmen olası AB üyeliği Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra AB ile halen devam eden Gümrük Birliği Anlaşması vardır. Türkiye ile AB ilişkileri AB'nin kuruluşundan öncesine dayanır. AET'nin kurucusu olan altı ülkenin (Fransa, Belçika, Federal Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) Türkiye ile siyasi ve ekonomik anlamda sıkı bir ilişkisi vardı. 1958 yılında Roma Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle Türkiye, ihracatının yaklaşık %40'ını, ithalatının da %30'unu bu altı Avrupa Ülkesiyle yapmaktaydı. Türkiye için AET'ye üyeliğin cazip gelmesinin diğer nedenleri de aşağıda maddeler halinde özetlenebilir (Seyidoğlu, 2004:267);

- Kuruluştan elde edilecek mali yardımların sanayileşmeye hız kazandırması,
- Sahip olunacak ticari kolaylıkların ihracatı artırması,

- Hali hazırda NATO içinde yer alıp, Batı kültürü ve uygarlığına uyum sağlamış bir Avrupa ülkesi olarak, ileride kurulması söz konusu olan Avrupa Birliği'nin içinde yer alınmak istenmesi.

Türkiye başlarda AET'nin ilerisi için dönüşmesi planlanan siyasi birliğine katılmayı düşündüğü için AET'ye dahil olmayı düşünmemiş, ancak daha sonraları AET üyeliği ortak ticari politikaları, ekonomik nedenleri gibi ağır basan sebeplerle cazip gelmeye başlamıştır. Türkiye tam üyelik başvurusunu 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye Yunanistan'ın hemen akabinde yapmış, 12 Eylül 1963'te ise Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır (Yiğit, 2003:93).

Ankara Anlaşması; tam üyelik için hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır. Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini takiben 4 yıl sonra istisnalar dışında 12 yıl sürecek Geçiş Dönemi'nin esaslarını belirlemek üzere Katma Protokol imzalanmıştır. Katma Protokol, Türkiye ile AB gümrük birliğinin tamamlanmasına ilişkin koşulları içermektedir. Katma Protokol'ün tamamlanmasından sonraki dönem ise tam üyeliği öngörmektedir (Karluk, 2007:451). Protokolün yürürlüğe girdiği 70'li yıllar Türkiye'de iktidar kavgalarının yaşandığı ve hemen akabinde 12 Eylül 1980 tarihinde ordunun yönetime el koyması gibi nedenlerle Türkiye-AB ilişkileri dondurulmuştur. Bu dönemde Türkiye sahip olduğu kıt ülke kaynaklarının paylaşımıyla mücadele etmiştir. 1987 yılında yeniden üyelik başvurusu yapmış ancak reddedilmiştir (Bilici, 2007: 65-66).

Gerek Türkiye'nin kararlılığı gerekse bazı AB üyelerinin Türkiye'nin adaylık statüsüne tescili yönündeki çabaları 1999 yılında Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde somut sonuçlara ulaşmıştır. Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye aday ülke kabul edilmiş ve böylelikle AB'nin çeşitli proje ve programlarına katılma hakkı elde etmiş aynı zamanda mali yardım alma hakkına da kavuşmuştur (DPT, 2000:35).

Türkiye 1980'lerden beri dışa açık gelişme modelini en çok kendine yakın coğrafyada yer alan AB bölgesinde test ettiği için 1990'lı yıllardan itibaren dış ticaret gündeminde en çok AB yer almıştır. AB ile yapılan GB anlaşmasından sonra da doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret hacminin artması özellikle bunda sanayi ürünlerinin payının yüksek olması Türkiye'nin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (DİE, 2004:284).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış ticaretinde yönünü AB ülkelerine çevirmiştir. Diğer birliklerle (KEİ, ECO ve D-8) olan ticaret hacmi kıyaslandığında AB ile olan ticaret hacminin çok daha büyük olduğu görülmektedir. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılı itibariyle Türkiye'nin AB'ye ihracatında düzenli olarak artışlar görülmüştür. Bunda GB'nin ticari ortamının geniş olması ve Türk üreticisinin rakiplerini yakından tanıma fırsatı bularak daha ucuz ve daha kaliteli üretime yönelmesi de sebep olmuştur. 2007 yılında %56 seviyelerinde gerçekleşen ihracat payı, 2008 yılındaki küresel krizle %48 seviyelerine gerilemiş, 2016 yılında %47 ve 2018 yılında da %49 seviyelerine ulaşmıştır.

Tablo 2.7 Türkiye İhracatındaki AB'nin Payı 1995-2018

Ticari Ortağı	AB		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	11,593	%53,60	10,043	%46,40
1996	12,569	%54,12	10,655	%45,88
1997	13,435	%51,16	12,826	%48,84
1998	14,813	%54,92	12,161	%45,08
1999	15,424	%58,01	11,163	%41,99
2000	15,664	%56,40	12,111	%43,60
2001	17,546	%56,00	13,788	%44,00
2002	20,415	%56,62	15,644	%43,38
2003	27,394	%57,97	19,859	%42,03
2004	36,581	%57,91	26,586	%42,09
2005	41,365	%56,30	32,111	%43,70
2006	47,935	%56,04	37,600	%43,96
2007	60,399	%56,30	46,873	%43,70
2008	63,390	%48,01	68,637	%51,99
2009	46,977	%45,99	55,165	%54,01
2010	52,685	%46,26	61,198	%53,74

2011	62,347	%46,22	72,559	%53,78
2012	59,198	%38,83	93,264	%61,17
2013	62,854	%41,40	88,949	%58,60
2014	68,514	%43,47	89,096	%56,53
2015	63,998	%44,49	79,840	%55,51
2016	68,343	%47,95	74,186	%52,05
2017	73,906	%47,08	83,086	%52,92
2018	83,962	%49,99	83,971	%50,01

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

Aynı dönemdeki ithalat değerleri ise 1996 yılında 24,32 milyar dolar, 2007 yılında 68,61 milyar dolar ve 2018 yılında da 80,81 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995-2018 yılları arasında Türkiye ihracatında AB'nin payı %49 ile %55 arasında değişen miktarlara sahip olurken aynı dönem aralığında ithalatının payı ise %47 ile %55 arasında değişen miktarlarda görülmüştür.

Tablo 2.8 Türkiye İthalatındaki AB'nin Payı 1995-2018

Ticari Ortağı	AB		Diğer	
Yıl	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1995	16,883	%47,30	18,824	%52,70
1996	24,321	%55,75	19,306	%44,25
1997	26,119	%53,79	22,440	%46,21
1998	25,282	%55,05	20,639	%44,95
1999	22,530	%55,40	18,141	%44,60
2000	28,527	%52,34	25,976	%47,66
2001	19,823	%47,88	21,576	%52,12
2002	25,689	%49,83	25,865	%50,17
2003	35,140	%50,68	34,200	%49,32
2004	48,103	%49,32	49,437	%50,68
2005	52,696	%45,13	64,078	%54,87

2006	59,401	%42,56	80,175	%57,44
2007	68,612	%40,34	101,451	%59,66
2008	74,802	%37,04	127,161	%62,96
2009	56,588	%40,15	84,341	%59,85
2010	72,244	%38,94	113,301	%61,06
2011	91,128	%37,84	149,713	%62,16
2012	87,448	%36,97	149,097	%63,03
2013	92,254	%36,66	159,408	%63,34
2014	88,783	%36,66	153,394	%63,34
2015	78,681	%37,97	128,553	%62,03
2016	77,501	%39,02	121,117	%60,98
2017	85,205	%36,44	148,594	%63,56
2018	80,812	%48,12	142,235	%51,88

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2019). Dış ticaret istatistikleri 1995-2018.

Gümrük Birliği'nin kabul edildiği 1996 yılında Türkiye'nin AB'nden ithalatının %55,7 iken 2004'te %49 ve 2008'de de %37'ye inerek değer kaybına uğradığı görülmektedir. Tablo 4.7'ye bakarak değerlendirdiğimizde ithalat değerlerinin, ihracat değerlerinin tam tersi değerlere sahip olduğu görülmektedir. Tablonun diğer ithalat miktarlarının olduğu kısım ile birlikte toplam değeri dikkate alındığında yıllık ortalama %15 civarında bir artış görülmektedir ki bu da bize Türkiye'nin bazı ithalat ürünlerinde ticaretini Orta Asya'daki cumhuriyetlere kaydırmış olabileceğini göstermektedir. Yine tablodan 1995 ve 1996 yıllarına bakıldığında yaklaşık %8'lik bir artış görülmekte olup, bu artışta 1996 yılında dahil olduğumuz GB'nin etkileri olduğu söylenebilir.

Ekonomik, sosyal, siyasal, din, dil ve ırk olarak AB ülkeleriyle Türkiye kıyaslandığında aralarında farklılıklar olduğu söylenebilir. Ekonomik anlamda AB ülkeleri çoğunlukla gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerdir. Türkiye ise gelişmekte olan bir ülke olarak bu birlikle GB'ne girmiştir. Bazı kesimler GB'nin ülkeyi çeşitli sebeplerden olumsuz etkilediğini savunurken kimi kesimler de olası AB üyeliği için GB'nin geçiş aşaması olduğu görüşündedir (Şahin, 1998:328).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAHİL OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

3.1. Literatür İncelemesi

Ertürk (1993), Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar isimli kitabında, ülkeler arasında entegrasyona gitmenin bazı özel şartları açığa çıkarmaya başladığını, ortak şartları taşımayan ve ortak ihtiyaç paylaşımı içinde bulunmayan ülkelerin entegrasyona gitseler bile başarılı olamayacaklarından bahsetmiştir. Kurulacak entegrasyon ilişkilerinde hem değerlerin hem de iktisadi gerçeklerin göz ardı edilmeden uyumlaştığı birliklerin olması gerektiği, Türkiye'nin Avrupa Topluluğundan kaçmadan ama bölgesel ilişkilerini geliştirmek için de Batıya borçlu olmadan hareket etmesi gerektiği yargısına varmıştır (Ertürk, 1993).

Bölük (2002) firma birleşmeleri ve bölgesel ekonomik entegrasyon: AB-Türkiye örneği isimli çalışmasında, firma birleşmelerinin nedenlerini, bölgesel ekonomik entegrasyonun firma birleşmeleri üzerindeki etkilerinin neler olduğunu sorgulamıştır. Firmaların, tarife ve tarife dışı engellerle korunan pazara girmektense daha az risk ve maliyete katlanarak birleşmeyi tercih edebilecekleri, özellikle AB'nin yarattığı pazar ortamı ve artan rekabetin firmaları birleşmeye itebileceğini öngörmüştür. Türkiye'de ise firma birleşmelerinin uzun süre çok sınırlı kaldığı, gerçekleştirilen firma birleşmelerinin de vergi avantajlarından yararlanma, zor durumda olan firmaların kurtarılması gibi nedenlerle yapıldığı bulgularını elde etmiştir. Bölük çalışmasında, Türkiye'de öncelikle firma birleşmelerinin önündeki bazı engellerin kaldırılması gerektiğini bunların da ekonomik, kültürel ve yasal sorunlar olduğuna dikkat çekmiştir (Bölük, 2002).

Yıldırım (2005) çalışmasında, 1993-2000 yıllarını kapsayan analizinde sabit etkiler panel veri analizini kullanarak gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi rekabet üzerine etkisini ve AB piyasalarındaki uluslararası rekabet gücü üzerine etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda Türkiye AB gümrük birliğinin yurtiçi piyasalarda ithalat bazında olumsuz etkilenirken birlik dışı ülkelere yapılan ithalat ile AB'ye yapılan ihracattan olumlu etkilendiğinden bahsetmektedir (Yıldırım, 2005).

Eroğlu (2006) gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik entegrasyon: ECO rneği çalışmasında 1980’li yıllarda dünyada hızla gelişmeye başlayan küreselleşme hareketleri ile kültürel, dini ve coğrafi anlamda bölgesel olarak geride bırakılmış, ABD tarafından uygulanan dışlanma politikaları nedeniyle dışa açılma sorunları yaşayan Orta Asya Cumhuriyetlerinin kurduğu ECO’nun gelişiminin önündeki temel engelleri incelemiştir. alışmasında ECO’nun kendi içinde kutuplaşma hareketlerinin olduğuna, birliğin büyük ekonomilerine fayda sağladığına bunun dışındaki üyelere gelir dağılımı, sanayileşme ve kaynak dağılımı gibi kalkınma düzeyleri yönünden farklı seviyelerde olmaları nedeniyle kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasının önünde engel teşkil ettiği ve yatırımların belli bölgelerde toplanmasına sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tabii bunun yanında bölgenin jeopolitik konumu itibariyle siyasi ilişkilerde sürekli sorunlar yaşanması çatışmalara sıkça rastlanılan bir bölge oluşunun da gelişmesini engellediği sonucuna varmıştır (Eroğlu, 2006).

Karluk (2007) alışmasında, 20. Yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ekonomik kuruluşlar ile birleşmelerin dünya ekonomisindeki yer ve öneminin oldukça arttığını bazı ekonomik kuruluşlar ile Türkiye’nin de yakından ilişkisi bulunduğundan bahsetmiştir. Yazar kitabında ekonomik kuruluşların yapıları, fonksiyonları ve yönetimlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca bu örgütlerin Türkiye ile olan ticari ve mali ilişkilerini de çalışmasına eklemiştir (Karluk, 2007).

zay (2009) alışmasında, çağımızın bilgi teknolojisi ağı olduğu için ticarete rekabet edebilirlik açısından bilginin ön plana çıkarılması gerektiği, Türkiye’nin çıkarları doğrultusunda önemli ihraç pazarları belirlenerek bu pazarlarda karşılaşılan ticaret engellerinin tümünün tespit edilerek pazara giriş stratejisi oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşmıştır (zay, 2009).

Mıştaoğlu (2010) alışmasında ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla AB, NAFTA, MERCOSUR ve ASEAN grupları için panel veri analizi yapmış, analiz sonucuna göre seçilen birliklere üyeliğin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu etkisi olduğu ve bu etkinin seçilen gruplardaki ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşmıştır (Mıştaoğlu, 2010).

Odabaş (2012), Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin SWOT Analizleri isimli çalışmasında, Merkezi Asya Bölgesinde ortak din, dil ve kültür paylaşımının olduğu ülkelerle Türkiye arasında bir entegrasyon gerçekleşmesi olasılığının olumlu ya da olumsuz sonuçlarını SWOT analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışma sonucunda Merkezi Asya Ülkelerinin böyle bir entegrasyonda elde edecekleri kazanç ve fırsatların, oluşabilecek zarar ve güç kaybından daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır (Odabaş, 2012).

Özdemir (2013) çalışmasında, Türkiye'nin dahil olduğu ekonomik entegrasyonlar ile son dönemde sınır komşularıyla dış ticaretini artırmak maksadıyla gerçekleştirdiği STA (Serbest Ticaret Anlaşmaları)'nı incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, STA'ların taraf ülkelere katkı sağladığı fakat son dönemde Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler bu ülke ile yapılan STA'dan beklenen sonuçların alınamadığı yönünde olmuştur (Özdemir, 2013).

İncekara ve Savrul (2015), Küreselleşme Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye adlı kitaplarında, dünyadaki globalleşme ve bölgesel entegrasyon hareketleri karşısında gelişmekte olan ülkelerin dünya genelinde yeniden yapılanmayı dikkate alarak, milli menfaatlerini, belli bir plan dahilinde arttırmanın yöntemlerini aramaları gerektiği, geleceğin sosyo-ekonomik yapılanmasında önem arz eden verimlilik, eğitim, ar-ge faaliyetleri ve bilgi teknolojileri gibi kavramların belli bir strateji çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Yenidünya düzeninde gittikçe serbestleşen ticari, mali ve ekonomik faaliyetlerin Türkiye ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkelere istikrarsızlıklara yol açtığı, ekonominin gittikçe daha karmaşık olmaya başlaması istikrar için önlemlerin alınması gerektiğini göstermiştir. İleri düzeyde entegre olmuş AB, dünyada bu düzeye ulaşabilen ilk ve tek bölgesel entegrasyondur. Türkiye'nin üyesi olduğu KEİ, ECO ve D-8 gibi ekonomik birliklerle olan dış ticaretinin, AB ile kıyasla daha sınırlı kalacağı, AB'nin içsel büyüme teorileri açısından Türkiye ekonomik büyümesine daha fazla getiri sunacağı sonucuna ulaşmışlardır (İncekara ve Savrul, 2015).

Noyan (2015) çalışmasında ekonomik entegrasyonların büyüme ve dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemiş bunun için Türkiye ve seçilmiş bazı gelişmiş ülkeler ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticareti "Çekim Teorisi"nden yararlanarak analiz etmiştir. Teori kullanılarak elde edilen 2003 yılı yerçekimi modeli sonucuna göre GSYİH ve Türkiye'nin komşusu olma özelliklerinin ticaret hacmi üzerindeki etkileri pozitif ve anlamlı bulunmuş diğer değişkenler anlamlı sonuç vermemiştir. 2005 yılı için model

tahmin sonuçları 2003 bulgularına benzer sonuç izlemiş ancak AB üyeliği ve İslam İşbirliği Teşkilatına, küreselleşme endeksi değerlerinin 60 ve üzeri olması vb. bağımsız değişkenler ticaret hacmini beklenen ölçüde pozitif ve anlamlı etkilememiştir. 2010 yılına bakıldığında 2008 küresel kriz sonrasında Küresel endeks değerlerinin ticaret hacmi üzerine etkisi anlamsız ve negatif görüldüğü sonucuna ulaşmıştır (Noyan, 2015).

Moussa (2018) çalışmasında, ekonomik ve parasal birlikleri ile Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği'nin (WAEMU) kurulmasının bölgesel ticaret tanıtımına ve birliğe nasıl katkıda bulunduğunu daha yalın bir ifadeyle Batı Afrika Para Biriminin (CFA) ticaret üzerindeki etkisini incelemiştir. Yerçekimi modelinin yanında Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmayla birim kök testi ile WAEMU üyelerinin hemen hemen aynı iş döngüsüne sahip olduğu sonucuna ulaşarak daha açık ekonomiler ve sürdürülebilirlik açısından birliğe üye ülkelerin makroekonomik kriterlerine saygı gösterilmesi ve bölgesel birliği güçlendirmek adına Batı Afrika Raylı Geçiş Projesinin tamamlanması gerektiği sonucuna varmıştır (Moussa, 2018).

3.2. Veri ve Model

Çalışmada kullanılan entegrasyonlara ilişkin veriler (1990-2018) dönemini kapsamaktadır. Veriler UNCTAD veri tabanından derlenmiştir. Modellerde ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu bağlamda ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımları açıklayıcı değişken, GSYİH da açıklanan değişken olarak modele alınmıştır. Tüm değişkenler dolar cinsinden alınmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin değerleri logaritmik olarak belirlenmiştir. Yapılan zaman serisi analizine göre Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, D-8, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve EU için aşağıda görüldüğü üzere dört ayrı entegrasyon için dört ayrı model oluşturulmuştur.

$$\text{Model 1: } GSYİH_{ECO} = \beta_0 + \beta_1 İHRACAT_t + \beta_2 İTHALAT_t + \beta_4 YASER_t + v_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } GSYİH_{D-8} = \beta_0 + \beta_1 İHRACAT_t + \beta_2 İTHALAT_t + \beta_4 YASER_t + v_t \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } GSYİH_{KEİ} = \beta_0 + \beta_1 İHRACAT_t + \beta_2 İTHALAT_t + \beta_4 YASER_t + v_t \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } GSYİH_{EU} = \beta_0 + \beta_1 İHRACAT_t + \beta_2 İTHALAT_t + \beta_4 YASER_t + v_t \quad (4)$$

Modellerde yer alan değişkenlerin, kullanılan verilere yönelik açıklaması şu şekildedir:

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

İHRACAT : İhracat Miktarı

İTHALAT : İthalat Miktarı

YASER : Yabancı Sermaye Yatırımları

İlk olarak analiz sonuçlarından önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve grafikler verilmiştir. Daha sonra uygulama açısından serilerin durağanlık araştırması için birim kök testi yapılmıştır.

Birim kök testi ile durağanlık sınaması zaman serisine ait veriler arasında oluşan korelasyonun zamanla değişmediğini göstermektedir. Çalışmada kullanılan serilerin birim kök testi yapıldıktan ulaşılan sonuçlara göre fark alma işlemi yapılacaktır. Serilerde seviyede durağanlık söz konusu ise serilerin düzey değerleri dikkate alınarak analize devam edilecektir. Seriler seviyede durağan değil ise birim kök sürecinde birinci dereceden yada ikinci dereceden fark alma işlemi yapılarak serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir. (Wooldridge 2013: 378; Karanfil, 2014: 67-71).

3.3. Ekonometrik Yöntem

İlk olarak tez çalışmasının uygulama kısmında tanımlayıcı istatistikler ve grafikler verilmiş sonra korelasyon analizi ve durağanlık araştırması yapılmıştır. Yapılan bu durağanlık araştırmasında Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron birim kök testi kullanılmıştır. Durağanlık değerlendirmesinden sonra her bir model için belirtilen değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Durbin-Watson eşbütünleşme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme analizinden sonra da ilişkinin yönünü belirlemek için Granger Nedensellik analizi yapılarak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3.3.1. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi ile araştırmada kullanılan değişkenlerin arasındaki ilişkiye yönelik kuvvet ve yön belirlenmektedir. Hesaplanan katsayıya göre değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi belirlenir. Burada hesaplanan katsayı -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Değer -1'e yaklaştıkça değişkenler arasında negatif yönlü, +1'e yaklaştıkça da pozitif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. İlişkinin negatif ve pozitif olarak derecesinin

kuvvetli olabilmesi için katsayının +1 ve -1'e çok yakın olması gereklidir. Bunun dışında katsayının değeri sıfıra yakın ise iki değişken arasında bir ilişki olmadığı yada ilişkinin çok zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılır. Yapılan tez çalışmasında durağanlık ve eşbütünleşme analizlerinden önce korelasyon katsayısı değerlendirilmiştir (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2011: 148-155).

Korelasyon katsayısının hesaplanmasında varyans ve kovaryansdan değerlerinden faydalanılmaktadır. Burada varyans zaman serisinde eldeki veri setinin birimlerin aldığı değerlerin aritmetik ortalama etrafındaki dağılımın ölçüsünü ifade eder. Kovaryans da iki değişkenli birleşik serilerin aritmetik ortalamaları etrafında yapacakları ortak salınımı göstermek için kullanılır. Özetle korelasyon değerlendirmesinde kovaryans ile serilerin birlikte hareket edip etmediklerine bakılır.

Anakütle kovaryansı denklemi şu şekilde verilmektedir.

$$\text{Cov}(X,Y) = \frac{\sum_{i=1}^N (X_i - \mu_x)(Y_i - \mu_y)}{N} \quad (5)$$

Denklemde μ_x ve μ_y değerleri X ve Y serilerinin aritmetik ortalamasını vermektedir. Elde edilen kovaryans değişkenlerin standart sapmalarına bölünerek korelasyon katsayısı bulunur. Söz konusu korelasyon katsayısı (r) için;

$r = 0$ ise değişkenler arasında ilişki yoktur.

$r < 0$ ise değişkenler arasında ters yönde bir ilişki vardır.

$r > 0$ ise değişkenler arasında doğru yönde bir ilişki vardır. Sonuçlarına ulaşılır.

Hesaplanan korelasyon katsayısının karesi regresyon analizindeki belirlilik katsayısına eşittir (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2011: 148-155).

3.3.2. Durağanlık Sınaması Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Analiz kısmında zaman serilerinin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan serilerde ise değişen varyans sorunu ortaya çıkabilmektedir. Burada durağan olmayan serinin durağanmış gibi kabul edilmesi sahte regresyon olgusuna sebep olacaktır. Sahte regresyondan kaçınmak için durağanlık sınaması gerekli hale gelmektedir. Durağanlık sınamasında farklı birim kök testleri kullanılabilir. Birim kök testlerinde sevide durağanlık araştırması yapılarak serilere yönelik fark alma işlemi yapılmaktadır. Fark alma

işlemi yapıldıktan sonra durağanlık tekrar test edilerek ikinci bir fark alma işlemine gerek olup olmadığına karar verilir. Seri ilk fark alma işlemi sonucunda durağanlaşmış ise ikinci kez fark alma işlemine gerek yoktur. Yapılan işlem sonucuna göre seri durağan hale getirildiğinde serinin kaçınıcı farkta durağanlaştığına bakılarak o dereceden entegre olup olmadığına karar verilir. Sınamada (d) kez fark alınarak durağanlık yakalandıysa, bu seri (d.) dereceden entegre zaman serisi şeklinde verilir. Kısaca birinci fark alma işleminde durağanlaşan seri 1. dereceden, ikinci fark alma işleminde durağanlaşan seri 2. dereceden entegre zaman serisi olmaktadır (Tarı, 2002: 373-375; Karanfil ve Kılıç, 2015: 7-8).

Durağanlık sınamasında p-inci dereceden bir otoregresif AR(p) süreci (6) nolu denklemde gösterildiği gibi belirtilebilir.

$$Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \Phi_2 Y_{t-2} + \Phi_3 Y_{t-3} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Birinci dereceden bir otoregresif süreç ise (7) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

(7) nolu denklemde modele değişkenin gecikmeli değerleri, ya da hata teriminin aldığı değerler eklenerek hatalardaki korelasyon kaldırılmak istenir. Daha sonra (6) nolu denklemin birinci farkı alınarak (8) nolu denkleme ulaşılır. Δ ifadesi fark işlemcisini vermektedir. δ_i terimi de fark işleminde Φ 'ların genel fonksiyonlarını göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \delta_1 \Delta Y_{t-1} + \delta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \delta_p \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (8)$$

(8) nolu denklemden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) denklemleri elde edilmektedir. Elde edilen (9), (10) ve (11) nolu bu denklemler aşağıda gösterildiği gibi sırasıyla verilmiştir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323);

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^P \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Denklemlerde yer alan ΔY değişkenine ait terim durağanlığı araştırılan söz konusu değişkenin farkını gösterir. Burada μ sabit terim, βt ise trendi, P gecikme uzunluğunu, ε_t de hata terimini vermektedir. Hipotezlerin değerlendirilmesinde ise H_0 hipotezi red edildiğinde alternatif hipotez kabul olacağından serinin durağan olduğu sonucuna

varılacaktır. Kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller testi δ parametresinin tahmini ve t istatistiğini temel alır ve gecikme uzunluğunun belirlenmesinde de Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri, Hannan-Quinn Kriteri, Modified Akaike, Modified Schwarz ve Modified Hannan-Quinn kriterleri kullanılır (Ekinci 2011: 79; Güvenek ve diğerleri, 2010: 7; Özsoy, 2007: 158-159).

Denklemlere yönelik kullanılan hipotezler aşağıda verilmiştir.

$H_0: \delta = 0$ (Seri durağan değildir)

$H_1: \delta < 0$ (Seri durağandır)

Hipotezlerde H_0 temel hipotez serinin durağan olmadığını gösterir, H_1 alternatif hipotez de serinin durağan olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme analizinde çalışmaya yönelik kullanılacak değişkenlerin seviyede durağan olmaması ya da durağanlığının sağlanmaması durumunda yapılacak test ve analizlerde değişiklik göstermesine rağmen sahte regresyon olgusu ile karşılaşılabilir. Sahte regresyon durumundan kurtulmak için durağanlık sınaması ile fark alma işlemi gerçekleştirilebilir. Burada eşbütünleşme ilişkisine yönelik fark alma işlemi sonucunda seriler durağan hale gelmiş ise söz konusu değişkenler o dereceden durağan olup bütünleşik sayılır. Bahsedilen bütünleşik derecesine göre değişkenlerin birbirinden fazla uzaklaşamayacağı görülmektedir. Başka bir deyişle bu değişkenlerin eşbütünleşik olabileceği vurgulanmaktadır. Yapılan eşbütünleşme analizinde ise seviyede durağan olmayan serilerin aralarındaki uzun dönemli ilişkilere bakılmaktadır (Özsoy, 2007: 159). Bu tez çalışmasında ithalat, ihracat ve yabancı sermaye yatırımlarının milli gelir üzerindeki etkisi açısından uzun dönemli ilişkinin varlığının tespitinde Durbin-Watson (D-W) yöntemi kullanılmıştır.

Eşbütünleşme analizlerinden kullanılan Sargan ve Bhargava tarafından oluşturulan D-W yaklaşımı regresyon analizi ile elde edilen D-W d istatistiğine göre yapılmaktadır. Burada D-W d istatistiği $d=2$ değil $d=0$ olarak değerlendirmeye tabi tutulur. Değerlendirme her bir anlamlılık düzeyi için ayrı yapılmaktadır. D-W d istatistiği için % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde belirlenen kritik değerler sırasıyla 0.511, 0.386 ve 0.322 olarak hesaplanmış katsayılarıdır. Bu katsayılar göre D-W d istatistiği kritik değerlerden büyük olduğunda kalıntıların sifıra yaklaşmamasından dolayı alternatif hipotez kabul edilir

eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenir. Eğer ulaşılan sonuca göre temel hipotez kabul edilmiş olsaydı söz konusu eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklinde çıkarımda bulunulacaktır.

Hipotezlere yönelik bilgi aşağıda verilmiştir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 498-499; Sevüktekin ve Çınar 2014: 574).

$$d = \sum_{t=2}^T (\varepsilon_t - \varepsilon_{t-1})^2 / \sum_{t=2}^T (\varepsilon_t)^2 \quad (12)$$

$H_0 : d = 0$ (Temel-Sıfır hipotez)

$H_1 : d > 0$ (Alternatif hipotez)

Kısaca ithalat, ihracat ve yabancı sermaye yatırımlarının milli gelir üzerindeki etkisine yönelik regresyon analizi sonucuna göre D-W d istatistiği kritik değerlerden büyük olursa alternatif hipotez kabul edilerek uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılır.

3.3.4. Nedensellik Analizi

Durbin-Watson eşbütünleşme analizi, korelasyon analizi ve birim kök testi yapıldıktan sonra kurulan modellerde değişkenlerin arasındaki ilişkinin yönünü nedensellik açısından belirlemek için Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

Granger nedensellik analizinde ilk uygun gecikmeler belirlenmektedir. Burada nedenselliğin yönü açısından belirlenen gecikmelere göre değişkenler arasında neden-sonuç yapısı ortaya çıkarılmaktadır. Neden-sonuç ilişkisine yönelik ele alınan modelde bağımsız değişkenin her bir gecikmeli değerleri için katsayıların sıfırdan farklı olup olmadığına bakılır. Elde edilen sonuçlara göre nedensellik ilişkisi tek yönlü ya da çift yönlü çıkabilmektedir (Gujarati 2011: 620-621; Ekinci 2011: 81-82; Bulut ve Coşkun 2015:13).

Granger nedensellik analizi aşağıda gösterilen modellerin tahmini baz alınarak yapılmaktadır.

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (13)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (14)$$

Yukarıda yer alan denklemlerde bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir. (13) nolu denklemde yer alan b_j katsayısının belirlenen anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması Y değişkeninin X'in

nedeni olduğu anlamına gelmektedir. d_j katsayısının belirlenen anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da X değişkeninin Y'nin nedeni olduğu anlamına gelmektedir.

Granger nedensellik analizinde hipotez aşağıda görüldüğü gibi oluşturulmaktadır.

$$\sum_{j=1}^m \delta_j = 0$$

Hipoteze göre gecikmeli değişkenlerinin ilişkide yerinin olmadığı ifade edilmektedir. Kısaca modelde bağımlı değişkenin kullanılan bağımsız değişken için bir Granger nedenselliğinin olmadığı öngörülmektedir. F istatistiği için denklem ise şu şekilde oluşturulmaktadır.

$$F = ((RSS_R - RSS_{UR}) / m) / (RSS_{UR} / (n - k)) \quad (15)$$

İfade edilen RSS_R kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını verirken, RSS_{UR} de kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını vermektedir. Ayrıca m kısıt sayısını, n modeldeki gözlem sayısını, k da parametre sayısını ifade eder.

$F_{hes} < F_{tab}$ ise H_0 : Nedensellik yok.

$F_{hes} > F_{tab}$ ise H_1 : Nedensellik var.

Yukarıda yer alan ifadeye göre olasılık değerleri dikkate alınarak nedensellik ilişkisi için karar verilir (Eşiyok, 2001: 28; Ümit, 2007: 174).

3.4. Bulgular ve Değerlendirme

Analiz sonuçlarına yönelik bulgular ve değerlendirme kısmında ilk olarak tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Daha sonra korelasyon analizi, zaman serilerinin birim kök testi süreci, eşbütünleşme ve nedensellik analizi sonuçları değerlendirilmiştir.

Tablo 3.1: Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 1)

İstatistikler	GSYİH	İthalat	İhracat	Yaser
Ortalama	27.83	26.18	26.25	22.80
Medyan	27.81	26.32	26.30	23.27
Maksimum	28.42	26.72	26.81	24.32
Minimum	27.33	25.43	25.52	20.15
Gözlem sayısı	29	29	29	29

Tablo 3.1’de model 1 için çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir.

Tablo 3.2: Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 2)

İstatistikler	GSYİH	İthalat	İhracat	Yaser
Ortalama	28.51	27.06	27.14	23.75
Medyan	28.48	27.11	27.18	23.54
Maksimum	29.10	27.64	27.77	24.92
Minimum	27.92	26.26	26.32	21.94
Gözlem sayısı	29	29	29	29

Tablo 3.2’de model 2 için çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir.

Tablo 3.3: Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 3)

İstatistikler	GSYİH	İthalat	İhracat	Yaser
Ortalama	28.44	26.81	27.05	23.60
Medyan	28.41	26.84	27.16	24.27
Maksimum	28.87	27.53	27.67	25.63
Minimum	28.07	25.96	26.27	20.34
Gözlem sayısı	29	29	29	29

Tablo 3.3’de model 3 için çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir.

Tablo 3.4: Kullanılan Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler (model 4)

İstatistikler	GSYİH	İthalat	İhracat	Yaser
Ortalama	30.36	29.20	29.23	26.53
Medyan	30.39	29.28	29.31	26.71
Maksimum	30.58	29.77	29.84	28.15
Minimum	30.10	28.51	28.49	24.95
Gözlem sayısı	29	29	29	29

Tablo 3.4’de de model 4 için çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum değerleri ile gözlem sayıları verilmiştir.

Tablo 3.5: Korelasyon Analizi Sonuçları (model 1)

Değişkenler	GSYİH	İhracat	İthalat	Yaser
GSYİH	1.0000	0.9794	0.9601	0.9234
İhracat	0.9794	1.0000	0.9691	0.9621
İthalat	0.9601	0.9691	1.0000	0.9636
Yaser	0.9234	0.9621	0.9636	1.0000

Tablo 3.5’de yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre GSYİH ile ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde ihracat ile ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında ve ithalat ile yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.6: Korelasyon Analizi Sonuçları (model 2)

Değişkenler	GSYİH	İhracat	İthalat	Yaser
GSYİH	1.0000	0.9821	0.9728	0.8527
İhracat	0.9821	1.0000	0.9909	0.8556
İthalat	0.9728	0.9909	1.0000	0.8860
Yaser	0.8527	0.8556	0.8860	1.0000

Tablo 3.6’da yer alan korelasyon analizi sonuçlarına göre de GSYİH ile ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde ihracat ile ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında ve ithalat ile yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.7: Korelasyon Analizi Sonuçları (model 3)

Değişkenler	GSYİH	İhracat	İthalat	Yaser
GSYİH	1.0000	0.9216	0.9565	0.7358
İhracat	0.9216	1.0000	0.9754	0.8650
İthalat	0.9565	0.9754	1.0000	0.8415
Yaser	0.7358	0.8650	0.8415	1.0000

Tablo 3.7’de yer alan model 3’e göre de korelasyon analizinden çıkan sonuçta GSYİH ile ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde ihracat ile ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında ve ithalat ile yabancı sermaye yatırımları arasında da pozitif güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.8: Korelasyon Analizi Sonuçları (model 4)

Değişkenler	GSYİH	İthalat	İhracat	Yaser
GSYİH	1.0000	0.9968	0.9989	0.7764
İthalat	0.9968	1.0000	0.9984	0.7665
İhracat	0.9989	0.9984	1.0000	0.7818
Yaser	0.7764	0.7665	0.7818	1.0000

Tablo 3.8’e göre de korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında model 4 için GSYİH ile ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif güçlü bir ilişki vardır. Aynı şekilde ihracat ile ithalat ve yabancı sermaye yatırımları arasında ve ithalat ile yabancı sermaye yatırımları arasında da pozitif güçlü bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Tablo 3.9: Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 1)

Kullanılan Değişkenler	Sabitli *		Sabitli ve Trendli *	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
GSYİH	-1.143	-2.625 (0)	-1.883	-3.225 (0)
FGSYİH	-2.834	-2.627 (0)	-4.368 (2. Fark)	-3.233 (0)
İhracat	-2.191	-2.625 (0)	-0.879	-3.225 (0)
Fİhracat	-4.148	-2.627 (0)	-4.267	-3.233 (1)

İthalat	-1.267	-2.625 (0)	-1.542	-3.225 (0)
Fİthalat	-5.695	-2.627 (0)	-5.650	-3.229 (0)
Yaser	-2.157	-2.625 (0)	-0.691	-3.225 (0)
FYaser	-3.944	-2.627 (0)	-4.169	-3.229 (0)

“***” kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. “F” simgesi fark işlemcisini göstermektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını vermektedir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre model 1’e bakıldığında sabitli terim için seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Fark alma işlemi sonucunda durağan hale dönüşmüştür. Sabitli ve trendli terime bakıldığında GSYİH değişkeni hariç diğer değişkenler birinci farklarında durağan çıkmıştır. GSYİH değişkeni ise ikinci farkında durağan hale gelmiştir. Kullanılan değişkenler için kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Tablo 3.10: Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 2)

Kullanılan Değişkenler	Sabitli *		Sabitli ve Trendli *	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
GSYİH	-0.978	-2.625 (0)	-1.696	-3.225 (0)
FGSYİH	-3.050	-2.627 (0)	-4.921(2. Fark)	-3.233 (0)
İhracat	-2.070	-2.625 (0)	-1.611	-3.225 (0)
Fİhracat	-5.686	-2.627 (0)	-6.205	-3.229 (0)
İthalat	-1.472	-2.625 (0)	-1.758	-3.225 (0)
Fİthalat	-5.281	-2.627 (0)	-5.281	-3.229 (0)
Yaser	-1.419	-2.625 (0)	-1.507	-3.225 (0)
FYaser	-4.444	-2.627 (0)	-4.385	-3.229 (0)

“***” kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. “F” simgesi fark işlemcisini göstermektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını vermektedir.

Tablo 3.10 durağanlık sınaması sonuçlarına bakıldığında sabitli terim için seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Fark alma işlemi ile birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Sabitli ve trendli terime göre de GSYİH değişkeni hariç diğer değişkenler birinci farklarında durağan çıkmıştır. GSYİH değişkeni ise ikinci farkında durağan hale gelmiştir. Kullanılan değişkenler için kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Tablo 3.11: Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 3)

Kullanılan Değişkenler	Sabitli*		Sabitli ve Trendli *	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
GSYİH	0.734	-2.625 (0)	-4.069	-3.225 (0)
FGSYİH	-2.760	-2.627 (0)	-	-3.233 (0)
İhracat	0.170	-2.625 (0)	-5.217	-3.225 (0)
Fİhracat	-4.027	-2.627 (0)	-	-3.229 (0)
İthalat	-0.301	-2.625 (0)	-4.414	-3.225 (0)
Fİthalat	-4.525	-2.627 (0)	-	-3.229 (0)
Yaser	-2.385	-2.625 (0)	-0.836	-3.225 (0)
FYaser	-4.362	-2.627 (0)	-5.076	-3.229 (0)

“***” kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. “F” simgesi fark işlemcisini göstermektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını vermektedir.

Tablo 3.11 durağanlık sınaması sonuçlarına bakıldığında ise diğer modellerde olduğu gibi sabitli terim için seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Fark alma işlemi sonucunda birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Sabitli ve trendli terime bakıldığında yabancı sermaye yatırımları değişkeni hariç diğer değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu görülmektedir. Yabancı sermaye yatırımları değişkeni ise seviye değerinde durağan olmadığı için birinci farkında durağan çıkmıştır. Kullanılan değişkenler için kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Tablo 3.12: Durağanlık Sınaması Sonuçları (model 4)

Kullanılan Değişkenler	Sabitli*		Sabitli ve Trendli*	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
GSYİH	-0.954	-2.625 (0)	-1.156	-3.225 (0)
FGSYİH	-3.841	-2.627 (0)	-3.851	-3.233 (0)
İhracat	-1.314	-2.625 (0)	-1.429	-3.225 (0)
Fİhracat	-4.923	-2.627 (0)	-5.097	-3.229 (0)
İthalat	-1.066	-2.625 (0)	-1.248	-3.225 (0)
Fİthalat	-4.579	-2.627 (0)	-4.654	-3.229 (0)
Yaser	-1.552	-2.625 (0)	-0.393	-3.225 (0)
FYaser	-2.922	-2.627 (0)	-3.566	-3.229 (2)

“***” kritik değerler % 10 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır. “F” simgesi fark işlemcisi göstermektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını vermektedir.

Tablo 3.12’de ise model 4 için durağanlık sınaması sonuçlarında sabitli terim için seriler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Fark alma işlemi sonucunda birinci farklarında durağan hale gelmiştir. Sabitli ve trendli terime bakıldığında aynı şekilde tüm değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla birinci farklarında durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 3.13: D-W Eşbütünleşme Sonuçları

Trendli				Trendsiz		
Durbin-Watson d istatistiği		Kritik değerler*	R- Kare değeri	Durbin-Watson d istatistiği	Kritik değerler*	R- Kare değeri
Model 1	0.7292	0.386	0.9832	0.8958	0.386	0.9716
Model 2	1.5263	0.386	0.9959	0.4765	0.386	0.9655
Model 3	0.7855	0.386	0.9228	0.7735	0.386	0.9312
Model 4	0.9241	0.386	0.9982	0.8805	0.386	0.9982

* kritik değerler % 5 anlamlılık düzeyine göre alınmıştır.

Araştırma yapılan D-W Eşbütünleşme yöntemi sonuçlarına bakıldığında Tablo 3.13’de çıkan değerler verilmiştir. Bu sonuçlara göre kritik değerler % 5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Her bir entegresyona ait toplam dört model için de sıfır hipotezi (temel hipotez) red olmaktadır. Çünkü yapılan analizde Model 1, 2, 3 ve 4 için hem trendli hem de trendsiz terim D-W değerleri sırasıyla $d_1=0.7292$, $d_1=0.8958$, $d_2=1.5263$, $d_2=0.4765$, $d_3=0.7855$, $d_3=0.7735$, $d_4=0.9241$ ve $d_4=0.8805$ olarak hesaplanmıştır. Modellerin R-kare değerleri de sırasıyla $R_1=0.9832$, $R_1=0.9716$, $R_2=0.9959$, $R_2=0.9655$, $R_3=0.9228$, $R_3=0.9312$, $R_4=0.9982$ ve $R_4=0.9982$ olmak üzere yüksek açıklayıcılık gücü olduğu belirlenmiştir. Tüm modellerde D-W değerleri kritik değerlerden büyük çıkmıştır. Bu durumda kalıntılar sıfıra yaklaşma göstereceğinden sıfır hipotezi red edilmiştir. Kısaca Durbin-Watson Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre her bir model için kullanılan zaman aralığına yönelik değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu dört farklı entegresyon açısından ihracat, ithalat, yabancı sermaye yatırımları ve GSYİH değişkenleri arasında uzun dönemli bir birliktelik vardır. Kısaca her bir model için kullanılan değişkenler kendi içinde birbirinden etkilenmektedir.

Yapılan eşbütünleşme çıkarımından sonra VAR denklemlerinde gecikme uzunluğuna yönelik tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.14: Model 1’de Gecikme Uzunlukları

Gecikme	AIC	SIC	HQIC
0	-4.09	-3.90	-4.04
1	-8.89	-7.91*	-8.62
2	-9.27	-7.51	-8.78
3	-9.89*	-7.35	-9.18*
4	-9.88	-6.56	-8.96

*işaretler model için uygun gecikmeleri vermektedir. AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQIC: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Tablo 3.14’e göre model 1’de uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerleri dikkate alındığında uygun gecikmenin üçüncü gecikme olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.15: Model 2’de Gecikme Uzunlukları

Gecikme	AIC	SIC	HQIC
0	-3.25	-3.06	-3.20
1	-9.04	-8.07*	-8.76
2	-9.51	-7.76	-9.00
3	-10.0*	-7.49	-9.28*

*işaretler model için uygun gecikmeleri vermektedir. AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQIC: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Tablo 3.15’e göre model 2’de uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerleri dikkate alındığında uygun gecikmenin üçüncü gecikme olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.16: Model 3’de Gecikme Uzunlukları

Gecikme	AIC	SIC	HQIC
0	-2.23	-2.04	-2.17
1	-11.0	-10.1*	-10.8*
2	-11.1*	-9.38	-10.6
3	-10.8	-8.37	-10.1

*işaretler model için uygun gecikmeleri vermektedir. AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQIC: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Tablo 3.16’a bakıldığında model 3’de uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerlerine göre uygun gecikmenin birinci gecikme olduğu belirlenmiştir.

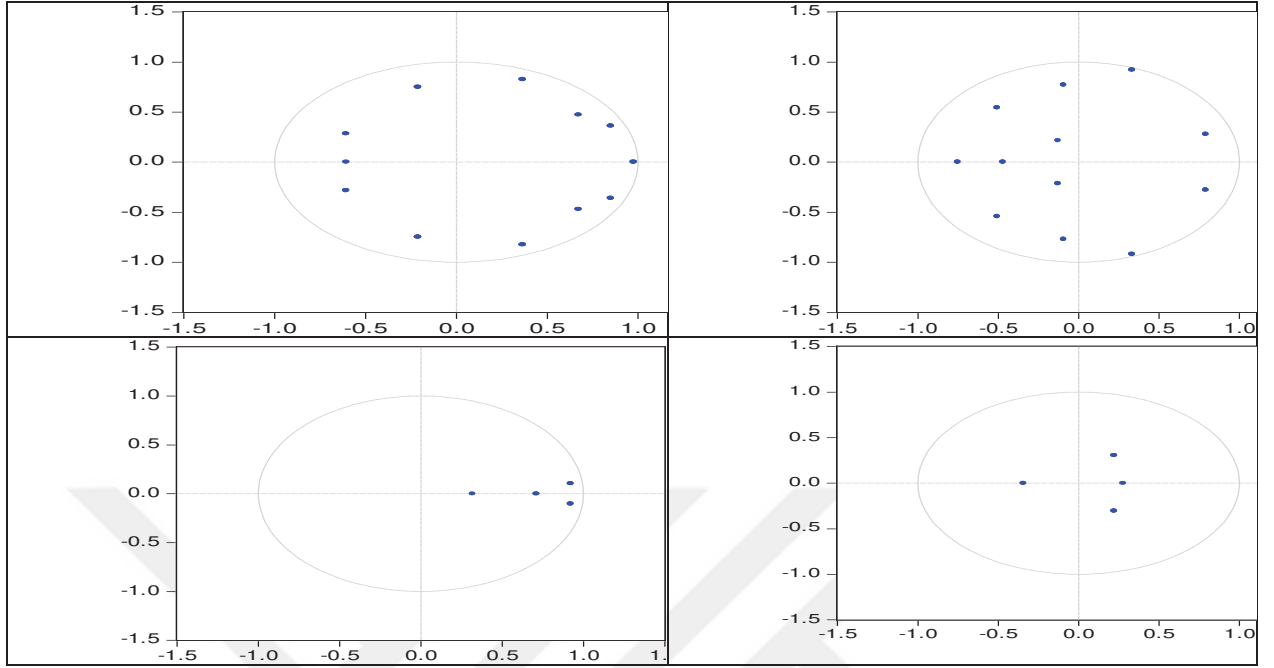
Tablo 3.17: Model 4’de Gecikme Uzunlukları

Gecikme	AIC	SIC	HQIC
0	-9.61	-9.42	-9.55
1	-15.1	-14.1*	-14.8*
2	-15.0	-13.2	-14.5
3	-15.4*	-12.8	-14.6

*işaretler model için uygun gecikmeleri vermektedir. AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQIC: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Tablo 3.17’e bakıldığında ise model 4’de uygun gecikmelerin belirlenmesinde kullanılan, AIC, SIC ve HQIC istatistik değerlerine göre uygun gecikmenin birinci gecikme olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.1: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri



Şekil 3.1’de karakteristik köklerin hepsi dört model içinde birim çember içerisinde olduğundan VAR denkleminde durağanlık sağlanmıştır diyebiliriz.

Tablo 3.18: Granger Nedensellik Sonuçları (model 1)

Değişkenler	Olasılık Değeri
İHRACAT → GSYİH	0.0005
İTHALAT → GSYİH	0.0077
YASER → GSYİH	0.0175
GSYİH → İHRACAT	0.0568
GSYİH → İTHALAT	0.7102
GSYİH → YASER	0.1706

Yukarıda verilen Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında model 1’deki Ekonomik İşbirliği Teşkilatı denklemi için % 10 anlamlılık düzeyinde ihracat ile GSYİH değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer iki değişken için çift yönlü nedensellik ilişkisi değil tek yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Yabancı sermaye ve ithalat % 1 anlamlılık düzeyinde GSYİH’nın nedeni çıkmıştır. GSYİH dan ise bu iki değişkene doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 3.19: Granger Nedensellik Sonuçları (model 2)

Değişkenler	Olasılık Değeri
İHRACAT → GSYİH	0.7863
İTHALAT → GSYİH	0.5864
YASER → GSYİH	0.1458
GSYİH → İHRACAT	0.1424
GSYİH → İTHALAT	0.0719
GSYİH → YASER	0.2227

Yukarıda verilen Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında model 2'deki D-8 denklemi için sadece GSYİH % 10 anlamlılık düzeyinde ithalatın nedeni çıkmıştır. Başka bir ifadeyle GSYİH'dan ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. D-8 denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında başka herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 3.20: Granger Nedensellik Sonuçları (model 3)

Değişkenler	Olasılık Değeri
İHRACAT → GSYİH	0.0406
İTHALAT → GSYİH	0.1563
YASER → GSYİH	0.5356
GSYİH → İHRACAT	0.0689
GSYİH → İTHALAT	0.7882
GSYİH → YASER	0.8849

Yukarıdaki nedensellik sonuçları incelendiğinde model 3'deki Karadeniz Ekonomik İşbirliği denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında ihracat değişkeninden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. İthalat ve yabancı sermayeden GSYİH'ya doğru ise bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca GSYİH'dan ihracata doğru da bir nedensellik ilişkisi olduğundan, ihracat ile GSYİH değişkenleri arasında % 10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir ilişkisi söz konusudur.

Tablo 3.21: Granger Nedensellik Sonuçları (model 4)

Değişkenler	Olasılık Değeri
İHRACAT → GSYİH	0.3917
İTHALAT → GSYİH	0.5697
YASER → GSYİH	0.3116
GSYİH → İHRACAT	0.6153
GSYİH → İTHALAT	0.8009
GSYİH → YASER	0.1033

Son olarak Tablo 21'deki nedensellik sonuçları ele alındığında model 4'deki EU denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında eldeki veri seti için doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan ekonomik entegrasyon hareketleri hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmiş ülkeler için dış ticaretlerini canlandırmak ve aynı zamanda korunmak için tercih sebebi olmuştur. Entegrasyonla amaçlanan; coğrafi yakınlığı, dini, dili, ortak kültürel özellikleri olan ülkeleri yıllarca süregelen savaş ortamlarından arındırarak ekonomilerini geliştirmek ve refah seviyelerini artırmaktır. AB, bu güne kadar kurulan entegrasyonlar içinde en başarılı örneği teşkil etmektedir. Avrupa'da birliği sağlayarak ticarete canlılık getirmiştir.

Entegrasyon temelde kota ve tarifeler olmadan serbest ticaret yapabilmektir. Üye ülkeler ürünlerini daha kolay pazarlayabilmekte ya da ticari menfaatlerini koruyabilmektedir. Türkiye özellikle 1980 sonrası entegrasyonlara dahil olarak dış ticarete payını artırma yoluna gitmiştir. AB ile Türkiye'nin müzakere süreçleri devam ederken diğer taraftan 1995 yılında AB-Türkiye arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. GB, Türkiye'nin iç piyasasında rekabet ortamını ithalattan kaynaklı olumsuz etkilerken, AB'ne yapılan ihracat yönünden olumlu etkilemiştir. GB, Türkiye'ye endüstriyel anlamda çeşitlilik kazandırmıştır. GB ile oluşan rekabet ortamı Türk üreticilerini daha ucuz ve daha kaliteli ürün yapmaya zorlarken aynı zamanda rakiplerini de yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu da GB'nden Türkiye'nin sahip olduğu potansiyelini ve performansını daha da artırma imkânı bularak fayda sağladığını gösterir.

Türkiye, tarihi, etnik kökeni ve kültürel özellikleriyle bulunduğu bölgedeki diğer ülkelerle daha yakın ilişki içindedir. Türkiye bölgesindeki ülkelerin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına önem veren ülke konumunda olduğundan siyasi anlamda diğer bölge ülkeleri için de büyük önem taşımaktadır. Jeopolitik konumu ve potansiyel gücüyle de bölgeyi kalkındıracak ve temsil edecek güce sahiptir. Özellikle batılı ülkelerin ham madde yoğunluğu olan bu bölgelere gözlerini çevirdikleri şu son dönemlerde Türkiye'nin de bölgede yoğunlaşması ECO, KEİ ve D-8 gibi entegrasyonlarla olan ilişkilerini daha da geliştirmesi hem siyasi hem de ekonomik anlamda pozitif sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. D-8, son dönemde sağlık, eğitim, bilim, teknoloji gibi alanlarda özel sektörle işbirliği içinde kendini geliştirmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme için özel sektörde profesyonel çalışmalara yönelmektedir.

Çalışmada zaman serisi analizine göre Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, D-8, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve EU için dört ayrı entegrasyon olarak dört ayrı model oluşturulmuştur. Söz konusu entegrasyonlar için korelasyon analizi ve durağanlık araştırması yapılmıştır. Yapılan bu durağanlık araştırmasında Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron birim kök testi kullanılmıştır. Durağanlık değerlendirmesinden sonra her bir model için belirtilen değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Durbin-Watson eşbütünleşme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Eşbütünleşme analizinden sonra da ilişkinin yönünü belirlemek için Granger Nedensellik analizi yapılarak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Granger nedensellik test sonuçlarına göre Ekonomik İşbirliği Teşkilatı denklemi için % 10 anlamlılık düzeyinde ihracat ile GSYİH değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer iki değişken için çift yönlü nedensellik ilişkisi değil tek yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Yabancı sermaye ve ithalat % 1 anlamlılık düzeyinde GSYİH'nın nedeni çıkmıştır. GSYİH dan ise bu iki değişkene doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. D-8 denklemi için sadece GSYİH % 10 anlamlılık düzeyinde ithalatın nedeni çıkmıştır. Başka bir ifadeyle GSYİH'dan ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. D-8 denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında başka herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında ihracat değişkeninden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. İthalat ve yabancı sermayeden GSYİH'ya doğru ise bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca GSYİH'dan ihracata doğru da bir nedensellik ilişkisi olduğundan, ihracat ile GSYİH değişkenleri arasında % 10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir ilişkisi söz konusudur. AB denklemi için ihracat, ithalat ve yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH değişkeni üzerindeki etkisi bağlamında eldeki veri seti için doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Entegrasyonlar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları Türkiye'nin ileride hangi entegrasyonlara dahil olması halinde ekonomik anlamda daha fazla fayda sağlayabileceği yönünde literatüre de katkı sunacaktır. Yapılan analiz sonuçlarında AB için negatif etkili sonuç elde edilmiştir. Bunun sebeplerinden ilki, 2000'li yıllardan sonra AB ekonomisinde

daralma, nüfus artışının düşük olması, üretim kapasitesinin eskisi kadar hızlı artış göstermemesi gibi nedenlerle birlik üyelerinin ekonomik büyüme hızlarında düşüş yaşanmış olmasıdır. Diğer nedeni ise birliğin uzun zamandır faaliyet gösteriyor olmasına bağlı olarak yaratması beklenen ticaret artışı ve yabancı sermaye çekiminde bir doygunluğa ulaşmış olmasıdır.

Sonuç olarak, küresel ekonomide son dönemde yaşanan belirsizlikler AB ekonomisinin de yavaşlamasına neden olmuştur. AB'nin ABD ile yaşadığı ticari gerilim, İtalya'nın borç yükündeki artışlar, Almanya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve İngiltere'nin üyelikten ayrılacak olması ekonomik anlamda beklentileri olumsuz yönde etkilemiştir. ABD son yıllarda ticarete korumacı ve tek taraflı tarife politikalarını tercih ederek AB'nde ekonomik ve siyasi anlamda belirsizlik yaşanmasına neden olmuştur. Uyguladığı korumacı politikaların Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nden bağımsız oluşu, müzakereler ve serbest ticaret anlaşmalarına uygun olmayışı ticari gerilimlere neden olmuştur. Yine son dönemde ABD'nin Çin'le yaşadığı gerginlikler de AB'nin büyümesine zarar vermiştir. Bu sorunlardan dolayı AB'nin ticari artış ve yabancı sermaye yatırımlarındaki artış beklentisi gelecek dönemler için negatif etki oluşturmuştur.

D-8 için yapılan analiz sonuçlarına göre birliğe dahil olan ülkelerin yoğun nüfuslu ülkeler olmaları D-8'i büyük bir pazar gibi gösterse de, D-8 büyük bir coğrafyaya yayıldığı için yani bölgesel değil de global özellikte bir entegrasyon olduğu için, ayrıca üye ülkelerin çoğunun az gelişmiş olması yeterli genişlikte ihracat çeşitliliğine sahip olmamaları gibi nedenlerle yeteri kadar gelişme gösteremediği görülmektedir. Diğer birliklerden ECO ve KEİ, gelişmekte olan ülkeleri kapsadıkları için birliğin sağlanması beklenen avantajlardan daha fazla istifade edebilmektedirler. Bu da birliğin ülke ekonomilerine daha fazla katkı sunmasını sağlamaktadır. Türkiye için bir değerlendirme yapacak olursak, Türkiye'nin ilişki içinde bulunduğu entegrasyonlardan KEİ ve ECO'nun gelecekte Türkiye'ye dış ticaret artışı ve yabancı sermaye çekimi anlamında daha fazla avantaj sunması beklenebilir.

KAYNAKÇA

- Ardıç, Oğuzhan ve Pınar Yılmaz (2002). Para- Banka Uluslararası İktisat Türkiye Ekonomisi, Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Bakkalcı, Ahmet (2002). Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi, Cilt:17 Sayı:2, S. 39-53.
- Bakkalcı, Ahmet (2008). Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkeler Üstü Kurumlar, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği, Nobel Kitapevi, Adana.
- Bateman Heather, Katy McAdam (2006). Dictionary of Economics, A&C Black, London.
- Bilici Nurettin (2006). AB’de Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye’nin Entegrasyonu, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Ankara.
- Bilici Nurettin (2007). Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Bölük Gülden (2002). Firma Birleşmeleri ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon: AB-Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bulut Erol ve Coşkun Çağrı. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.8, Sayı.4, 2015, 1-27.
- Çınar, Sema (2004). Gümrük Birliği Teorisi, Atatürk Üni. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:18, Sayı:1-2, Syf. 12, Erzurum.
- Çınar, Sema (2004). Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Davutoğlu Ahmet (2001). Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul.2013b)
- Dinler, Zeynel (2003). Mikro İktisat, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, Bursa.
- Dinler, Zeynel (2005). Bölgesel İktisat, Ekin Yayınları, 7. Baskı, Bursa.

- Ekinci Aykut. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 2, 2011, 71-96.
- El-Agraa, Ali, M. (1989). The Theory And Measurement Of International Economic Integration, St. Martin's Press. New York.
- El-Agraa, Ali M. (1999). Regional Integration Experience, Theory and Measurement, Second Edition, Macmillan Press, London.
- Eroğlu, Zübeyde (2006). Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Malatya.
- Ertürk, Emin (1993). Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Ertürk, Emin (2002). Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Ezgi Kitabevi, 3. Baskı, Bursa.
- Eşiyok B. Ali, (2001), "Türkiye Ekonomisinde Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve İhracatın Yapısı", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar, Ankara, 1-41.
- Gencer Aysen Hiç, Volkan Öngel (2011). Serbest Ticaret Bölgesi Çerçevesinde, Türkiye ile Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasındaki Potansiyel Dış Ticaret Hacminin Uluslararası Çekim Modeli Yoluyla Tahmini, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2011 Cilt 13 Sayı 1(73-97).
- Gujarati, Damodar. *Temel Ekonometri*, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, Sekizinci Baskı, 2011, İstanbul.
- Güran Nevzat, İsmail Aktürk (1997). Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Güriş Selahattin, Çağlayan Ebru ve Güriş Burak. Eviews ile Temel Ekonometri, DER Yayınları, İstanbul, 2011.
- Güvenek, Burcu, Volkan Alptekin ve Murat Çetinkaya. "Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemiyle Analizi", Kamu-İş, Cilt: 11, Sayı: 3, 2010, 1-28.

- Hobikoğlu, Elif Haykır (2007). Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, s. 65-82.
- İncekara, Ahmet (1995). Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri, İTO, İstanbul.
- Karanfil, Muhammet. "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Sorunu ve Zaman Serisi Analizi, Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Karanfil, Muhammet ve Kılıç Cüneyt. Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt. 11, Sayı. 4, 2015, 1-20.
- Kargül Mehmet (2010). Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi, Nobel yayıncılık, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (1998). Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2002). Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan (2009). Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika, Beta Basım, 9. Baskı, İstanbul.
- Kılıç, Ramazan (2005). Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Krein, Mordechai ve Michael Plummer (2002). Economic Integration and Development, MPG Book Ltd. Cornwall, Great Britain.
- Krugman, Paul R. & Addison Wesley (2003). International Economics, Theory and Policy, USA.
- Mıstaçoğlu, Tuğba (2010). Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Zonguldak.

- Moussa, Aboubakari (2018). Ekonomik ve Parasal Birlik, Bölgesel Ticaret ve Entegrasyon: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Nebioğlu, Hüsamettin (1997). Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye, DPT, Ankara.
- Noyan, Selay (2015). Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Odabaş, Volkan (2012). Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin Swot Analizleri, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bilecik.
- Özay, Seda (2009). Türkiye'nin Üyesi Olduğu Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarla Dış Ticaretinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Özdemir, Öznur (2013). Bir Entegrasyon Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ve Türkiye'nin Komşu Ülkelerle (Gürcistan ve Suriye) Yaptığı STA'ların Dış Ticarete Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kars.
- Özsoy, Ceyda. "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki Yeri ve Önemi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, Eskişehir.
- Pelagidis, T & H. Papasotiriou, (2002). Globalization or Regionalism? States, Markets and the Structure of International Trade, Review of International Studies.
- Salvatore, D. (1990). International Economics, Third Edition Macmillan Publishing Com, New York.
- Sevüktekin, Mustafa ve Mehmet Nargeleçekenler. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, Nobel Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3. Baskı, 2010, Ankara.
- Sevüktekin Mustafa ve Mehmet Çınar. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, Dora Yayın, Geliştirilmiş 4. Baskı, 2014, Bursa.

- Seyidoğlu, Halil (1992). Ekonomik Terimler Ansiklopedisi Sözlük, Güzem Yayınları, Ankara.
- Seyidoğlu, Halil (2003). Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2004). Uluslararası İktisat, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Smith, Adam (2004). Ulusların Zenginliği, (Çeviren Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan Yayıncılık, Bilim Dizisi, İstanbul.
- Şen, Ali (2003). Uluslararası Güvenlikte Ekonomik Faktörler: Türkiye'nin Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlardaki Etkinliği ve Bölge Barışına Katkısı, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, (109-129).
- Şen, Ali (2003). Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyon Politikası, T. Göksu ve Diğerleri (der). 1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları İçinde, Siyasal Yayınları, Ankara.
- Robson, Peter (1984). The Economics of International Integration, George Allen and Unwin, London.
- İncekara Ahmet, Savrul Mesut (2015). Küreselleşme Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye, İktisadi Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul.
- Tahsin, Emine (2007). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tarı, Recep. *Ekonometri*, Alfa Yayınları, Güncellenmiş 2. Baskı, 2002, İstanbul.
- Türker Meltem (2006). "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (Economic Cooperation Organization Trade Agreement-ECOTA) ve Son Gelişmeler", Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:20.
- Wooldridge, Jeffrey. *Introductory Econometrics A Modern Approach*, 4. Baskı, Çeviren Ebru Çağlayan, Michigan State University, 2013.
- Uyar, Süleyman (2000). Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:19, Ekim 2000.
- Yıldırım, Ertuğrul (2005). Gümrük Birliği ve Rekabet: Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Yıldırım Ertuğrul, Dura Cihan (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:28, Ocak-Haziran 2007, Kayseri.

Yiğit, Mehmet (2003). Ekonomik Entegrasyon, Beta Yayınevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

AB Bakanlığı (2019). Bir Bakışta AB: Avrupa Birliğinin Kurumları, (06.05.2019).

(<http://www.abgs.gov.tr/indeks.php?p=45641>)

ECO Secreteriat (2019). ECO Trade Agreement (ECOTA), (19.05.2019).

<http://www.ecosecretariat.org>

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (25.03.2019).

<http://www.disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR-22155/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.html>

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Avrupa Birliği, (04/04/2019).

<http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/TR-127495/avrupa-birligi.html>

Güray, R. (2014). Ekonomik Bütünleşmeler, (25/04/2019).

(<http://www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi15.doc>)

Dışişleri Bakanlığı (2019). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, (17/04/2019).

<http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>

Dışişleri Bakanlığı (2019). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, (22/05/2019).

<http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa>

Dışişleri Bakanlığı (2019). Avrupa Birliği, (23/05/2019).

<https://www.ab.gov.tr/105.html>

Sabır, Hasan (Temmuz 2002). Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği, Dış Ticaret Dergisi, (02.05.2019).

<http://www.econturk.org/dtp13.html>

Tarım ve Orman Bakanlığı (2019).

<https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/B> (23/05/2019).

<https://unctad.org/en/Pages/Home.aspx> (12/06/2019).

https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en
(12/06/2019).

Diğer Kaynaklar

DİE (2004). Türkiye İstatistik Yıllığı 2004, Ankara.

DPT (1995). Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, Yayın N:DPT:2375, ÖİK:440.

DPT (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.



ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : DÜNDAR, Sevil
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17.07.1980 Almanya
Telefon : 0533 485 26 72
E-mail : sevildundar@comu.edu.tr

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	ÇOMÜ Biga İİBF	
Lisans	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi	09/12/2011
Lise	Bakırköy Sabri Çalışkan Lisesi (İst.)	19/06/1998

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2015-...	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Genel Sekreterlik Yazı İşleri

Yabancı Dil

Orta